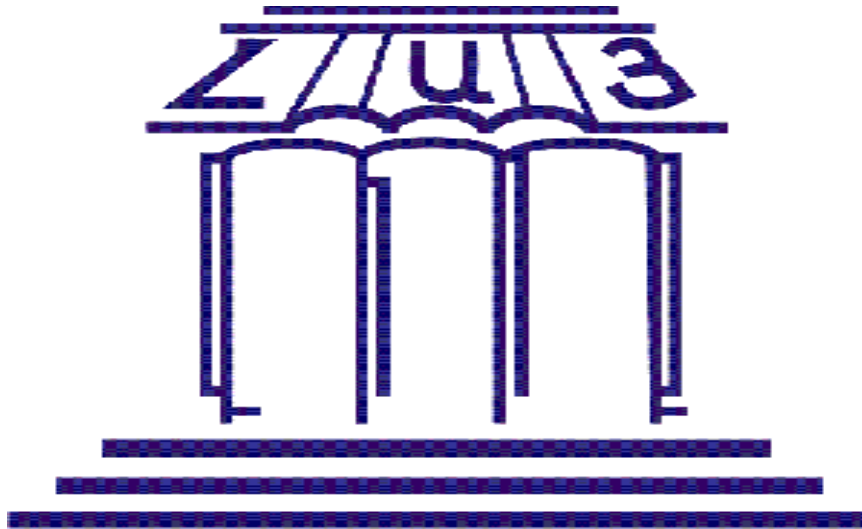

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Գրք թերթեր
Խաչիպուրան տարա-
յան էր 1903

28 APR 2010

ՀԱՋԲԵՐՈՒՆԻ

495

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արտատպուած

Ազգագրական Հանդիսից

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի || Тип. К. Мартиросианца

1903

БИБЛИОТЕКА
СПЕЦИАЛЬНЫХ КЛАССОВ
КАЗАНСКОГО ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНЫХ ЯЗЫКОВ

Доволено Цензурою. Тифлисъ, 13 Январь 1903 г.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս Ք.

ատ տարիների ընթացքում, պետական ճառագութեամբ կապուած, ես միջոց և պարտաւորութիւն եմ ունեցել ճանապարհորդել Երևան, Զարուր, Դարալաղեազ, Յին Նախիջևան, Յին Ջուղայ, Ագուլիս, Ալէքսանդրապոլ, Ղարս, Ներքին և Վերին Բասէն, Ղիրակաջ գիւղերը և Ղազախ գաւառը, նոյնպէս Չամախի իւր գաւառով հանդերձ:

Անսահման ցանկութիւններիցս մինն է եղել կարելոյն չափ ընդարձակ զննողութեան և ուսումնասիրութեան առնել ազգային սովորութիւնները, աւանդութիւնները, երգերը աչդ հայաշատ գաւառներում:

Համաձայն ցանկութեանս ես գրի եմ առել այն բազմազան և բազմատեսակ նիւթերը հայ ազգի կեանքից, որոնց մի խոշոր քանակութիւն մինչև այսօր անմշակ և անտիպ մնալով, միւս մասը կարողացել եմ լրագրութեան միջոցով մատուցանել հայ հասարակութեան ընթերցող բաժնին: Վերջին կանգին եմ պատկանում իմ «Ճանապարհորդական Նկատողութիւնք» ստուար աշխատասիրութիւնը և այլ բաները:

Այժմ ևս պատրաստելով սոյն հաւաքածուն ազգային ներքին կեանքից, տալիս եմ տպագրութեան, չափաւորով սակայն ընթերցողներին, որ ժողովուած նիւթիցս այս կամ այն երգը, առածը, ասուածը և այլն կարող են կցկտուր տպագրուած լինել, բայց դա ինձ չէ կարող արգելք լինել նորից տպագրելու, քանի որ ես լիակատար իրաւունք ունեմ օգտուելու շատ տարիների ընթացքում գաղած նիւթերից:

Նկարագրած սովորութիւններից, որոնք ունին ազգային հասարակաց կեանքի մէջ պատմական խորութիւն, շատերը աննկատելի կերպով արդէն մոռացուել են. ոմանք սակաւ առ սակաւ մոռացուում են կեանքի նոր հոսանքի ազդեցութեան տակ, ուրեմն մոռացուածը կարող է պահել միայն գրականութիւնը:

ՏՕՆԵՐ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՆԳԵԱՆ ՏՕՆԸ

այսց կեանքում Քրիստոսի ծնունդն և մկրտութիւնն ունին ամենաարեւադան նշանակութիւն: Այդ տէրունական տօնը կատարւում է ամենայն ջերմեռանդութեամբ, և նորան մասնակցում են անխտիր և՛ մեծը և՛ փոքրը, և՛ զբաղէտը և՛ անգրագէտը, հովիւն ու քահանան և այլն:

Ո՞ւմ չէ յայտնի արգեօք, որ Յունվարի 5-ին, թաթաւիւմն էրեկոյին, տիրացուները ժամաշապիկ հագած երկերկու, երեք երեք, երբեմն և քահանայք, քաղաքներում պտտւում են ծանօթ և անծանօթ տները «Այսօր տօն է» երգում ու վարձատրւում: Վար ժամանակ, որ Ղախախի գաւառում երկերկու տիրացուներ, ժամաշապիկ հագած, խուրջինը ձգած մի խոնարհ իշու վրայ, մի աւելի խոնարհ իշապան առաջ ձգած պտտւում էին մի երկու շարաթով, զիւզից զիւզ, տնից տուն և «Այսօր տօն է» երգելով՝ ժողովում էին ալիւր, ցորեն, դարի և այլն:

Քրիստոսի ծննդեան աւթիւ հալ ժողովրդի բանաստեղծական ոգին յօրինել է պանագան տեղերում ժողովրդական անպաճոյճ երգեր:

Ծննդեան երեկոյին պատանիները խումբ խումբ պտտւում են զիւզի տները և այն կարգով, որ նոցանից ներս է մտնում տուն մինը կամ երկուսը, իսկ մնացեալ խումբը բարձրանում է տան տանիքը և փոքրիկ ծակից կախում թօկով կամ դօտիկներով տոպրակ (Ղաղախ, Աշտարակ և այլն) կամ գուլպայ (Չարուր) կամ քթոց (սալա) մէջը վառ ճրագ (Դարալեազազի խաչիկ գիւղում) և խմբից մինը երգում է հետևեալը.

Ըժարակ եւ Եղալայ գիւղերում

Ալելուեա, ալելուեա
Եւ ցնծացէք, ուրախացէք,
Մեր Մարիամի պասն բացէք,
Մարիամ զնաց լեռն ի ծնունդ,
Ծննդեցաւ, ազատուցաւ,
Հրէս եկաւ մի ձիաւոր,
Լախտը ձեռին բող ձիաւոր,
Աջու ձեռին աւետարան,
Չախու ձեռին սաղմոսարան,
Չինի, չինի, ձեր տղեքանց անունն ինչ ա.

Տան բնակիչներից մինը յայտնում է գերդաստանի ամենափոքրի անունը, ուրից յետոյ երգիկիցը նորից շարունակւում է.

«Արուսեակին» ու «Արմաշիսին» բաղըր հանենք,
Աջու ձեռը ջէբը տանենք,
Դուշմանի աչքը հանի,
Տասը շահին չարը տանի:

Վանայք գնում են տոպրակի, գուլպայի կամ քթոցի մէջ մրդեղէն, քարցրեղէն, փլաւ կամ այլ չոր կեղտիւր: Զուարճութեան համար ելբեմն դնում են կատու:

Վաղարշապատում

Հրէս եկաւ մի ձիաւոր
Լախտը ձեռին բող ձիաւոր
Աջու ձեռին աւետարան,
Չախու ձեռին սաղմոսարան.
Չինի, չինի, ձեր տղեքանց անունն ինչ ա:
«Արշալիրը» նստի թաղտը,
Ձեռը տանի ջիբը.
Մի բուռն ոսկի հանի,
Չարը տանի, բարին բերի:

Ղ ա զ ա խ

Ալելուեա, ալելուեա
Աշէն, աշէն էս տնաշէն
Սեղան քաշեն էս տնաշէն,

Հրէս իրի մի ձիաւոր,
 Լախտը ձեռին բօզ ձիաւոր,
 Աջու ձեռին աւետարան,
 Ձախու ձեռին սաղմոսարան,
 Ըստով գրեց, ընդով ջնջեց,
 Քոռն ու քաջալ սրղըրեց:
 Սւազ մոնթին կաշաւքեցին,
 Դբա Մարիամ ուղարկեցին,
 Մարիամն իրի լալով, լալով,
 Լալ մի, լալ մի ճըճկեօհալով,
 Որ ոտ փոխէր արքն հաղէր,
 Փունջ մանիշակ ետնէն հաղէր:
 Հրէս իրի իրիցընին,
 Իրար իդուս գեանգիշ անին
 Կաթնաղբիւրը փըլքըցըրին,
 Օրհնել Աստուած կեարունքացաւ,
 Երգեան կիւթան մեգնուեցաւ,
 Ջուխտ օրօրոց օրօրուեցաւ,
 Տընըշէն, տընըշէն, ձեր փստըկի անունն ինչ ա:

«Գուրգէն» ու «Տիգրան»
 Յօրը տաչ, մօրը տաչ,
 Ծաղկեն ծլեն,
 Ձեռը ջիբը տանեն,
 Ձալ աբասին հանեն,
 Ձարը տանի մի թունգի գինի,
 Մի գլխալ եղ, երկու ձու,
 Երկու ձուկը մի ջամ ալիւր,
 Ով որ էսքան ասածս չ'տաչ,
 Կաղ գէլը մօրը տանի:

Ջարուրի Ուլնիւ-Նորաշէն զիւղում, որ դաղթած են Սալ-
 մաստի դաւառից, Ծննդեան երեկոյն երգում են Հետեւեալ եր-
 կու երգերից փոփոխակի մինը կամ միւսը:

Ալլը մարեմ, մարեմ, մարեմ,
 Ձեր տղաչի սօլը կարեմ,
 Փշատ տուէք փորս լարեմ,
 Ձամիչ տուէք ատմըներս շարեմ,
 Ընդեօզ տուէք գլուխ կօւեմ,
 Աստուած ձեր խարսնը փեսան պախի:

Միւս երգը.

Կրնէկ Էրնէկ էն տարեցին, ալելիւա,
 Զինեցին կամարեցին, ալելուիւա,
 Բարձր բոլորը բերեցին, ալելիւա,
 Էրնէկ քեզի՝ սուր յէր մսուրք, ալելուիւա,
 Որ Քրիստոս քեզ մէջ ճնուեցաւ, ալելիւա,
 Էրնէկ քեզի՝ բոլոթ խանձարութ, ալելիւա,
 Քրիստոս քեզ մէջ փաթաթեցին, ալելուիւա,
 Էրնէկ քեզ Խորոմսիմաչ, ալելուիւա,
 Որ Քրիստոսին տատմեր էլար, ալելուիւա,
 Քրիստոս քեզ մէջ մկրտեցին, ալելուիւա,
 Էրնէկ քեզի սուրբ Օհանէս, ալելուիւա,
 Որ Քրիստոսին քաւոր էլար, ալելուիւա,
 Էրնէկ քեզի, սուրբ Յորդանան, ալելուիւա,
 Աստուած ձեր խարսնը փեսան պախի
 Մեր փաչը տուէք:

Պարտալազեաղի խաչիկ զիւղում, որ բնիկ հայեր են.

Յնճացէք, ուրախացէք, ալելուիւա,
 Մեր Մարիամի պասը բացէք, ալելուիւա,
 Մարիամ գնաց դուռ տաճարին, ալելուիւա,
 Մէջքն տուեց խաչափաչտին, ալելուիւա,
 Հնչեց բերեց Յիսուս որդին, ալելուիւա,
 Յրանիք (երանի) քէ, Հոռոմսիմա, ալելուիւա,
 Որ Քրիստոսին տատմէր ըլար, ալելուիւա,
 Յրանիք քէ, բոլոթ խանձբուն, ալելուիւա,
 Քրիստոս միջին փաթաթին, ալելուիւա,
 Յրանիք քէ, գետ Յորդանան, ալելուիւա,
 Քրիստոս միջին մկրտին, ալելուիւա,
 Յրանիք քէ, սուրբ Յոհաննէս, ալելուիւա,
 Քրիստոսին քաւոր էլար, ալելուիւա,
 Յրանիք քէ բարձր օրօրոց, ալելուիւա,
 Քրիստոսին միջին օրօրին, ալելուիւա,
 Աին չուրազ, աւին սղոց, ալելուիւա,
 Դնացին ծառնի խնկան, ալելուիւա,
 Յուրազ տուին, ծառնի ճչաց, ալելուիւա,
 Սղոց քաշին, արիւն բխաց, ալելուիւա,
 Ձեր տղի անունն ինչ ա.
 «Պուրէն» ու «Պարոյր» ձութեր ձութացաւ, ալելուիւա.
 Քանց բարդի ծառ, Էրկենացաւ, ալելուիւա.

ձիւղքեր զցեց քաղքէ քաղաք, ալելուիա,
Ամէն ճղքին ջուղտմ ճրագ, ալելուիա,
Մեր փալը տուէք ինչ կամենաք:

Ղաղախու «Սև քար» գիւղում լիշեալ երգի վերայ աւելացնում են հետևեալը.

Պէնպէնակ,
Ասծու հալակ ծտենակ,
Ընկերս ընկաւ ծովը.
Ծովը դառաւ ծիրանի,
Մաղէն իրի կըռքկտուց,
Հաւը թռցրուց,
Քուլտը ո... պրցրուց:

Սուրբ Էջմիածնի շրջակայ գիւղորայքում ընդունում են, որ Յունուարի 5-ին, Ծննդեան նախընթաց երեկոյին զետերի, առունների և միւս հոսող ջրերը միաժամանակ կանգ են առնում մի վայրկեան տևողութեամբ: Եթէ կարողանաք իմանալ այդ վայրկեանը և հոսող ջրի մէջ դնէք մի իր, օրինակ սափոր և, հէնց այդ ջուրը կանգնելու վայրկեանին ասէք. «Սափորը ոսկի դառնայ»՝ նա իսկոյն ոսկի կը դառնայ:

Ղիրակայ գիւղերում տղայքը փայտեայ կժերով, որ նորանցում կոչւում է «քիւլակ», «քուղայ», գետից ջուր են բերում տուն այն յուսով, որ ջուրն էլ, ամանն էլ ոսկի դառնան:

Դարալագեագցիք ընդունում են, որ այդ գիւղերը կանգ են առնում ոչ միայն ջրերը, այլ և բոլոր առարկաները. քամի, օդ, ծառ, քար, խոտ և այլն: Սոքա ևս ընդունում են որ առարկաները ջրի մէջ ոսկի են դառնում, միայն ոչ թէ Ծննդեան, այլ Համբարձման երեկոյին, երբ երկու աստղ՝ Լէյլին և Մէջլումը երկնքումը իրար կըհամբուրեն: Քասենումը նոյնպէս ընդունում են ջրի կանգնումը, սակայն նորանց կարծիքով այս իրողութիւնը կատարւում է *կաղանդի* գիւղերը՝ գեկտեմբերի վերջին գիւղերը:

Քասենում համոզուած են, որ եթէ մանուկը ծնուի Ծննդեան երեկոյին կամ Զատիկի խթման կամ թաթախման երեկոյին, որ սեռի և լինի նա, եթէ նորա ձեռի եղնկին քսեն

նոր մորթած սև հաւի արիւն՝ այդ մանուկը կըդառնայ եղունկով հմայող:

Վերջապէս Ծննդեան այդ անհանգիստ երեկոն անցնում է և հետևեալ օրը կատարւում է Քրիստոսի սուրբ մկրտութեան հանգէսը:

Ղաղախում Զօրհնեաց հանդիսում, երբ երգւում է «Առաքելոյ աղանդ» և քահանան սուրբ մեռօնը կաթացնում է ջրի մէջ, ամեն սեռի ու հասակի բնակիչք իրարից առաջ կտրուկ անելով աշխատում են ամաններով ջուր վերցնել և տանելով տուն՝ ածում են մի փոքր խաշի՝ այսինքն թթու խմորի մէջ, մի փոքր ալիւրի մշտական ամանի մէջ, մի փոքր խմորի տաշտի մէջ և մնացածը շաղախում են մօխի հետ և գնդակ շինելով պահում են, որ հարկաւոր ժամանակ նորանով սրբադոճեն այն ամանները, որոնց պատահամբ դիպել և նարամել է շունը կամ մուկը:

Ղիրակում և սուրբ Էջմիածնի շրջակայ գիւղերում Ծննդեան տնօրհնութեան ժամանակ, երբ քահանան ընթեռնում է աւետարանը, տան կանայք թթու խմորը իւր ամանով բերում դնում են նորա առաջ, որ վրան աւետարան կարդացուելով հացի առատութիւնը անպակաս լինի:

Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԶՕՐԱՎԱՐԻ ՏՕՆԸ.

Ղաղախ, Ղիրակ, Վաղարշապատ, Դարալագեագ և այլ տեղեր Սուրբ Սարգսի պատի ուրբաթ երեկոյին պաղ ջրով *փոխի* են շաղախում և նորանով թաթախում: Փոխինդը (Ղաղախում փոխինձ), ինչպէս յայտնի է, լինում է բոված և երկանքով աղացած ցորենի ալիւրը: Այդ երեկոյին փոխինդի ալիւրը դնում են Աշտարակ՝ աստղերի տակը, Ղիրակում՝ դուռը բաց տան մէջ, իսկ այդ տեղերում՝ տան մէջ կամ եկեղեցում, որպէս զի գիւղերը սուրբ Սարգիսը ձի հեծած դայ և փոխնդի վրայով անցնի: Անցնելու ժամանակ նորա ձիու մի ոտը դիպնում է փոխնդին և սորա վերայ թողնում է պայտի հետքը:

Սուրբ Սարգսի երեկոյին երիտասարդ տղայք և աղջկունք ուտում են աղի հաց և գիշերը ծառաւում են և երազում, ո՞ր տղան աղջկան, կամ աղջիկը տղային ջուր տայ խըմելու, նա էլ կը լինի նորա ապագայ ամուսինը:

Հաբաթ առաւօտ եփում են փոխնդից շփոթանման կերակուր—խաշիլ—և ուտում են: Մի քանի դաւառներում երիտասարդ տղայք կամ աղջկունք լաւաշի կտորի մէջ փաթթում են խաշիլը և դնում են տան երդիկը, կտուրը: Կաջադակը կամ ագուալը կտցում և փախցնում է խաշիլը և որ տան կողմը նա թռաւ, այն տան տղան կամ աղջիկը կըլինի նորա ամուսինը:

ՏԵՆՈՒՆԴՆԻՍՈՒԱՋԻ ՏՕՆԸ

Տեառնդաւաջ բառը աղաւաղուած կոչւում է Ղաղախում տօռոնջ տօռոնջ, Հին Ջուղայում՝ տառինջ տառինջ, Վաղարշապատում ղըրընդէզ, Դարալեագաղի բնիկների մէջ՝ դառուառանջ, գաղթականների մէջ՝ տերինտառաջ կամ տանտառէջ:

Հին Ջուղայում փշէ դէզը պարտաւոր են պատրաստելու եկեղեցու գաւթում նոյն տարում պսակուած երիտասարդները: Հանդիսակատարութեան ժամանակ նոյն երիտասարդները վառ մոմերը ձեռքում շարքով կանգնում են դէզի առաջ: Երբ քահանան կարգը կատարելով իւր մոմով առաջինը վառում է դէզը, նորանից իսկոյն յետոյ վառում են և նորապսակները, այլ ևս ոչ ոք:

Երիտասարդները վառած մոմերով վերադառնում են տուն, որ պատրաստած կան փոքրիկ դէզեր և այդ մոմերով վառում են նորանց. փոքրիկ դէզերը առանց բացառութեան պէտք է լինին իւրաքանչիւր տան տանիքի վերայ: Վառած դէզի վերայով լոր են տալի, այսինքն ցատկում են: Նորապսակ երիտասարդի բարեկամները բերում են այդ երեկոյին նորահարսի համար տեսակ տեսակ ուտելեղէն, որ կոչւում է խոնջա: Երեկոյեան արձակում են հրապաններ:

Ղաղախի գիւղերում դէզը վառւում է միմիայն եկեղեցու մօտ: Նորա վառելու արտօնութիւնը նոյնպէս տուած է նորա-

պսակ երիտասարդներին, որոնցից յետոյ սակայն՝ կարող է վառել ամեն ոք: Դէզի ծուխի թեքովը նշան է այն կամ այն կողմի բերրիութեան: Բոցը վերջանալուց յետոյ սկսում են ցատկել վրայով:

Ապա մի մի կիսայրած փայտ դիզից վերցնում տանում են իւրեանց տները և պահում են սպահով տեղ կամ դնում են հաւերի բներում, որպէս զի հաւերը շատ ձու ածեն ու շուտ թուխի դան: Մի կտոր էլ դնում են խաշի մէջ, որ հացը առատ լինի:

Ջիրակում և Բասէնում դէզի վառելու իրաւունքը նոյնպէս տուած է նորապսակներին: Այնտեղ քաւորակինը հարսի համար բերում է խոնջա և հարսին երդիկ է դուրս հանում:

Վաղարշապատ և շրջակայ գիւղերում նորահարս ունեցող տունը հրաւիրում է աղջկունք և հարսներ ղըրընդէզի տօնը կատարելու: Քաւորը բռնում է նորապսակ տղայի և սա իւր տմուանու, նորահարսի, ձեռքը և երեքը միասին երեք անգամ պտտում են իւրեանց բոցավառ դէզի շուրջը և երեք անգամ վրայով ցատկում են:

Ապա հրաւիրուած աղջիկները և հարսները դեզ են քսում՝ սկսանում են աչքի թերթեւունքները և պարահանդէս բանում: Տան նորահարսը պարտաւոր է ինքը աչքադեղը մատուցանել և մինչև անգամ ցանկացողին քսել:

Դէզի վրայով ցատկեր նորա համար է՝ որ ազատուին ամէն տեսակ չլաւից (սչ լաւ, չար բան): Մի քանի օրուայ ծննդից ազատուած կնոջը նոյնպէս թուցնում են դէզի վրայով՝ որ քառասունքից դուրս գայ և չլաւից ազատուի: Քաւորակինը խոնջա է բերում սանամօր համար և միայն նա ունի իրաւունք նորահարսին դուրս բերելու երդիկ՝ դէզի վերայ:

Դարալեագաղի գաղթական ժողովրդի մէջ, օրինակ Աղատէկ, Մարտիրոս, Կորադիզ, Սէս գիւղերում, դէզ վառելու իրաւունքը քահանայից յետոյ յատկացրած է նոյնպէս նորապսակ երիտասարդներին, որոնք, Ջուղայեցուց նման, վերադառնում են տուն վառած մոմերով իւրեանց դէզերը վառելու:

Երբ քահանան կարդում է աւետարանի այն տեղը, ուր

Սիմէօն ծերունին ասում է Մարիամին «Լե ընդ քո իսկ անձն անցցէ սուր», իսկոյն իւրաքանչիւր մարդ ծածկաբար կտրում է դանակով մոմի կտորը և մօտը պահում, որ *օձը երբէք չըկծէ նորան*: Նոյն նպատակի համար ամենքը ևս՝ հարս, աղջիկ, կին, տղամարդ, երեխայ, դէզի կրակով այրում են իւրեանց շորի որևէ մասը: Իսկ խաչիկ գիւղում այրում են խոնջանի ծայրը:

Եթէ որևէ հիւանդ կայ տանը, նորան *երդիկով դուրս են բերում*՝ տան տանիքը՝ դէզի մօտ, որ լաւանայ: Դէզը վառելու միջոցին հրացաններ են արձակում, որոնց ձայնից շները վախենում են և մի կողմի վրայ են փախչում: Փախուստը դէպի որ կողմը կատարուի, այդ տարուայ հողային առատութիւնը այդ կողմից կարելի է սպասել: Նոյն նշանակութիւնն ունի և դէզի ծխի ուղղութիւնը քամու աղբեցութիւնից:

Քարեկամները նորահարսին դուրս են բերում երդիկ, պտտցնում են դէզի շուրջը և այրում են խոնջանի ծայրը: Վերջապէս խարոյկից մի կրակ են ձգում տան մէջ *անպատճառ երդիկից*, որով վառում են այդ երեկոյի մօմը, որպէս զի բախտը տան վերայ լինի:

ՄԵԾ ՊԱՍԸ.

Քասենում մեծ պասի առաջին օրը իւրաքանչիւր տան թխում են *եօթը* հատ ալանի բաղարձ ի նշան եօթը շաբաթի և այդ օրը խաշով հաց չեն ուտում: Երգիքից կախում են թելով մի սոխ, մէջը ցցած եօթը փետուրը. նա կոչւում է *ախելում*: Իւրաքանչիւր շաբաթի վերջը մի փետուրը հանում ձգում են: Փետուրների վերայ գրած մանրիկ քարերը շարժուելուց վաղը ընկնելով վախեցնում են երեխանց, որ նոքա ճշտութեամբ պահեն պասը:

Ղազախում նոյնպէս կախում են սոխը փետուրներ ցցած և անուանում են նորան *պապի պլոր*, որից իւրաքանչիւր շաբաթ մի փետուր ձգում են: Այդ երկրում մեծ պասի առաջին օրը ընդունում է *կրակի* կիւրակի և ով չընդունի նո-

րան, նորա շորերը շուտ շուտ կ'այրուին. երկրորդ օրը *Ջրինն* է, չպահողին ջուրը կրտանի: Երրորդ օրը, մկանն է, մկները կուտեն թեյ, հաց, շոր և այլն: Այդ օրը, չորեքշաբթի, կանանցից ով չգնայ եկեղեցի և չլսի *առաջին* անգամ ասած «Տէր ամենակալը», նա չի կարող *Ջարը* (ճախարակ) մանել: Չորրորդ օրը, հինգշաբթի, առաջին գործը պէտք է լինի ճախարակ մանել, որովհետև նորա մէջ միայն կարելի է գտնել *քարաքեա*, առատութիւն:

Աւելացնեմ այստեղ, որ Ղազախում սովորութիւն է կանանց մէջ, որ ամբողջ տարի չորեքշաբթի և ուրբաթի երեկոյին դորձ չալէտք է կատարել, ըստ որում չորեքշաբթի արածը *քարաքեա* չի ունենալ, իսկ ուրբաթն ունի վատ հետեւանք, կրակին դոհ կգնան շոր, կայք, երեխայ և այլն:

Ջիրակացիք և Ղարսեցիք մեծ պասի առաջին շաբաթի շաբաթ օրը անուանում են *Թալալօսի կիրակի*, ով չպահի, *կլթալկանայ*, ալանքն նորանց կարծիքով կըցնդի:

Մեծ պասի 24-րդ օրը հինգշաբթի, իբրև մեծ պասի կէսը, կոչւում է *միջինը*. Գարալագեազի բնիկ հայերի մէջ սովորութիւն կայ, որ մեծ պասի 23-րդ օրը, չորեքշաբթի երեկոյին եկեղեցում շինում են *լիճք*, այն է լազանի մէջ ածում են ջուր և ձէթ ու եղեգնէ խաչի մէջ պատրոյկը լիճքում վառում են մինչ լոյս: Առաւօտեան լիճքի ջուրը մաս մաս բաժանում են զիւզի բոլոր տների վերայ, ուր այդ ջուրը խառնում են բաղարջ խմորի հետ:

Ղաղարշապատի գիւղերում, հին Ջուղայում, Գարալագեազի բնիկ և գաղթած հայերի մէջ այդ օրը թխում են մի մի հատ մեծ բաղարջ, որ Ղաղարշապատում անուանում է *միջունը*, Գարալագեազի բնիկների մէջ՝ *միջնաք սղջ*, իսկ գաղթածների մէջ՝ *կլօմ*:

Քաղարջի մէջ դնում են ուլունք կամ դրամ և բաժանում են տան բոլոր անդամների վերայ: Մի քանի տեղ բաժին են հանում նաև անասուններին, հողին և այլն: Ուլունքը կամ դրամը, որ խաչիկ գիւղում կոչւում է *դեօլվաթ*, ում բաժնի մէջ դուրս գայ, այն տարուայ առատութիւնը նորա գլխին է:

Ջուղայումը հաւատում են, որ բաղարջը կտրելու ժամանակ ուլունքը կամ գրամը ընկնի կտրող գանակի բերանը, որ նոյն է թէ գութանի խողիը, այն ժամանակ նորանց ապրուստը պէտք է սպասել հողից:

Ղիրակցոց և Բասենցոց մէջ ևս գործադրում է բաղարջի մէջ ըստ դնելու սովորութիւնը, սակայն նորանցում բաղարջը թխում են գէկտեմբերի վերջին օրը, իսկ բաժանում են Յուսուրի 4-ին, երեկոյին:

Հիմքը սովորական է նաև Արարատեան գաւառում և Բասենցոց մէջ, նորանում վառում է 40 պատրոյկ, բայց ջուրը չեն բաժանում: Երիտասարդ աղջկունք և տղայք հաւաքւում են այս կամ այն բարեկամի տունը, իւրաքանչիւրը նոցանից ժողովում է 40 մանրիկ քարեր ի վիշատակ 40 մանկանց և մի քարի վրայ 40 անգամ ծունր են կրկնում, ուրեմն 1600 ծունր, որպէս զի 40 մանկանց աղօթքը լինի նորանց վերայ: Ծունրի ժամանակ նոքա կրկնում են հետևեալը

Քառսուն մանուկ, քառսուն կուս,

Քառսուն մանկան բարեխօս:

Դարալագեաղի գաղթական ժողովրդի մէջ սովորութիւն է որ Գրիգոր Լուսաւորչու օրը (մուտն ի վիրապ) նորահարսի սկսուրը հրաւիրում է իւր տուն բարեկամ կանանց, հարսնամօրը և սորա բարեկամ կանանց և զանազան ուտելիքներ պատրաստելով գնում են կանաչազարդ գաշտը զբօսնելու:

Այդ զբօսանքի անունն է *գեպշտ*: Դորա մասին ասում են հետևեալը:

Նարսները կնացած է գեաշտ,

Ինչ են բերած, ջուխտ ջուխտ լաշ. (տղայ)

Անունները ինչ,

Մէկին զաննակ, մէկին պամբակ:

ԾԱՂԿԱՋԱՐԴ

Ծաղկազարդի տօնը Դարալագեաղի գաղթական ժողովրդի մէջ ունի մեծ նշանակութիւն, մանաւանդ երիտասարդ տղայոց և աղջկեանց համար, որ ծաղկազարդի առաւօտ,

եկեղեցում, ամեն մի նշանուած աղջիկ իւր փեսայուի ծնողներից ստանում է զարդարուած մօմ: Իսկ ժամասացութիւնից յետոյ իւրաքանչիւր նորահարս, այսինքն նոյն տարի պսակուած, *առաջի* անգամ՝ ուղղակի եկեղեցուց գնալու է իւր հօր տունը, իւր ծնողաց մօտ: Եթէ մէկը վստահանայ ծաղկազարդից առաջ գնալ, այդպիսին անշուշտ կ'ենթարկուի հասարակաց բամբասանքի:

Վաղարշապատի շրջակայքում հարսի հօրանց տուն գնալու սովորութիւնը երբեմն այնքան խստութեամբ է լինում, որ դժբաղդ դէպքումն անգամ (մահ, ծանր հիւանդութիւն և այլն) նորահարս աղջիկը ստիպուած է լինում գալ հօր տունը՝ միայն զիշերը և նոյն զիշերը վերադառնալ:

Վաղարշապատի շրջակայքում և Վաղարշի մի քանի գիւղերում սովորութիւն կար, որ եկեղեցու մէջ, «Փառք ի բարձունս» երգելու միջոցին, պատանի տղայք ածում էին *ճօճալուկ* և *ճեռ*:

Ճօճանակը ձեռքի թաթի չափ, կոթով մի տախտակ է, որի երկու կողմից թույլ կապած են մի մի տախտակ և այս տախտակները, շարժելու, ճօճելու ժամանակ զարկւում են միջին տախտակին: Իսկ ձեռը փայտի փոքրիկ գլան է, վրան փորուած ատամներով, որոնց արանքը փոխ առ փոխ ընկնելով փոքր տախտակի ծայրը՝ պտտեցնելու ժամանակ, ձայն է հանում, *ճոճում* է:

Ծաղկազարդի օրը պատանի տղայքը, Վաղարշապատում, իրումը իրումը պտտւում են տնէտուն, ձեռքներին բռնելով ուռեր, ծայրը օղակացրած, երգում են այս երգը և ժողովում իւրեաց համար ձու:

Անակ անակ ճօճանակ,

Աստուղ գուռն բաց անեմ.

Մենեմ մէջը ժամ անեմ.

Դուրս գամ պատարագ անեմ,

Ընկերս ընկաւ ծովը,

Ծովը ծիրանի դառաւ,

Պատերը հացի դառաւ,

Բօգօն եկաւ կեռ կտուց,

Հաւը տեղից թռցրուց.

Տակիցը մի ձու պլցրուց:

Սշտարակ և շրջակայքում երգում են հետևեալը.

Անակ անակ ճօճանակ,

Աստծոյ դուռը բանանք,

Մտնենք ժամ անենք,

Դուռս գանք պատարագ անենք,

Չալ եզը մորթենք, մատաղ անենք

Պոզերը չարդախ անենք,

Միջին նստենք քեարգահ անենք.

Մատաղը սիրողը երկու ձու տաչ,

Ջատիկէն խաղանք քէֆ անենք

Մինն ինձ, մինն իմ ընկերին,

Ով տաչ՝ զիզի բարձին նստի,

Ով չտաչ՝ չոր քարին նստի:

Ղարսից գաղթած ժողովրդի մէջ՝ Ալէքսանդրապօլում, նոյն Ծաղկաղարդին երեխայքը ճօճանակ ածելով պտտում են տնէտուն և ժողովում են հաւիթ ու «Հատիկ», որ է խաշած ցորեն, որին երբեմն խառնում են սիսեռ, չամիչ և ալլն և երգում են այս երգը:

Ճրռ ճրռ ճրչեռնակ,

Ասծոյ հալալ պիպեռնակ,

Ընկերս ընկաւ ծովը,

Ծովէն ելաւ ծիրանաց,

Խունկ առէք, մոմ առէք.

Տասներկու պատարագ արէք,

Իմ կարմիր հաւին հաւիթը դուրս բերէք,

Ով որ բերէ՝ շէն մնաց,

Ով չբերէ՝ հաւի փորին դէմ կենաց:

Գարալագեաղի խաչիկ զիւղում ծաղկաղարդի պատարագից յետոյ, պատանիները ձեռ և ճօճանակ ածելով շրջում են տները, ձու են ժողովում և երգում են հետևեալը.

Ճրջանակ, անակ անակ,

Կեղեցոյ դուռը բանանք.

Մննենք մէջը աղօթք անենք,

Դուռ կանք չալ եզը մատաղ անենք,

Պոզերը չարդախ անենք,

Վրէն պատարագ անենք,

Հաբուն խրազան անենք,

Չալթուկ թակենք տանք հաւերին,

Հաւերն ինձ մի ձու ձու տաչ

Ձուձուն տանենք տանք պառաւին,

Պառաւն ինձ մի կաթաչ տաչ,

Կաթէն տանենք տանք խառատին,

Խառատն ինձ մի շիվի տաչ,

Ճիվին տանենք տանք չօբանին,

Չօբանն ինձ մի գառը տաչ.

Գառը տանենք տանք Աստրծուն,

Աստրծուն ինձ մի աղբէր տաչ,

Աղբեր, աղբեր, ջան աղբեր,

Դու բերթի գլխին աղբեր,

Ես բերթի տակին աղբեր.

Հուռում Հուռում կանչեցինք,

Հուռումի ձին թամբեցինք

Հուռումը կնաց բանջարի,

Բանջար չիլաւ, խոտ իլաւ,

Խոտի տակին ծիտ ըլաւ,

Ծըլվըլալէն դուս թռաւ,

Հանգիստներին լիս ըլաւ.

Բերէք տուէք մեր երկու ձուն,

Աստուած պահի ձեր հարսնացուն:

Վէլի Բառարի Դաւալու զիւղում, որոնք գաղթած են Մակուից, երեխայքը խմբովին, ձեռներին ուռի ճիւղեր, ծայրերը օղակ շինած, պտտում են տնէտուն ձու ժողովելու և երգում են.

Կարկաջայ կարինկաջայ.

Սև եզան սև սամաթեռ

Կարմիր եզան օղն ու կօճակ,

Ով որ չտաչ իմ երկու ձուն,

Մուկն ու կատուն իրանց թթուն,

Ով որ կտաչ իմ երկու ձուն՝

Աստուած պահէ իր փեսացուն:

Բասենում երեխայքը նոյն ձևով և ուռի ճիւղի օղակներով պտտում են և ձու ժողովում ու երգում.

Կարկաչաց կարինկաչաց,
Սև եզան սև սամոգաց
Կարմիր կովին եղն ա մօղա.
Ով որ ինձի հակիթ կտայ
Աստուած իրեն աւելի տայ:

Ջ Ա Տ Ի Կ

Սուրբ Յարութեան կիրակի օրը շատ եկեղեցիների մօտ ժողովուրդը ընդհանուր հասարակութեամբ ժատաղ են մօրթում և մատաղի միսը բաժանում են հասարակութեան բոլոր անդամներին: Մատաղը շատ տեղ կոչւում է ախառ:

Պարալագեաղի խաչիկ գիւղում մատաղացու կովի կամ եզան ստամոքսը, որ կոչւում է թափան, մեծ յարգանք է վայելում հասարակութեան աչքում: Մատաղ մօրթողները իրարից դողանում են թափանը: Չատ անդամ երեցփոխը ինքն է վերցնում նորան իւրեան համար, կամ տալիս է իւր սիրելի մարդուն: Բաղդաւոր է այն տունը, որ այս կամ այն ճանապարհով ձեռք է բերել թափանը: Եթէ նորանից սերէք (կճուճի բերանացու) շինեն և ծածկեն սղուղի կամ խնոցու բերանը, իսկոյն իւղի քանակութիւնը կըշատանայ և դորա հակառակ ուրիշներինը կըքչանայ:

Որպէս զի այգպիսի զրկանք չիսի գիւղում ոչ ոքի և ոչ ոք էլ ի վնաս միւսների չհարստանայ իւղով, այլ քրիստոնէաբար ամէնքն էլ հաւասար լինին, կարգադրուած է յիշեալ գիւղում, որ թափանը հանեն, խորովեն և հրապարակով ամէնքն էլ ուտեն: Այգպէս են կարգադրել գիւղի խորագէտ և քաջիմաստ մարդիկ:

Հին Ջուղայում Զատիկ առաւօտ, ժամում երբ սկսում են «Փառք ի բարձունս» իւրաքանչիւր սանահայր իւր կնքաւորին անպատճառ մատուցանում է 20—30 կարմիր ներկած ձու և մի խաչաձև մօմ կոթը ամրացրած մի ձուի վերայ ու խաչի թւերը վառած: Մօմերի բազմութիւնից գիւղական անշուք եկեղեցին յանկարծ լուսաւորում է:

Բասենումը մօմ են մատուցանում եկեղեցու մէջ քաւորակին՝ իւր սանամօրը, իսկ սկեսուրը՝ իւր հարսնացուին:

Վաղարշապատի շրջակայքում, Զատիկի կիրակի օրը, տղայոց խումբը պտտւում է տնէ տուն, ձու է ժողովում և երգում է հետևեալ երկու երգը.

ձրագ, ճրագ ճշմարիտ,
Ճշմարտիկ Մարտիրոս,
Մեր սիրելի Քրիստոս,
Քրիստոս գնաց Հնդու քաղաք,
Բերեց անթառամ ծաղիկ,
Դրեց Մարիամի գլխին.
Մարիամ, Մարիամ, դու կուս ես,
Հողով մարմնով յուս ես
Եթամ դադեմ բարութիւն
Հոգիս տանես արքայութիւն:

Միւս երգն այս է.

ձրագ, ճրագ ճշմարիտ,
Ճշմարիտ է Մարգարիտ,
Անմահական բանալիք,
Տար զրախտի դուռը բաց.
Քալի անթառամ ծաղիկ,
Բեր դիր գլխիս տակ,
Քնեմ քունս տանի,
Վեր կենամ երազս բարի.
Ինչ խնդրեմ՝ Տէրը կատարի.
Երկնքի դուռը բաց ա,
Ոսկէ աթոռը դրած ա,
Քրիստոս վրէն նստած ա,
Ոսկէ զրիչ բռնած ա.
Լուսաւորիչ կանգնած ա.
Մեծ ու պստիկ գրում էին,
Արդարներն խաղում էին,
Մեղաւորներն լալում էին:

Պարալագեաղի պարսկահայ զաղթականների մէջ սովորութիւն է, որ սուրբ Աստուածածնի աւետման առաջին երեկոյին, չորեքշաբթի, կանանցից ոմանք եկեղեցուց դուրս գալով, բոլորովին լուռ և իրարից ծածուկ գնում են մօտակայ առուն, ջուր են առնում փոքրիկ ամանի մէջ, հետն էլ երկու երեք

մանր աւազ և եթէ կայ՝ ծաղիկ ևս և ամանի բերանը ամուր կապած պահում են և հարկաւոր ժամանակ խառնում են պանրի մային, որ պանիր շատ լինի. ածում են խնոցու մէջ՝ որ իւրը շատ լինի:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ահա մի տօն, որ ունի բուն ժողովրդական բնաւորութիւն. Քրիստոսի ծննդից մինչև Համբարձում, ինչպէս տեսանք վերև, բոլոր երգերն ու սովորութիւններն ունին ըստ մեծի մասին կրօնական բնաւորութիւն:

Համբարձման տօնը զարմանալի ընդհանրացած է հայ ժողովրդի մէջ և թէպէտ կատարւում է Քրիստոսի Համբարձման օրը, բայց տօնակատարութիւնը ամենևին կապ չունի Համբարձման հետ: Հեռու ամէն կրօնական զգացմունքներից՝ ժողովուրդը անձնատուր է սիրոյ զգացումներին, ինչպէս տեսնում ենք «Ջան գիւլումի» մէջ:

Ջան գիւլումի տօնը պատկանում է միայն կոնստանդնուպոլսի, նորանք են կատարում ու նորանց երիտասարդ հարսներն ու աղջիկներն են գլխաւոր տօնակատարները: Երևում է որ «Ջան գիւլում» բանաստեղծութիւնը կանանց հեղինակութիւնն է:

Ջարուրի հայ գիւղերում (Ուլիա, Նորաշեն), Երևանում և այլ տեղեր զատկից մինչև Համբարձումը կանայք երեկոները կար, գործ և սորա նման զբաղմունք չեն կատարում, որպէս զի «Հաւկուր» չլինին: Համբարձման երեկոյին հաւկուրը շրջում են — «Հաւկուրը շուռ են տալի» — այսինքն վիճակ ձգելու առարկաները (մատանի, դանակ, կօճակ, մատնոց և այլն) որ ջան գիւլումի ծաղիկների հետ միասին լինում են պղուղի մէջ, թափում են մաղի կամ այլ բոսք ամանի մէջ և ասում այս խօսքերը.

«Հսկա, բսկա պատին տամ,
Հաւկուրը, շուռ տամ,
Վախում եմ քնեմ քունս տանի,
Ընկորս տանուլ տամ»:

Նոյն Ջարուրի հայ գիւղերում զատկից մինչև Համբարձում կաթնապուր չեն եփում, որպէս զի կովերի կաթը չպակասի: Բայց Համբարձման կիրակի օրը կաթնապուր եփելը իւրաքանչիւր տան համար անհրաժեշտ է:

Համբարձման նախընթաց օրը արդէն պատրաստութիւն են տեսնում հարսները և աղջիկները, որ միւս օրը ջան գիւլումը պատրաստ լինի: Գորա համար նորանք քաղում են զանազան ծաղիկներ, դնում են մի պղուղի մէջ, ուր ածում են և աղբիւրի ջուր: Այդ պղուղի մէջն են դնում նաև վիճակ հանելի առարկաներ, ով ինչ կամենայ, մատնոց, մատանի, դանակ, ուլունք և այլն: Ապա աշխատում են որ այնպէս թագցնեն պղուղը, որ տղայքը չզուլանան:

Ղաղախում աղջիկները դնում են միասին դաշտ ջան գիւլումի համար ծաղիկ քաղելու և փնջելու, որի ժամանակ երգում են այս.

Քնացի ծաղիկ,
Վխցայ մատս ծակի,
Հարսներին քաղել տուի,
Մոնթերին փնջել տուի.
Գորին փայ անել տուի,
Գորի փայը կտերը,
Ծովբալայ ծտերը,
Տիւս պի մի թեփշի նուռը,
Որ չգնամ ես խանի դուռը:

Ջարուրի հայ գիւղերում այդ երեկոյին շատերը աշխատում են փորձել իւրեանց բաղդը «վիճակի ջրի» վերայ: Երկու երիտասարդ հարս, որոնք *անպայման* պէտք է լինին ծնողաց անդրանիկները, պղուղից ջուր են ածում ֆինջանի մէջ, որ կոչւում է *վիճակի ջուր* և երկու հարսը ձեռքերի միայն մեծ (բոյթ) մատերի վերայ պահում են ֆինջանը: Բաղդ փորձողը մատը մօտեցնում է կպցնում է ֆինջանի շրթունքին ու իւր մտքում մի խորհուրդ է խորհում: Եթէ խորհուրդը կատարուելու է, ֆինջանը պտտւում է աջ կողմի վերայ, եթէ չէ կատարուելու, շրջւում է ձախ կողմի վերայ:

Ետեւեալ օրը, այն է համբարձման օրը հարսները և աղջիկները միասին գնում են դաշտ, այգի, կամ այլ տեղ, ուր յարմար է, դըօսնում են, ուտում են տարածները, ուրախանում են, երգում, և սպա մի յարմարին տեղում խմբւում են ու սկսում ջան գիւլում երգն ասել մի մի տուն:

Մի փոքրիկ աղջիկ, երեսը անթափանց քողով ծածկած, նստացնում են խմբի մէջ տեղը և վիճակի պղուղը տալիս են ձեռքը, որ հարկաւոր ժամանակ մատով հանում է պղուղի միջից մի առարկայ:

Երգիչ հարսները և աղջիկները երկու խմբի են բաժանւում: Առաջին խումբը անշուշտ երգ գիտեցողներ, ասում է իսկական երգի խօսքերը, որ կազմում են չորս տող, իսկ միւս խումբը, առաջինից յետոյ, կրկնում է միայն ջան գիւլում ջան, ջան: Երգի տները, առանց հետևողութեան ասում են, որը մտներն է ընկնում և ասելուց յետոյ վիճակահան փոքրիկ աղջիկը պղուղի միջից հանում է ձեռքն ընկած մի առարկայ: Վերջինը ում պատկանում է, արտասանած երգն էլ, լաւ կամ վատ, նորա տիրոջը կրկնաբերի:

Այժմ յիշատակեմ այն երգերը, որոնք երգւում են զանազան հայ կետրօններում:

Շիրակ և Բասեն.

1. Ղարսայ բերդը պլել է,
Իմ եմբս մէջը քնել է,
Ձէն տուի ձէնս չառաւ,
Մազար ինձէն ջորեր է:
2. Տեղ եմ գցել փոխի կը տայ
Բարձի տակէն հոտ կգայ
Մեռնեմ դաստայ քոնքուլիդ,
Մէջէն խնկի հոտ կգայ:
3. Իմ եարն եկաւ ու գնաց,
Սարին դէմ առաւ մնաց.
Սրտով իլդար (հաճութիւն) չտուեց
Սրտիս դարդ եղաւ մնաց:
4. Երգիկներ բուն եմ դրել,
Չօրս մօրս քուն եմ դրել,

- Աղջիկ եարիս հաւասից,
Ամեն բան տուն եմ դրել:
5. Աղջի, գնա կալը տես,
Պաղ աղբըրին սալը տես.
Պաղ աղբըրէն ջուր խմէ՝
Արի սրտիս հալը տես:
 6. Ջաղցի դռներ տաշած են,
Ունքեր զալմով քաշած են
Ղալամն ինչ է, թուղթն ինչ է
Լուսնի լուսով նախշած են:
 7. Աղջի, կապէ քո ոսկին,
Լկանջ մի մօրդ խօսքին,
Կլուխս դիր գլխիդ դէմ
Նահլատ տուր հօրդ ազգին:
 8. Բոստան եմ ցանէ համեմ,
Խուրմա տուէք որ ծամեմ.
Խուրման առայ ու պահի,
Կարօտ եարիս կը տանեմ:
 9. Չալիր եմ զարկել դարին,
Վաղա եմ կտրի տարին,
Ինձի տուէք էն աղջիկ,
Չքաշէմ ախ ու զարիկ...
 10. Ջրի եկար ու գացիր,
Սիրուն երեսդ չբացիր.
Սև աչքերով, վառ թշով
Ինձ էրէցիր, վառեցիր:
 11. Բոստան եմ ցանած բազուկ,
Իմ եարն էր քեզմէն նազուկ,
Թէ որ էնոր չէք ճանչէ,
Թե ին ունի բիլազուկ (ապարանջան)
 12. Ծառ մը ունիմ ծիրանի.
Քամին տերեւ կը տանի.
Տերեւ ինձմէն արի տար
Իմ եարոջս մատանի:
 13. Դալուբաբէն ամպել է,
Զէկ եարը ձին թամբել է.
Հեծի ջրիթ խաղցել է՝
Անձրեւ էկի թացուել է:

14. Կրակն արա մահանայ,
Արի մեր տուն ու գնայ,
Մէ դամ էլ վրաս աշէ՛,
Դունիան քեզի չի մնայ:
15. Ղաշղա բուռակ հեծեր եմ,
Արագին մօտեցեր եմ,
Արագ, Արագ, խան Արագ,
Խաներու սուլթան Արագ:
16. Կողբայ քարերն աղի է,
Մաղերդ շաջբաղի է,
Կողբայ միջի մալանը,
Իմ եար քեզի բաղանը:
17. Ծառի տակը կեցել եմ
Սնթարիս լուացել եմ.
Ծառի տակը երկու դոշ,
Մինը փնչէր, մինը ոշ:
18. Աղջի անունդ Մահի,
Ճակատդ բոլոր շահի,
Թէ որ ինձի կը հաւնիս,
Աստուած աղբերդ պահի:
19. Այ տղայ եղնարած ես,
Դու ջանէդ բեզարած ես,
Քու հերուայ բլբլւ լեզուդ,
Էս տարի լալ է գառու:
20. Կախրդնին ուռի ծառ,
Խնձոր գցեմ արի տար,
Ուրբաթ, շաբաթ քեզ մոհրաթ,
Գալ կիրակի արի տար:
21. Կնայի չայ վլածք
Տաշտը կոտրաւ ջուրը գնայ,
Ջուրն առայ ելայ դարը
Չգտայ իմ ֆիդան եարը:
22. Աղջի շամամ ծծերդ,
Թողնես բանամ ծծերդ,
Ինքն իրեն խշխշում է
Սլալտակ քալամ ծծերդ:
23. Կնա գնա հեաիդ եմ
Այ խնձոր եմ, գօտիդ եմ,

- Ինձի էստեղ չթողնես,
Ուր տեղ էրթաս մօտիդ եմ:
24. Ջրի միջի ջլախոտ
Անուշ կգայ եարոտ հոտ,
Տեղ մը երթաս՝ թէզ դառի,
Սիրտս կեղնի արինոտ:
25. Բասմա չափար մի կոխի,
Խօսքը իմս է, մի վախի,
Որտեղ երթաս կուզեմ քեզ,
Տուած խօսքդ մի փոխի:
26. Ջուրը կապել եմ առուներ,
Դրող տանէ պառւերներ,
Դրանք ինչ բանի պետք են՝
Աստուած պահի աղջիկներ:
27. Վարդ եմ քաղի մաղերով,
Վեր եմ դրել շաղերով,
Հրէս եկաւ իմ եարը,
Այ ձին տակին խաղալով:
28. Դուն ելել ես կերթաս բեր *)
Ոչ բէրն եղնի, ոչ բէրատէր,
Խէր չտեսնի քո հէրն ու մէր՝
Ինձի չանէր էս դարդին տէր:
29. Կանգնելէս բախայ բախայ
Սե չուխա կարմիր եախա,
Քանի դու հեռու մնաս,
Իմ կեանքս ախ ու վախ ա:
30. Ծառի տակը դալդա է,
Քանի կանգնես՝ փայլա է,
Ծառի տակը փորել եմ,
Ոսկիքս մէջը հորել եմ:
31. Ջուրը կապէ աղէստան,
Աստուած պահէ գեաղեստան,
Գնա, եալէն արտ ունիս,
Հաղար ու մի դարդ ունիս:
32. Սիւն ու գերան բար պիտէր,
Սրտով սիրով եար պիտէր,

*) Ոչխար կլթելու տեղը:

- Թուխ փուշին*) վզիս կապող
ձէկ ու կարմիր եար պիտէր:
33. Արխալուղդ կարել եմ,
Դօշիդ կօճակ շարել եմ.
Արխալուղ բոչիդ կիսուն
Կոճակներ հարկւր չիսուն:
34. Այս գիշեր ես դուրս ելայ,
Լուսինն անուշ կըցոլայ,
Կցոլայ հալուայ սարին,
Կկաթէ մառմառ քարին:
35. Լուսինն էր Բագին ոլոր,
Համ խորոտիկ, համ բոլոր,
Լուսնիակ կամար կամար,
Ես մեռնեմ քեզի համար:
36. Կանանչ կանանչ կանչեցի ք,
Կանանչ մէջդան բացեցէք,
Հարսն ու աղջիկ դուրս կզան,
Պար ու սէյրան բացեցէք:
37. Հաւը թռաւ թառն ելաւ,
Իմ բանս դաւով ելաւ,
Սաբաբի որդին մեռնէր
Դուշմանի սրտով ելաւ:
38. Աս գիշեր լուսնեակ գիշեր,
Սև աչքեր կարմիր թշեր,
Աղջիկ, ապրի աղբերդ,
Դաստուր**) տուր զամ ևս գիշեր
39. Մուղնուայ ջուրը սառն է,
Մուղնի երթողն իմ եարն է,
Երթայ իր մուրազն առնէ,
Դառնայ իր սիրածն առնէ:
40. Մատիդ մատնիք մաւի է,
Աղջի էդ ինչ դաւի է,
Սէրն ինչ է, սաղէն ինչ է,
Էս պարի զաչէն ինչ է:
41. Կաղզուանի ձորէն եմ,
Մեծ բաղի խնձորէն եմ:

*) Մետաքսե թաշկինակ: **) Իրաւունք:

- Դիար դիար կորել եմ,
Եարոջմէնէն ջորեր եմ:
42. Աղջի անունդ Զուշան,
Արի երթանք սուրբ Նշան,
Թէ ոք ինձի խօսք կը տաս՝
Մատանիս տամ քեզ Նշան:
43. Կողբայ քարը դօշա է,
Միջի մարդը բօշա է,
Մաշիք տուէք դուրս ելնեմ,
Ինձի չասեն բօշա է:
44. Ղօշա վանքի դշերը,
Մեր քեաբուբի շշերը,
Չիթ ալաջայ քո բընդեր,
Ինձ երեցին քո գնդեր:
45. Կանանչ արտի քեանարը,
Ո՛վ է տեսել իմ եարը,
Արտի քեանարը կանաչ է,
Իմ եարը քեզ ճանանչ է:
46. Գինի գինի գինդստան,
Եար մը ունիմ ճնդստան.
Մանր հընդի շարող էր,
Թաւդայ շապիկ կարող էր:
47. Մաճկալը կաջնէ մաճին,
Ոսկէ գնդեր անկջին,
Խաբար տարէք զոբանջին,
Որ գայ մեռնի կտրճին:
48. Մեր դրան սուրու զագեր
Իմ եարոջ շէկիկ մագեր,
Իմ եարօջ դեօշի ալը՝
Ինչ կենեմ դունիկի մալը:
49. Ես աղջիկ եմ, ալլու եմ,
Նշանլու եմ, բեալլու եմ,
Երբ որ գացի ան տունը,
Ամենիցն էլ բալլու եմ:
50. Գերի եղայ աչքերուդ,
Կամարակապ ընքերուդ,
Իսէնց անգուլթ սիրտ ունիս,
Որ չես ճանչնայ ընկերիդ:

51. Իմ եարը հանդին տեսայ,
Ջրերի բանդին տեսայ,
Օրդակ պիտէր, բազ պիտէր,
Ջրերի վլխին բանդ պիտէր:
52. Սուռէ առու եմ թափել,
Քառսուն կաքաւ եմ բռնել,
Քառսուն կաքաւ միատեղ
Նարիս փեշքաշ եմ ղրկել:
53. Խմել եմ խոշ եմ եղի,
Սիրուդ սարխոշ եմ եղի,
Հնդստանու բերէք հունդ,
Իմ եարիս բերէք տուն:
54. Աղջի մազերդ իրլանի,
Քամին թել թել կը տանի,
Էդ քո շող շող երեսդ
Չուտով հոգիս կհանի:
55. Արտերն ամեն բիար է,
Իմ եար թաժա խիար է,
Արտերն ամեն խճերով՝
Իմ եարը նախշուն բճերով (գուլպա):
56. Ջուր չէր ջրիլ ծառները,
Գիր չէր գրի ձեռները,
Խաբար տարէք Նազօին,
Անուշ պահէ գառները:
57. Տարին տասներկու ամիս
Խնձորն է թուծի գօտիս,
Քեաշկա բալուլ մեռնէի
Նար քո մտքէն չէլնէի:
58. Էս օր մութ ու լուս կենէ,
Տանտէր եկէր դուրս կենէ,
Ով որ չիզայ իդա պար՝
Մեռնի իւր եար, կտրի ճար:
59. Արեն առի փուռել է,
Ալ փաս գլխին ծառել է,
Ով որ առնի իմ սիրած՝
Թազը գլխէն չվերած:
60. Արի երթանք մեր վանքը,
Դու քանդեր ես իմ կեանքը,

- Թէ որ խօսքս չը լսես,
Վերջս կեղնի թուանքը:
61. Սարեկները եկել են,
Բերդի բոլոր բռնել են,
Բերդի բոլոր ծիլ ունիմ՝
Ել արեշում թել ունիմ:
62. Արփաչացի հանդերը,
Ջուրը քանդի բանդերը,
Անտէր մնան փոշտերը՝
Եր ու իւրդս քանդել է:
63. Այ արխումբ, արխումբ,
Դու կաշնել ես չարխումբ,
Իլուսս գլխիդ ղուրբան,
Ջան մարդ կաշնի խալխումբ:
64. Ջաղացս ման եմ տուի,
Սիրել եմ ջան եմ տուի,
Ջաղցի քարեր մանրատուշ,
Ոիրտս եղաւ հալ ու մաշ:
65. Էս օր արև պատել է,
Իմ եարն ինձի ատել է,
Եար, կանչէ, ձէնիդ մեռնեմ,
Մերս ինձ ազատել է:
66. Աղբիւր բացի ջուրն անուշ,
Ծաղկներու հոտն անուշ,
Բոբոջիս թալին թաղա
Աղջի, իմ եարը քեզ մաղա:
67. Ջուրը կիջնէր էն սարէն,
Կթափթ փէր էն քարէն,
Չէ սաղցել սրտիս եարէն,
Որ դարձար քո իլղարէն:
68. Երկանքս աղի վերայ,
Չամամս թաղի վերայ,
Կարմիր վարդ, ալ ծաղիկ,
Մանիշակ մաղի վերայ:
69. Արխալուղդ կարել եմ,
Կոճկըները շարել եմ,
Չան տղայ, գնա, կորի,
Քեզնից լաւ ճարել եմ:

70. Արևն արի կամփրնոց
 Կանփի թուփը երեսնոց,
 Թոն (անձրև) եկել է թռչել է.
 Քանդէ կոճակ, դամ քո ծոց:

Հազարի Ուզուն թալայ գիւղում:

71. Ա տղայ, քեզ ջրումը սէր ընկայ,
 Քարով տուիր, վեր ընկայ,
 Աչքս որ աչքիդ կպաւ,
 Օխտը կոճակ մեր ընկայ:
72. Բազումս կայ մի նունի,
 Բարձ պի, էք աղէն կունի,
 Աղայ զլսիդ, արեւիդ մատաղ,
 Իմ եարի խօսքը բունի:
73. Քոլերսը վել հանդեր ա,
 Թուանքդ լիքը բանդեր ա,
 Ա տղայ գնա՛, շուտ արի,
 Քիթը կալած անդէր ա:
74. Կեանքայ քամին կեալիս ա,
 Դուռը շողշող տալիս ա,
 Աղջի, վեր կաց, դուռը բաց
 Գլխիդ տէրը գալիս ա:
75. Այ տղայ, տղայ, ետ գնա՛,
 Առաջովդ գետ գնայ,
 Ճիրվանի քամին փչի,
 Կեանքու շալդ ետ գնայ:
76. Կէն եմ ուզում, հիւն բերէք,
 Դադստանայ ձիւն բերէք,
 Էլս, գիւնս թամամ ա,
 Ղարիք դուշտ տուն բերէք:
77. Մեր տան քամակը գարի,
 Աստուած տալ նանիս բարի,
 Որ սրտիս ուզածի պէս
 Ինձ ուզեց նազլու եարի:
78. Ջղացիս դուռը փու ա,
 Քար կզցեմ կխօսայ
 Աստուած սիրող բան չասի,
 Ջան աղջիկ ա, ափսոս ա:

79. Այ տղայ, դու ալին տղայ,
 Քեանքիւղ դալին տղայ,
 Ես քեզ որ տեղ սիրեցի,
 Հերանցս կալին, տղայ:
80. Թող իմ եարս եար ըլի,
 Դարդիցս խաբարդար ըլի,
 Թեկուղ որ սիրուն չըլի,
 Խօսքերը շաքար բար ըլի:
81. Հաց եմ թխել գաթացու,
 Իմ եարը մելիքացու,
 Մելիք սարերը շուտ գայ,
 Բարով իմ եարը տուն գայ:
82. Ալիք եմ աղել շեարի ա,
 Իմ եարս սափարի ա,
 Եար, քու սափարին մատաղ
 Խօսքերդ շաքարի ա:
83. Դու նստել ես գերանին,
 Ոսկէ շվին բերանին,
 Ոսկէ դալթան եմ կեօրձել,
 Դնեմ ջրիդ բերանին:
84. Գութանս ուքերումը,
 Իմ եարս ձեռքերումը,
 Գլուխս դուրբան չտամ,
 Մի մանգալ շոքերումը:
85. Ջիրուայ զգալ ձիրվանի,
 Քամին տալ թել թել տանի,
 Իմ եարը սարում ձորում,
 Իմ քունը ճնց կտանի:
86. Մտիկ արէք էն դազին,
 Պտպտուրիկ բողազին,
 Հողն էն հօրն ու մօր զլսին,
 Աղջիկ տուաւ չօլմազին:
87. Այ հւայ հւայ սիրտս,
 Ծիրանի թել ա սիրտս,
 Ախ, ինչ ասեմ քեզ, նանի,
 Բաց անեմ՝ սե ա սիրտս:
88. Կազնել ես սրուկ հովին,
 Քամին տալ դեօշիդ մովին,

- Իռնակ ծոցիդ քնողին,
 Համամ ծծերդ բռնողին:
89. Գիւլում զիւլում գիլասար,
 Բուրդ եմ մանել հաւասար,
 Իռնակ կտամ էն օրին,
 Որ եկար հետս խօսար:
90. Մեր բաղումը կանանչի,
 Զն կաշ շնի նման չի,
 Հարսն ու աղջիկ շատ տեսայ՝
 Մինն իմ եարի նման չի:
91. Ղասումը, հայ Ղասումը,
 Կարմիր գինին թասումը,
 Տղերքը Էրբ կիտորուէն,
 Վարդիվերի պասումը:
92. Ղասումը, հայ Ղասումը,
 Կարմիր գինին թասումը
 Աղջկերքը Էրբ կտաբանան,
 Վարդիվերի պասումը:

Դարաւազեագի Խաչիկ գիւղում:

93. Առ թող ես արել լծի,
 Դունջակ ես արել, կծի,
 Իմ հէրը քեզ աղջիկ չի տալ,
 Քարէն վեր ընկի պրծի:
94. Քրի ճամբէն ստուել ա,
 Մաճը բուռը տարել ա,
 Կաքաւ պոչիկ թուխ տղայ,
 Ուշ ու խելքս տարել ա:
95. Ես մի պճուրիկ տօխ եմ,
 Զուշի զալին կկոխեմ,
 Ես էն եարին հաւան չեմ,
 Ուրիշ եարի կիոխեմ:
96. Ուռի ծառին հով քամի,
 Զիրվանիդ քամին տանի,
 Ես դու գնանք դատաստան,
 Ում զսմթն է՝ էն տանի:
97. Ես Բղէքայ ձորէն եմ,
 Ալմալայ խնձորէն եմ,

- Խաբար տարէք իմ նանին,
 Իլում իլում կորել եմ:
98. Սարը ձուռը կալել ա,
 Անձրի արել հալել ա,
 Խաբար տարէք իմ նանին,
 Սիրտս վարամ կալել ա:
99. Երկանքն ա աղի վրէն,
 Խիարն ա թաղի վրէն
 Ես մի թաւան դուշ պտի,
 Իմ հօրանց բաղի վրէն:
100. Իմ ծաղիկս քաղած ա,
 Տեփրի տակին պահած ա,
 Ով որ ծաղիկս դատտ անի,
 Հէրն ու մէրը թաղած ա
101. Ա տղայ, անունդ Ուռուշան,
 Սպիտակ կուլիդ թուխ նշան,
 Եալուխդ զարկի նախշեմ,
 Ղարկեմ քո եարիդ նշան:

Դարաւազեագի գաղթական հայերի մէջ, Ազատակ գիւղ:

102. Ոչխարը փռուե գուրը,
 Ջոկէք իմ ալագեօզը,
 Մէջքէն քաշէք եալըդը,
 Սրփէք երեսի թողը:
103. Սղբէր ունիմ, աֆշի է,
 Բարակ մէջքը զամլի է,
 Ձեռիցը մի բան չի կաշ
 Լեզուիցը թալանչի է:
104. Մի ծառ ունեմ ծիրանի,
 Քամին թել թել կտանի,
 Երես երեսի կառնի,
 Ինչ խամեղ քուն կտանի:
105. Եարիս խալաւ կեխտտի,
 Որ կեխտը ջանը չուտի,
 Վարդի ջրով լուացի,
 Բերնի գոլով չորցուցի:
106. Կարմիր խնձոր կըծած է,
 Արծթի մէջ բունած է:

ծաղիկ, փնջիկներ են շինում նորանից և այդ ծաղիկը կոչում է նորանցում Համբարձում, և փոքր աղջկայ ձեռքով բաժանում են դիւղի տներին և փոխարէն ստանում են իւր, ձու, բրինձ և այլ ուտելիքէն:

Ապա հաւաքում են դաշտ, ընկոյզի ծառերի տակ, զբօսում են, երգում են, զուռնայով պարում են, ժողոված լուտելիքէնը վաշելում են, որոնց մասնակցում են և հասակակից տղաք:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵՆՔ ԵՒ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՐՍԱՆԻՔ.

Ահա մի հանդէս, որ կատարում է մեծ շքեղութեամբ և ուրին զիւղերում մասնակցում են ոչ միայն հարսի ու փեսայի ազգականները, այլ և ամբողջ հասարակութեան անդամները: Պարսկահայ և ճաճկահայ գաղթականների մէջ մեծ շքեղութեամբ է կատարում այս հանդէսը:

Երեսփոխան յայտնի է, ամենից առաջ կատարում է նշանադրութիւնը: Սովորաբար տղայի ծնողները և ազգականները որոնում են յարմար հարսնացու լաւ գերդաստանից: Զիրակում, Բասենում և Վարսում աղջկայ հայրը եթէ իւր աղջիկը հարսնութեան տալու նպատակ ունի՝ պատասխանում է «Ժամանակը կրկնէ, մինչև մեր տանը խորհուրդ կանենք», իսկ եթէ տալու միտք չունի, պատասխանում է, «կորուստդ մեր տանը չէ, զսմաթդ Աստուծոյ ուզէ»:

Պատահում է որ հայրը կամենալով իւր աղջիկը հարսնութեան տալ օտար գիւղ, կանխօրէն վերաստուգում է տղայի կարողութիւնը, տունը, դոմն, ապրանքը, ապրուստը և այլն: Վերաստուգելուց յետոյ համաձայնում է նստել, բարեկամանալ, հիւրասիրուել և ստանալ փեսայի ծնողներից ընտան, մահուդ, ձի, ատրճանակ կամ մի այլ պարգև, որ երբեմն նորից վերադարձնում է իւր փեսային, համբուրելով. նորա կեսը: Այս ընթացիկ կոչում է տնտեսութեան խալաթ (տուն տեսնելու):

Նշանադրութեան օրը փեսային տանում են հարսի տունը, հետն էլ զանազան ուտելիքէններ: Այդ տեղ հրաւիրում են բարեկամները, զբայիները և ծխատէր քահանան, որ ընթրիքից առաջ փեսայի հետ առանձնանում է կանանց սենեակը և հարսնացուին փեսայի գէմ կանգնացնելով հարցնում է նախ առաջինի և ապա երկրորդի համաձայնութիւնը, որ արտայայտւում է գլուխ խոնարհացնելով և ապա տղան մատանին հագցնում է աղջկայ մատին և շարղաթը ձգում է նրա գլխին, իսկ շրջապատողները կոչում են «Աստուած շնորհաւոր անի»:

Եթէ նշանադրութիւնը վերջանալուց յետոյ զոքանջը իւր մօտ չպահէ փեսային, սա իսկոյն և եթ պէտք է վերադառնալ իւրեանց տունը: Նշանադրութեան հանդէսը կոչում է նշան:

Հետեւեալ օրը աղջկայ հայրը յարգի է հրաւիրում, այսինքն հացկերութեան է հրաւիրում բարեկամներին և նոցաներկայութեամբ մինը կանգնած՝ հատ հատ ցոյց է տալիս աղջկայ հանդերձեղէնը և տղայի տանից բերած ընծաները: Բարձրը ձայնով կոչում է. «Աստուած շէն պահէ Բարսեղ խնամուն, որ բերել է այսինչ խալաթը, որ արժէ 25 մանէթ, այսինչ խալաթը 30 մանէթ» և այլն և միշտ բարձր զնահատելով:

Անմիջապէս յետոյ սկսում է սալու (հարսնացուի երեստեսնուելը), այն էլ զրամակաւ նուէրներ հարսին փեսայի, կրնքաւորի և սորանց բարեկամների կողմից և իւրաքանչիւր նուէրը և քանակութիւնը յայտարարում է բարձրաձայն:

Հասնում է այն ըոպէն՝ որ հարսին պէտք է դուրս բերին խնամիներից առաջ: Նորա գլուխը և երեսը ծածկում են քողով: Գրացիներից կամ բարեկամներից մի հասակով կլն առաջնորդում է նորան և կոչում է ուստա: Գրանը հասած՝ աղջիկը հեղութեամբ գլուխ է խոնարհեցնում հանգիստականներին և ապա նա և ուստան միմեանց յետեից ծանրաքալ մօտենում են և համբուրում նախ քահանայի աջը, ապա փոսորի և ապա միւս հրաւիրուածներին, որից յետոյ նորից կանգնում են զրան մօտ:

Մի շիշ օղի, երկու բաժակ ափսէի մէջ զրած, ուստան լցնում է բաժակները, իսկ աղջիկը ափսէով մատուցանում է

մինը քահանային, միւսը քաւորին և ապա ամենքին՝ նստած կարդով, կանխապէս իւրաքանչիւրի ձեռքը համբուրելով:

Բաժակն ընդունելուց, օրհնելուց և խմելուց յետոյ իւրաքանչիւր ոք դրամական նուէր է ձգում բաժակի մէջ աղջկայ համար իբրեւ *կրեպտեննիք* և ուստան բաժակից հանում է գնում ափսէի մէջ:

Բոլորին օղի մատուցանելուց յետոյ աղջիկը նորից կանգնում է դրան մօտ, ուստան բանում է նորա երեսը, ցոյց է տալի բոլոր հանդիսականներին, լսում են շնորհաւորանք և ապա երկուսն էլ առանձնանում են:

Երկուստեննիքի նուէրները պատկանում են աղջկանը, իսկ *սաչուհի* նուէրները ընդունում է աղջկայ կամ փեսայի հայրը և նորանով զարդ է գնում աղջկայ համար:

Արաքէս է վերջանում նշանադրութիւնը ձիրակցոց, Բասենցոյ և Կարսեցոց մէջ:

Դարալագեազի զաղթած հայ զիւղերում, Սէս, Կորադիզ, Խաչքար և այլն տղայի հայրը կամ բարեկամները գնալով աղջկայ հօր տունը՝ խօսք են բանում, աստիճանաւար մօտենում են այցելութեան բուն նպատակին, եթէ փոխադարձաբար համաձայնութիւն է կայանում, հասնում են իւրեանց հետ բերած օղու շիշը և շնորհաւորական բաժակներ են խմում: Հակառակ դէպքում շիշը չի կարող աշխարհ գալ: Համաձայնութիւնից յետոյ աղջկայ մօրը յանձնում է ոսկի, կամ մատանի և կամ այլ նուէր և այս կոչում է *բէհ*:

Մի քանի ժամանակից յետոյ տղայի հայրը իւր քաւորով և բարեկամներով գնում են աղջկայ հօր տունը՝ տանելով ոսկի կամ մանեակ կամ այլ նուէր: Միւսնոյն ժամանակ իւրաքանչիւրը նոցանից տանում է մրդեղէն, ուտելիք, որ հացկերոյթից յետոյ գնում են առանձին առանձին ի ցոյց հանդիսականների: Սա կոչւում է *շիրընլըղ*: Միւսի բերած շիրընլըղը թողնում են ի վայելումն հիւրերի, իսկ մնացեալը տանում են աղջկայ մօտ:

Հեռաւոր հիւրերի ցրուելուց յետոյ մնում են մերձաւոր բարեկամները, որոնց մօտ դուրս է դալի հարսնացուն, մօտենում

է իւրաքանչիւրին, զլու է խոնարհեցնում և ստանում պարգև, *երեսնալայ*:

Երեսնալայից յետոյ վերջանում է նշանադրութեան հանգէսը և երբ տղայի հայրը հրաժեշտ է տալու, նորա հետ վերադարձնում են նորա բերած *բրիանի* (տապակած ոչխար) ազդը (բուզը):

Փեսային տեսնելու համար, եթէ նորան չեն հրաւիրել զոքանչի տունը, աղջկայ հայրը մի բարեկամ կնոջ հետ այցելութեան է գնում, տանելով *դուշ*, աչք է պարգև և բրիան: Այնուհետև մինչև պսակը փեսան ուղարկում է հարսի համար ջրհօրնեացը և զատկին բրինձ, մօմ, մրդեղէն, կարմիր ձու, աջահամբոյր քահանային տալու և ձեռքերի համար *խինա*:

Երևանում՝ աղջիկն ու տղան իրար հաւանելուց յետոյ՝ տղային բերում են աղջկայ տունը, ուր քահանան պահպանիչ ասելով երկուսի զլինին ևս մատանին թօյլ գնում է տղայի աջ միջամատում և առաջարկում է աղջկան հանել և գնել իւր մատում՝ եթէ հաւանում է տղային: Աղջիկը ամօթխամօտում է և գնում իւր մատը: Քահանածութեամբ մօտենում, հանում է և գնում իւր մատը: Քահանան նորից հարցնում է փոխադարձ համաձայնութեան մասին և զլինի շարժումով պատասխան ստանալով օրհնում է նրանց: Սա նշանադրութեան սկիզբն է կամ բէհը:

Ապա իսկական նշանադրութիւնից մի օր առաջ, պատրաստութեան համար տղան ուղարկում է աղջկայ տունը միս, իւղ, գինի, բրինձ, օղի և մեղրամօմ: Քահանան առաջ օրհնում է նշանը տղայի տանը և ապա գուռնայով հրացանաձուլութեամբ, աղմուկով, բարեկամներով շրջապատուած, գնում են աղջկայ տունը, ուր խառնուելով նորա բարեկամների հետ՝ ուրախութիւն են անում, իսկ հարսները ու աղջկունք պարում են: Քահանան առանձին սենեակում միմեանց մօտ կանգնեցնելով՝ նշանուածներին՝ նշանը տալիս է աղջկան և օրհնում է: Հրաւիրուածները ճաշում են և ցրւում:

Հարսանիքից մի կամ երկու շաբաթ առաջ պատրաստւում է *թէթը*, այսինքն տղան գնում է զանազան կտորեւ-

ղէն իւր և հարսը հանդերձի համար, որ մեծ հանդիսով կարում են տղայի բարեկամները:

Քեասումը. Գարալագեաղի նոր հայերի մէջ նշանադրութիւնից յետոյ տղահայրը իւր կնոջով և բարեկամներով և քահանայով գնում է նոր խնամու տունը *քեասումը* կտրելու, այսինքն վերջնական փոխադարձ պայմանը որոշելու թէ փեսայը որքան բրինձ, գինի, արաղ, մսացու և փող պէտք է ուղարկէ աղջկայ հօրը հարսանիքի պատրաստութիւնը տեսնելու համար: Տուած փողը կոչւում է *նաղը* կամ *բաշլը*:

Քեասումը անելու ժամանակ տղահայրը առանձին նուէր է անում գիւղի եկեղեցու օգտին, 50 կոպէկ կամ աւելի երեց-փոխին և մի ռուբլի գիւղի *մէլիքին*, այն է հասարակութեան տանուտէրին:

Քեասում կտրելու սովորութիւնը, փող և խալաթ որոշելը կայ նաև Ջիրակի, Բասէնի և Կարսայ հայերի մէջ. քեասումի հետ որոշում է և միւս նուէրների քանակութիւնը — մսացու կով կամ եղ, իւղ, չիր, գինի, բրինձ և այլն, և այս ուտելիղէնները կոչւում են *եղու* կամ *բարխու*:

Ղաղախում կայ և այժմ կամաց կամաց վերանում է քեասումի սովորութիւնը, բայց նոցանում կոչւում է *աստառածներ*:

Այս նախապատրաստութիւններից յետոյ արդէն մօտենում է հարսանիքի կամ պսակագրութեան հանգիսի օրը: Բասէնում և Ջիրակում նախկին ժամանակ, 3—4 օր հարսանիքից առաջ փեսայի տանից տանում էին հարսնացուի համար կրծքի արծաթեայ զարդ — *օղակ* և մի թուփ *շիւա* հարսին շապկացու:

Այժմ սորանց փոխարէն ուղարկում են մի կաւէ *ծրագ*, մի *հաց* և մի *խնձոր*, որոնք միասին կոչւում են *Ղարսեցոց* մէջ պուման, իսկ Բասենցոց մէջ *քուրջալ*: Պումանը կամ բուրջալն ստանալուց յետոյ անմիջապէս աղջկայ հայրը աւելացնելով նորա վերայ իւր կողմից մի մի ճրագ, հաց և խնձոր, ուրեմն իւրաքանչիւր տեսակից մի մի զոյգ իբրև զուգաւորութեան նշան՝ վերադարձնում է տղայի հօրը՝ Սորանից յետոյ արդէն ասում են թէ Ազգի կամ Կարոյի աղջկանը *բուրջալեցին*:

Բուրջալը նշան է, որ աղջիկ հարսնացուին տնէ տուն պտտեցնելու ժամանակ է: Արդարև, աղջկայ բարեկամները առանձնապէս հրաւիրում են իւրեանց մօտ աղջկանը և նորա հետ հասակակից ազաբ աղջիկներին պարելու և ուտելու:

Հարսանիքի առաջին ճաշը տրւում է կանանց, որոնց հրաւիրելու դուրս է գալի գիւղի մէջ քաւորակինը՝ ուսին կամ գլխին դրած հարսնացուի համար նոր կարած *քաթիքան* կամ *կալմն*, իսկ ձեռքում ափսէի մէջ *շալալ* (քիշմիշ, լաբլաբու և այլն) զուռնան առաջին, միայնակ պտտւում է գիւղի մէջ և հրաւէր է կարգում կանանց: Հրաւէրը կոչւում է *խնդրախ*: Հրաւիրուածները վերցնում են չարաղից և հետաքրքրութեամբ գննում կաբան կամ քաթիքան:

Հրաւիրուած կանայք փեսայի մօր համար տանում են ընծայ *սեղան*, այն է պանիր, իւղ, ձուածեղ, դուսպա, արախճին և այլ այսպիսի բաներ, ով ինչ կարող է, դարսելով սոցա սինու մէջ և կամ սինի չունեցողը՝ մաղի մէջ: Կանայք ճաշում են ցերեկով և հարսանիքի առաջին օրը, որի երեկոյին հրաւիրւում են տղամարդիկ: Սակայն եթէ փեսան և հարոր նոյն գիւղումն են, տղամարդկանց ընթրիքը լինում է հետևեալ օրը, երեկոյին:

Երկու երեք օր առաջ տղամարդկանց հարսանիքի են հրաւիրում փեսան և նորա քաւորը զուռնան առաջը և ձեռքում մի շիշ արաղ: Իւրաքանչիւր տան առաջ տան տէրը լարդանքով ընդունում է նորանց և մի բաժակ օղի է վայելում նորանց ձեռքից իբրև նշան, որ նա ընդունում է հրաւէրը, պարտաւորւում է գալ հարսանիքի և *սաշու* տալ: Նոցանից ով կամք չունի սաջու տալ, նա օղի չէ ընդունում և առաջին ընթրիքը վայելելուց յետոյ այլ ևս չէ մասնակցում հարսանիքին: Սաջու տուողները համար, առաջին ընդհանուր ընթրիքից յետոյ, առանձին մսացու է մորթում և առանձին կերակուրներ պատրաստում:

Ուրբաթ օրը հարկաւոր է հրաւիրել քաւորին և միւս ժողովրդականաց, ուստի մսացուն մորթելու օրը փեսան, նո-

րա աղափները, հայրը, մայրը, քույրը և մօտ բարեկամները գնում են քաւորին հրաւիրելու:

Փեսան վերցնում է իւր հետ շաքարի կտորներ, կամ խնձորներ, նորա մայրը կամ քույրը ձեռին մի փունջ ծաղիկ (մեխակ, մախմուր ծաղիկ, հոտաւետ չորացած կամ կանաչ մարգա և այլն), իսկ աղափները գաւաթով գինի, մի բաժակ ափսէի մէջ, շուրջը չոր միրգ շարած: Փունջը մատուցում է քաւորակնոջը, իսկ մնացեալներին մի բաժակ գինի:

Այսպէս է լինում՝ երբ քաւորը և փեսան միեւնոյն զիւղում են, իսկ եթէ ջուկ զիւղում են, այն ժամանակ քաւորը դալով փեսայի տունը, այն տեղ է պատրաստում ծառը, որ պարսկահայերի մէջ կոչւում է ուրց:

Փեսան և հիւրերը հաւաքուելուց յետոյ՝ ամէնքը միմեանց կից բոլորշի նստելով սկսում են բարձրաձայն զովել ուրցը, որ ունի իւր յատուկ երգերը: Ամենից առաջ զովում է քաւորը, ուրցը ձեռքում բռնած, այսինքն նա ասում է երգից մի տուն և ապա տալիս է կողքի նստածին, որ նոյնպէս երգելով մի տուն՝ տալիս է երրորդին և այլն: Այսպէս ուրցը պտոյտ է աւում մինչև երգի աւարտը:

Ուրցը կամ ըստ մեր ռուսահայերի՝ ծառը, կադմուած է մի զլխաւոր փայտից, որի շուրջը թէք բարձրանում են ճիւղեր: Սորանց, ինչպէս և զլխաւոր փայտի վերայ շինած են խաչաձև փայտեր, որոնց ծալքերում տնկում են խնձորներ: Գլխաւոր փայտի վերին ծալքում դրած է հորիզոնական զիրքով խաչ, որ կոչւում է կարաւ և նորա խնձորները զլխախնձոր: Բացի խնձորներից՝ ուրցը զարդարում են նաև զոյն զգոյն թելերով:

Ուրցի գովասանական երգն Դարալաղեայի Կորադիդ, Սէս, Մարտիրոս, Փաշալու, Գնդէվաղ և այլ զիւղերում, ուր բնակուած են գաղթած հայեր, երգւում է այսպէս.

Էս թագն իր խաչ,
Խաչի կոթն իր խաչ ու մաչ,
Ճնախաւոր պսակդ,
Արեգ իր կանանչ:

Էս թագն իր խաչ,
Խաչի կոթն իր խաչ ու մաչ,
Ճնախաւոր թագուհիդ,
Արեգ իր կանանչ:
Էս թագն իր խաչ,
Խաչի կոթն իր խաչ ու մաչ,
Գթակդ իր բուխարի
Արեգ իր կանանչ:
Էս թագն իր խաչ,
Խաչի կոթն իր խաչ ու մաչ,
Չուխաղ իր ալ մահուդ,
Արեգ իր կանանչ:
Էս թագն իր խաչ,
Խաչի կոթն իր խաչ ու մաչ,
Բարաքդ (գօտի) իր ապրահ (Քիրմանի շալ)
Արեգ իր կանանչ:
Էս թագն իր խաչ,
Խաչի կոթն իր խաչ ու մաչ,
Սօլերդ իր սաղրի,
Արեգ իր կանանչ:
Էս թագը վիր թագի նման ի,
Դաւիթ մարգարայի թագի նման ի,
Որ թագն շուռը մուռը կաչ:
Էս թագն վիր թագի նման ի,
Սողամոն իմաստունի թագի նման ի,
Որ թագն շուռը մուռը կաչ:
Էս թագն վիր թագի նման ի,
Մելքոն, Կասպար, Բաղդասար թագի նման ի,
Որ թագն շուռը մուռը կաչ:
Էս թագն վիր թագի նման ի,
Կոստանդին թագաւորի թագին նման ի,
Որ թագն շուռը մուռը կաչ:
Էս թագն վիր թագի նման ի,
Ասկար թագաւորի թագին նման ի,
Որ թագն շուռը մուռը կաչ:
Էս թագն վիր թագաւորի թագին նման ի,
Սէնաքարի թագաւորի թագին նման ի,
Որ թագն շուռը մուռը կաչ:
Էս թագն վիր թագաւորի թագին նման ի,

Յովասափ թագաւորի թագին նման ի,
 Որ թագն շուռը մուռը կայ:
 Էս թագն վիր թագաւորի թագին նման ի,
 Տրթաթ թագաւորի թագին նման ի,
 Որ թագն շուռը մուռը կայ:
 Էս թագն վիր թագաւորի թագին նման ի,
 Մանասէր թագաւորի թագին նման ի,
 Որ թագն շուռը մուռը կայ:
 Էս թագն վիր թագաւորի թագին նման ի,
 Կիրկեօր Լուսաւորչի թագին նման ի,
 Որ թագը շուռը մուռը կայ:
 Էս թագը քնչ ուղելի,
 Թագաւորի մէր կայնաճ կուզի,
 Որ շուռ կայ: (Թագաւորի մայրը կանգնում է):
 Էս թագն քնչ ուղելի,
 Թագաւորը իւր ազափներով կայնաճ կուզի,
 Որ թագն շուռ կայ: (նոյնը)
 Էս թագն քնչ ուղելի,
 Թագաւորի քոյրերը կայնաճ կուզի,
 Որ թագն շուռ կայ: (նոյնը)
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Սուրբ Ճնունդին տանք բարև,
 Թագաւորին ու թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Սուրբ Խաչափայտին տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Սուրբ գլխատէրին տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Քսան ու չորս մարդարէանց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Տասներկու առաքելոց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Երեք հարիւր վացունը վեց հաչրապետաց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,

Քառսուն զինաւորաց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Քառսուն մանկանց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Երեք մանկունքին տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Քառսուն կուսանաց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:
 Եկ բարև, եկ բարև,
 Ամենայն սրբոց տանք բարև,
 Թագաւորին, թագուհուն տայ շատ արև:

Ապա կանգնում են բոլորը շղթայուած և թագաւորին
 կանգնեցնելով շրջանի կեդրոնում, երեսը դէպի աւօթարան
 (արևելք), ազափները դովում են նորան հետևեալ երգով.

Թագաւոր, քնչ բերեմ քեզ նման,
 Կեարնան վարդն որ կբացուի,
 Խոտն (հոտն) արևուդ նման:
 Թագաւոր, քնչ բերեմ քեզ նման,
 Նարկիկ ճաղիկ որ կճաղկի,
 Խոտն անեօշ արևուդ նման:
 Թագաւոր, քնչ բերեմ քեզ նման,
 Բալասան ճաղիկ որ կճաղկի,
 Խոտն անեօշ արևուդ նման:
 Թագաւոր, քնչ բերեմ քեզ նման,
 Սուսուն ճաղիկ որ կճաղկի,
 Խոտն անեօշ արևուդ նման:
 Թագաւոր, քնչ բերեմ քեզ նման,
 Սուսամբար ճաղիկ որ կճաղկի,
 Խոտն անեօշ արևուդ նման:
 Թագաւոր, քնչ բերեմ քեզ նման,
 Ամառուան վարդն որ կբացուի,
 Խոտն անեօշ արևուդ նման:

Թագաւորը, քաւորն և ազափները գնում են ուրբաթ
 օր փեսայի զոքանչին այցելութեան: Փեսան համբուրում է

նորա ձեռքը, իսկ նա փեսայի երեսը: Փեսան և քաւորն ստանում են զուլպա. արխալուղ և այլն ըստ կարողութեան: Ապա պտտում են զլուղի մեծերի մօտ, համբուրում է փեսան նորանց ձեռքը. ծաղկավունջ է մատուցանում նորանց իբրև հրաւիրման նշան և նոքա էլ համբուրում են նորա երեսը: Այս հրաւէրը կոչւում է «խարնըսի խարար»:

Հրաւէրի հետեւեալ օրից քաւորը միշտ իւր ձեռքում պրտտեցնում է ուրցը, մինչև հարսանիքի վերջը:

Հրաւիրուածների առաջ կատարւում է մսացու կովի կամ եղան մորթելու հանդէսը: Հանդիսաւոր կերպով դուրս են հանում նորան մի ընդարձակ տեղ, շրջապատում են նորան կանայք և տղամարդիկ: Զուռնան ածում է «Քեօր օղլու» եղանակը: Թագաւորը մօտենալով՝ ոտակապ և վալը ձգած մսացուն՝ դանակով փոքր կտրում է նորա վղի կաշին, որից յետոյ մորթում է մի այլ անձը: Մսացուի մաղից մի քանիսը դնելով արիւնոտ դանակի բերանին, թագաւորը պահում է իւր մօտ մինչև հարսանիքի վախճանը:

Երևանում փեսան նստում է մսացուի վերայ մինչև մորթել՝ վերջացնելը: Ապա արիւնոտում է մի կողպէք և տալիս է իւր մօրը պահելու մինչև առագատտը: Իսկ Գաւալու գիւղում արեան մէջ թաթախում են դանակ և մաղէ լար: Խաչիկ գիւղում մսացուի պոչից երկար մաղերը իրար կապելով գօտի շինում և արեան մէջ թաթախելով կապում է թագաւորը իւր մէջքը, անմիջապէս մարմնի վերայ, որպէս զի չափ աչքը չաղղի նորա վերայ:

Գարալաղեագի նոր հայերի (գաղթած) մէջ մսացուն մորթելուց յետոյ զուռնան «Քեօր օղլու» եղանակը փոխում է *ճեռնախաղի* եղանակի, որով աղջկունք և հարսներ թաշկինակները ծածանելով պարում են մսացուի շուրջը: Ապա տղամարդիկ նորանց հետ շղթայ կապած կաղմում են ահաղին շրջան և պարում են *գեօնդ* (եալի): Այդ ժամանակ թագաւորի ազգականները գինի են բերում իւրեանց տներից և հիւրասիրում են ամենին:

Այլ գիւղերից հրաւիրուած հիւրերի գալու ժամանակ զուռ-

նան դուրս է գալի ընդառաջ և ընդունում է իւրաքանչիւրին, իբրև արտակարգ պատիւ:

Սոյն ուրբաթ երեկոյին պատրաստում են հարսնահօր տան համար, քեասումի համաձայն, բոլոր խոստացած նիւթեղէնը, որ կոչւում է *նանը գօշտ*, (նան — հաց, գօշտ — միս) և բարձած աղափներից մինի վերայ, ուղարկում են խնամու տունը: Նա ասում է *աղուէս*:

Աղուէսին ուղեկցում են զուռնան, պարող աղջկունք և տղայք: Գորանց գնալու ժամանակ, ճանապարհին, ընդառաջ է դուրս գալիս գիւղի կտրիճներից մինը և առաջարկում աղուէսին կամ մենամարտել կամ տալ նորան մի գաւաթ գինի և աղատուել: Մենամարտը հաղիւ է գլուխ գալի, այլ չաճախ ուղածն ստանալով՝ հաշտութեամբ է վերջանում գործը:

Ղազախում, փեսան իւր աղափներով երբ գնում է մի այլ գիւղ իւր նշանածի հետ պսակուելու, նա իւր հետ անպատճառ պէտք է վերցնէ հաց, խաշած միս, գինի հարսնացուի գիւղի աղափների համար, որոնք խմբովին կտրում են գիւղի մօտ հարսնաւորների ճանապարհը և պահանջում են իւրեանց հասանելի ուտելիքէն, որ նորանցում կոչւում է *աղափանա*: Երբեմն աղափանայի համար ընդհարումն է ծագում:

Գարալաղեագում նանը գօշտը տանելիս տանում են և *խինա*, որի կէսը քաւորակինը թագաւորի տանը պահում է ու մօտիկ հրաւիրուած ազգականներին բաժանելով՝ ոտանում է նորանցից նուէր:

Աղուլիսում և շրջակայքում, հարսանեաց հանդիսի սկզբում, ուրբաթ օրը, սաղանդարներով կամ զուռնայով կատարւում է *տաշտադէր*: Հարսանիքի համար հաց թխող և խմոր հունցող կանայք տաշտի երկու ծայրից բռնած պարում են ու փեսայի հօրից ստանում են նուէր: Նոյն նուէրը տրւում է թոնդիր վառելու և գաթան թխելու ժամանակ:

Ապա ընտրւում է *մառանապետ*, որ նուէր ստանալով շալ գօտի պարտաւորւում է վերահսկել ուտելեաց և ըմպելեաց վերայ: Կերակուր եփողները՝ ամանները ձեռքներին պարելով՝ ստանում են իւրեանց հաւանելի նուէրը և կանգնում են գործի:

Մարդկանց հրաւերը կատարում է մի ընտրեալի ձեռքով, որ մի մետաքսէ թաշկինակի մէջ չոր պահած ծաղիկներ է բաժանում և թաշկինակն իրան վերցնում:

Հետեւեալ օրը, շաբաթ, ընտրում է մի ազատիւրաշի և սա զուռնայի ուղեկցութեամբ, մետաքսէ թաշկինակը ձեռափայտի վերայ դրօշականման կապած, շրջագայելով հրաւիրում է թագաւորի մօտ ազգականներին, որոնք մի մի թաշկինակ են կապում ազափրաշու փայտին և զուռնային և որևէ պարզ և ուղարկում փեսային:

Վերջը նուռն և խնձոր առած ազափրաշին հրաւիրում է քաւորին և քաւորակնոջը և զուռնաչու հետ սոցանից ստանում են նուէր մի մի թաշկինակ: Քաւորակինը հետը առնում է մի կտոր շաքար և կանաչ ու կարմիր մետաքսէ թել-հինան: Գորա համար քաւորակնոջ առաջ գնում են սինի, ջուր և հինա: Հէնց որ նա հինա և ջուր խառնում է իրար, զուռնան իսկոյն նուագում է, աղջկունք, կանաչք և աղամարդիկ, որոնք աչքերը բեւեռած նայում էին քաւորակնոջ արարքի վերայ, իսկոյն ձայն են տալի ամէն կողմից «Աստուած շը-նորհաւոր անի», և հինան սինով բարձրացրած պարում են:

Ապա մի խոնջայի մէջ պատրաստում են զանազան մըր-գեղէն և շաքար և միւս խոնջայի մէջ հարսի հանդերձը և հինան: Երիտասարդ տղայք հինայով ներկում են մի խօլի ճակատը և մէջքը և կանաչ կարմիր թել են կապում վիզը, իսկ եղջիւրները զարդարում են վառ մոմերով:

Խոնջաներն ուսերին ազափրաշին գլուխ կանգնած՝ երիտասարդները զարդարուն խօլը առաջն արած՝ պտոյտ են տալի հանդիսականների մէջ, և յետոյ քաւորակնոջ հետ, զուռնա նուագելով տանում են այդ բոլորը հարսնացուի տունը: Նորահարսի բարեկամները զուռնայով ընդառաջ են դուրս գալիս և ընդունում են նորանց:

Տարած խոնջաները և խօլը նորից պտտցնում են հանդիսականների մէջ և յետոյ խոնջաները նուիրում են հարսնացուին, իսկ խօլը նորա եղբօրը, որից յետոյ քաւորակինը, ազափրաշին և նորանց ուղեկիցները նորից վերադառնում են փեսայի մօտ:

Հին նախիջեանում և հին քուղայում հարսանիքը սկըսում, (նորանց լեզուով *կայնում* ա, բասենցոյ լեզուով *բըռնում* է, *Վաղախում-նստում* ա) ուրբաթ օրը և այդ օրը քաւորը իւր հաշուով բաղնիք է հրաւիրում թագաւորին իւր աղափներով և այն տեղից իւր տունը հացկերութեան, ուր զուռնայի նուագածութեամբ ուրախութիւն են անում և պարում մինչև գիշերը:

Հետեւեալ օրը, շաբաթ, կէս օրից առաջ քաւորակինը բաղնիք է հրաւիրում հարսնացուին նորա հասակակից աղջկանց հետ, տանելով բաղնիքան կնոջ համար նուէր մրգեղէն և պարսկական շաքարի ամենափոքրիկ գլուխ:

Այդ օրը, առաւօտ թագաւորը ուղարկում է հարսին մի ոչխար՝ եղջիւրների վերայ խնձորներ անցուցած և վիզը կարմիր թաշկինակ կապած: Իսկ քաւորին աղափների ձեռքով ուղարկում է *խոնջա* (շաքարաղլուխ և մրգեղէն) և երեկոյեան նոյն աղափներով ուղարկում է հարսին մրգեղէն և չոր, չշաղխած, հինա և փոխարէնը հարսի տանից ստանում է նուէր մի շապիկ՝ կարմիր կամ սպիտակ դանաղ մետաքսէ կտորից:

Ապա երեկոյին՝ աղափները վառած մոմերով, զուռնայով, ուրախ և զուարթ գնում են քաւորի տունը՝ քաւորին հրաւիրելու թագաւորի մօտ: Քաւորը իւր հետ առնելով հինա, մոմ, զանազան մրգեղէն, կանաչ-կարմիր ժապաւէն և հարսի նաւթ, բարեկամներով հանդերձ, շրջապատուած լիշեալ աղափներով՝ գնում են թագաւորի մօտ, որ ընդառաջ է դուրս գալի, նուիրում է նորան մի խնձոր կամ նուռն և ներս է հրաւիրում:

Երևանում նոյնպէս քաւորը իւր հաշուով հրաւիրում է բաղնիք փեսային և աղափներին, ուր լողանում են, ուր ածելում են թագաւորի և աղափների երեսի մագերը, զանազան դովասանական խօսքերով հագցնում են թագաւորի նոր շորերը, ապա այդ տեղից զուռնայով գնում են ուղղակի քաւորի տունը, ուտում են միայն մրգեղէն և խմում են գինի: Պարում է *առաջինը* քաւորի կինը կամ աղջիկը՝ ձեռքում ծածանելով

մետաքսէ, թաշկինակ (բաղդադի) և ապա պտրելով մօտենում է թագաւորին և թաշկինակը կախում է աջ ուսի վերայ՝ ծայրերը ձախ թւի տակ: Այդպէս կապած թաշկինակը կոչւում է *կոսպանդ*:

Ապա ամբողջ խումբը, առնելով իւր հետ քաւորակնոջը, գնում են թագաւորի տունը: Այստեղ ուտելուց և պարելուց յետոյ՝ գիշերը *ք/թե/թն* (հարսանեաց հագուստ) առած, զուռնայով, վառ մաշխալաներով, ուրախական աղաղակներ արձակելով գնում են հարսի տունը:

Հին հռոմայում և Հին Նախիջևանում ընթրիքից առաջ, թագաւորին առանձին սենեակում նստեցրած՝ շրջապատում են նորան և պարում են: Սափրիչը ածելում է նորա երեսը և նորա կուրծքից դեռ չառած սպիտակ թաշկինակը, սափրիչը տալիս է հայելին թագաւորի ձեռքը և հանդիսականներին հրաւիրում է նուէրներ դնել հայելու վերայ սափրիչի օգտին: Առաջինը մօտենում է քաւորը, որ համբուրելով թագաւորին, դրամական նուէր է դնում հայելու վերայ: Նորանից յետոյ մօտենում են թագաւորի մայրը, քոյրը և այլ բարեկամները:

Ընթրիքից յետոյ քահանան օրհնում է թագաւորի հանդերձը, որի ժամանակ թագաւորը և աջ ու ձախ կողմից քաւորը և խաչեղբայրը վառ մոմերով՝ չոգում են ծնկները վերայ: Քահանան իւր վարձն ստանալով քաւորից և թագաւորահօրից՝ ածուրդ է նշանակում *ազատիքաշի* ընտրելու և ազափներից ով շատ է առաջարկում եկեղեցու օգտին, նա է ընտրւում ազափբաշի:

Վերջինս իրաւանց տէր դառնալով՝ սկսում է հրաւիրականներով առաջ օրհնած հանդերձը հազցնել թագաւորին և չուխի մի թւեր չհազցնելով կանգ է առնում մինչև թագաւորահայրը տայ նորան *խալաթ*: Խալաթն ստանալուց յետոյ ազափբաշին տանում է թագաւորին միւս սենեակ և այնտեղ հազցնում է միւս հանդերձը:

Ապա նուագածուները տեղափոխւում են կանանց բաժին, որ հրաւիրւում են թագաւորը, կնքաւորը և խաչեղբայրը:

Քաւորի կինը կամ քոյրը՝ կանաչ ու կարմիր ժապաւէնները ձեռքին, պարելով մօտենում է թագաւորին և ժապաւէնները գնում է նորա արխայուղի կոճակներում: Սորանից յետոյ նոյն քաւորակինը կամ քոյրը պարելով մօտենում է ափսէի մէջ շաղախած հինան, որի մէջ աջ ձեռի ճկոյթը թաթախում են թագաւորը, կնքաւորը և խաչեղբայրը և դրամական նուէր ձգում ափսէի մէջ:

Գարալագէտի զաղթական հայերի մէջ սափրիչը ածելում է թագաւորի երեսը հրապարակով, հանդիսականների առաջ և կիսատ թողնելով նուէրներ է ստանում հանդիսականներից, որ կոչւում է *ըռըսում*, այսինքն պարտաւորութիւն: Սորանից յետոյ թագաւորը փոխում է հանդերձը, նորա քոյրը կապում է նորա ուսին թաշկինակ, նորանց բարբառով *խարջըկոթ*, և աչքերին սև դեղ է քաշում, որից յետոյ գնում են հարսի տունը:

Գաւալու գիւղում՝ խոր վիրապի մօտ, ուղարկում են հարսի համար մի տուրակ հինա ամանի մէջ, հետն էլ չամիչ, փշատ և այլ մրգեղէն, վրայից էլ թաշկինակով ծածկած: Քաւորի աղջիկը իւր գլխին դրած ալգ բոլորը, զուռնայի հետ, տանում է հարսի տունը, ուր հարսնամայրը քաւորի համար ուղարկում է մի զոյգ զուլպա:

Խաչիկում առաջին ուսկապը *կարմիր* մետաքսից կապում է քաւորիկինը կամ քոյրը թագաւորի աջ ուսին, իսկ *կանաչը* ձախ ուսին կապում է հարսի տանը հարսնաքոյրը կամ մայրը: Երկու ուսկապն էլ քահանայի բաժինն է:

Ղաղախում գեղեցիկ տեսարան է, երբ թագաւորը զարդարուած նոր հանդերձով և շրջապատուած հանդիսականներով և ազափներով, որոնք այնտեղ կոչւում են *մախարնկը*, կանդնած բացօթեաց, նորա քոյրը *քնալաղայայ* մետաքսէ թաշկինակը ձեռին ծածանելով, զուռնայի նուագածութեամբ սլարում է ծանրաքայլ և մօտենալով եղբօրը, համբուրում է նորան և թաշկինակը աջ ուսով կապում է ձախ թւի տակ: Գա կոչւում է այն տեղ *ուսկապ*:

Զիրակի, Կարսի և Բասենի գիւղորայքում հարսանքի

երկրորդ օրը մի քանի երիտասարդներ քաւորի առաջնորդութեամբ, բայց առանց թագաւորի, գնում են հարսին բերելու և տքա կոչում են հարսնաւորներ:

Վերջիններիս գնալուց յետոյ՝ քաւորի ազգականներից մինը հրաւիրում է իւր տուն նորափեսին և ժողովում է նորա համար ազափներ, լողացնում են նորափեսին, հազցնում են նոր հանգերէ: Սափրիչը սափրում է նորա և ազափների երեսները: Այդ ժամանակից նորափեսին անուանում են թագաւոր: Նորա չիւի ֆասը կամ արախճիներ սափրիչը վերցնում է իւրեան:

Ազափները թագաւորի վզով խաչաձև անցուցանում են մետաքսէ թաշկինակ, որ և առում է կուսպանդ, իսկ ոտերին, հազցնում են սօլեր: Կոսպանդը և սօլերը նուիրում է քաւորը: Ազափները հինով ներկում են թագաւորի և իւրեանց ձեռքերը: Բայց նախքան թագաւորին հազցնելը, նորա հանգերձը քահանան օրհնում է և յանձնում է ազափներին:

Այնքանդրապօլում ազափբաշին թուրը ձեռքին բարձր ձայնով դիմի ով ազափների խմբին, ասում է. «Թագաւորի ազափներ, զիտէք մեր թագաւորն ինչ ունի»: Ազափբաշին ցոյց տալով արխալուզը, շարունակում է «Մի լաւ թանգադին շալ արխալուզ, զինը չորս թուման»: Խումբը երգում է:

Ասենք շնորհաւոր, ասենք շնորհաւոր
Մեր թագաւորին հազար շնորհաւոր:

Նոյն ազափների միւս խումբը երգում է տաճկերէն.

Դիախ մուբարաք,
Գէյսա մուբարաք,
Բրզըմ գիւվանգեայ՝
Ալ եշիլ գեարաք:

Այս երգի բառացի թարգմանութիւնն այս է.

Ասենք շնորհաւոր,
Հազնի շնորհաւոր,
Մեր նորափեսին՝
Կարմիր, կանաչ է հարկաւոր:

Ազափ բաշին նորից ցոյց տալով մի ալ հազուստ, դիցուք շալուար, գովում է նորան և գնահատում է շատ թանկ և առաջին խումբը կրկնում է. «Ասենք շնորհաւոր» երգը, իսկ միւս խումբը՝ տաճկերէն երգը: Այսպիսով գովում է ամէն մի շորը և վերջինը գովում է զխարկը և մետաքսէ կուսպանդը, որ երեք անգամ պտտցնելով թագաւորի գլխի շուրջը, զխարկը գնում է նորա գլխին, իսկ կուսպանդը կապում է ուսի վերայ:

Երբ հազուստով զարգարում են թագաւորին, ապա ուրսում են դովել նորա հանգերձի մասերը: Ազափների առջին խումբը երգում է՝

Էս օր մեզ էրնէկ,
Մեզ հազար էրնէկ,
Մեր թագաւորն է աջ
Աչկոց խաչ ու մաչ,
Կոսպագն է կարմիր,
Արեն է կանաչ:

Սոյն այս բոլոր տուներ ամբողջութեամբ կրկնում է ազափդերի երկրորդ խումբը, որից յետոյ առաջին խումբը նորից շարունակում է և երկրորդը կրկնում է,

Էս օր մեզ էրնէկ,
Մեզ հազար էրնէկ,
Մեր թագաւորն է աջ
Աչկոց խաչ ու մաչ,
Գօտիկն է արծաթ,
Արեն է կանաչ:

Այսպէս յիշատակում են հանգերձի բոլոր մասերը: Ապա սկսում են դովաբանել անմիջապէս թագաւորին նոյն երգերով, որոնցով երգւում են Ջիրակի գիւղերում և որոնք յիշատակում են ստորև. այն է «Թագաւոր ինչ բերում քէ նման», և այլն, որից յետոյ «Խնձոր, Խնձոր գլխինձոր» և այլն, գովելով նաև սորա մէջ թագաւորին, թաղուհուն, խաչեղբօրը, քահանային, տիրացուներին, ազափներին և այլն:

Բասենում, Ջիրակում և այլ տեղեր ազափրաշին հանդիսականներն առաջ բաղմացնելով թաղաւորին՝ սկսում է երգել և հանել նորա նախ դուլպաները, ապա շալուարը, ապա արխալուղը, ապա շապիկը և այլն: Իւրաքանչիւրը հանելու ժամանակ նա բարձր ձայնով երգում է.

Օղլան, հարամզադա սան,
Կորխերամ եալգադասան,
Գեաթը ջորաբն չեղարեմ,
Դհա երան դազմանամ:

Սորա թարգմանութիւնն այս է.

Տղայ, խաբեբայ ես,
Վախենում եմ խաբես,
Բեր գուլպադ հանեմ,
Էլ ոչ մի տեղիդ չեմ դիպչիլ:

Այս տունը ամբողջութեամբ կրկնում են միւս աղափրները, որ կազմում են մի առանձին երգեցիկ խումբ: Աղափրաշին շալուարը հանելով՝ նորից շարունակում է երգել.

Օղլան, հարամզադա սան,
Կորխերամ եալգադասան,
Գեաթը ուչկուրն չեղարեմ,
Դհա երան դազմանամ:

Աղափրները կրկնելուց յետոյ՝ ազափրաշին նորից շարունակում է.

Օղլան, հարամզադա սան,
Կորխերամ եալգադասան,
Գեաթը արխալուղն չեղարեմ,
Դհա երան տազմանամ:

Այսպէս երգելով և բոլոր հին հանդերձը հանելով ազափրաշին փոխում է երգը և երգի եղանակը և սկսում է նորը հագցնել և իւրաքանչիւր մասը հագցնելիս նա երգում է՝

Գէյգըրըն, հայ գէյգըրըն,
Բիլմազ իսա բըլգըրըն,
Գեաթը ջորաբըն գէյգըրեմ,
Դրհա երան դազմանամ:

Այն է

հագցրէք. հայ հագցրէք,
Եթէ չի հասկանում հասկացրէք.
Բեր, գուլպեդ հագցնեմ,
Էլ ոչ մի տեղիդ չեմ դիպչիլ:

Աղափրների խումբը այդ տունը կրկնելուց յետոյ՝ ազափրաշին շարունակում է երգել հայերէն.

Ըսենք շնորհաւոր, ըսենք շնորհաւոր,
Մեր թագաւորի գուլպէք շնորհաւոր:

Այս տունն էլ խումբը կրկնելուց յետոյ՝ ազափրաշին շարունակում է նորից թուրքերէն.

Գէյգըրըն, հայ գէյգըրըն,
Բիլմազ իսա բըլգըրըն,
Գեաթը ուչկուրն գէյգըրեմ,
Դհա երան դազմասամ:

—
Ըսենք շնորհաւոր, ըսենք շնորհաւոր,
Մեր թագաւորի շալուար շնորհաւոր:

—
Գէյգըրըն, հայ գէյգըրըն,
Բիլմազ իսա բըլգըրըն,
Գեաթը քեօնազըն գէյգըրեմ,
Դհա երան դազմասամ:

—
Ըսենք շնորհաւոր, ըսենք շնորհաւոր,
Մեր թագաւորի շապիկ շնորհաւոր:

—
Գէյգըրըն, հայ գէյգըրըն,
Բիլմազ իսա բըլգըրըն,
Գեաթը զիպուրն գէյգըրեմ,
Դհա երան դազմասամ:

—
Ըսենք շնորհաւոր, ըսենք շնորհաւոր,
Մեր թագաւորի կաբէն շնորհաւոր:

—
Գէյգըրըն, հայ գէյգըրըն,
Բիլմազ իսա բըլգըրըն.

Գեաթը կուրջաղն գէշըրըրմ,
Դհա երան դազմասամ:

Ըսենք շնորհաւոր, ըսենք շնորհաւոր,
Մեր թագաւորի գօտիկ շնորհաւոր:

Ապա թուրը կապելով թագաւորի մէջքը՝ ազաւիրաշին եր-
գում է և ազաւիրները կրկնում են հետևեալը:

Այ նազինան, նազինան,
Քեաբաբ բիշար քեօզինան,
Գեաթը ասպաբն գէշըրըրմ
Արգեանլարըն սեօզինան:

Սորանից յետոյ ազաւիրները միացած դուրում են թագա-
ւորին հատևեալ երգով:

Մեր թագաւորն էր խաչ,
Հայոց խաչ ու մաչ,
Գուրբէքն էր նշխուն,
Արևն էր կանանչ:

Մեր թագաւորն էր խաչ,
Հայոց խաչ ու մաչ,
Զալուարն էր կապուտ,
Արևն էր կանանչ:

Մեր թագաւորն էր խաչ,
Հայոց խաչ ու մաչ,
Բինիշն (վերարկու) էր կարմիր,
Արևն էր կանանչ:

Մեր թագաւորն էր խաչ,
Հայոց խաչ ու մաչ,
Փէշքիրն էր նշխուն,
Արևն էր կանանչ:

Մեր թագաւորն էր խաչ,
Հայոց խաչ ու մաչ,
Գդակն էր բուխարա,
Արևն էր կանանչ:

Մեր թագաւորն էր խաչ,
Հայոց խաչ ու մաչ,

Զապինն էր կարմիր.
Արևն էր կանանչ:

Այ նոր գեօզալ նոր գեօզալ,
Նոր և շնորհաւոր գեօզալ,
Քո բինիշն էր նոր, գեօզալ:

Սոյն այս գովը երգում է և Դաւալու գիւղում, որի ժա-
մանակ բարեկամները փաթաթուում են թագաւորի վզով և
մի մի թաշկինակ դնում նորա գօտիում:

Բասենու գիւղերում թագաւորի շորերը հաղցնելու ժամա-
նակ ազաւիրներից մինը հաղցնում է և միւսները երգում են
հետևեալ երգը:

Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ շաբէկմ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ զուլթ իշլիկմ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ գօտիկմ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ ֆասմ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ վալամ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ դիզլիկմ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ ջուլստ ջորաբմ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ ջուլստ կո՛ղարամ պիտի.
Մեր թագաւորին ինչ պիտի,
Մէկ լաւ փէշքիրմ պիտի:

Նախկին ժամանակ՝ Բասենում՝ թագաւորի զլխին դնում
էին ֆաս և ղազ (չալմա) և վրան ծածկում էին թինիշ, այ-
սինքն կարմիր մահուգից երկար վերարկու: Ամէն ոք ձեռնահաս
չէր, իբրև թանգազին հանդերձ, ունենալ իւր սեպհականը և
հարկադրուած էր խնդրել ուրիշներից և սորանից յառաջ էր գալի
անյարմարութիւն: Ուստի զորանց փոխարէն այժմ զործ են
ածում մորթէ գտակ և մազէ եափնջի:

Հանդերձ հագնելու նշանաւոր հանդէսը վերջանալուց յետոյ թագաւորը համբուրում է քաւորի ձեռքը և շրջապատուած ազաւիներով զնում է նախ եկեղեցին՝ համբուրելու, ապա պըտտում է գիւղի բարեկամների տները, ուր նուէր է ստանում դրամ, թաշկինակ և այլն, իսկ նորա ազաւիները հիւրասիրւում զանազան ուտելիքներով: Ապա դառնում են թագաւորի տունը:

Սակայն թագաւորը քաւորի տանից դուրս գալուց սկսած մինչև թագը վերցնելը միշտ ծածկում է քիթը կլորած թաշկինակով, որ իբրև թէ դիւղում հարբուխ ցաւը չերևայ:

Տուն վերադառնալով՝ թագաւորը քաւորի և ազաւիների հետ բազմում է տախտակներից կազմած բարձրութեան վերայ, որ ասում է թախտ: Երբ այս կամ այն հրաւիրուածը մըտնում է տուն, բարևում է թագաւորին և աղաւիներին այս խօսքերով. «Բարև պարոնաց» և աղաւիները պատասխանում են. «Աստու բարին գալողաց»:

Հէնց որ, երբեմն, հրաւիրականներից մինը կամ միւսը ձայն է տալիս «Թուն է», աղաւիները պատասխանում են «Աստու դառն է» և իսկոյն թագաւորը, կլոր թաշկինակով քիթը ծածկած, ոտքի է կանգնում և կանգնած մնում, մինչև հիւրերից նստելու թոյլտուութիւն չստանայ:

Գեռ քանի թագաւորը քաւորի տանն է լինում, այնտեղ ազաւիները շինում են փայտից ծառ, որ պարսկահայերի մէջ, ինչպէս տեսանք, կոչում է ուրց: Ծառի վերի ծայրը կոչում է կաքաւ: Ծառը զարդարուած է զոյնզոյն թելերով:

Թագաւորն իւր տուն վերադառնալուց յետոյ ծառը բերում են քաւորի տնից, որպէս զի թագաւորի տանը զարդարեն նորան խնձորներով, ջղանով և ապա զովաբանեն: Երկու ամուսնացած տղամարդ նստած բռնում են ծառը և նորանց առաջ կանգնում է լեղումով ճարպիկ մի տղամարդ: Առաջինը մօտենում է քաւորակինը և նուիրում է մի խնձոր՝ վրան զարկած զոյնզոյն թելերով զարդարուն փոքրիկ խաչ, որ կոչում է ջղան:

Կանգնած ճարպիկը օդի մէջ պտտցնելով ջղանը, զուար-

ճախօտութեամբ կոչում է «օրհնեա, տէր, ջամիաթ, անդաջ արէք, քաւորիկինը սանահօր համար մի խնձոր է բերել, ջղան վրէն, հայով, հոյով, նորա մարդը ինչ որ աշխատել է մալով, մարդով, տուէլ է էս մի խնձորին, որ կաթէ խոյ, խորասան, չինդ, Հնդստան, Բալխի, Բուխարայ, Զաքի, Զիրվան, Զամախի, Ստամբուլ, էս օրս իրան տղին եղնի, շէն մնայ՝ շէն»: Ամենքն էլ ձայնում են. «շէն մնայ»:

Ծառ բռնողներից մինը տնկում է ջղանով խնձորը ծառի վերին ծայրում՝ կաքաւի վերայ: Ապա բերում են խնձոր թագաւորի քոյրը, մայրը կամ հարսը և միւս բարեկամներն ու հրաւիրուածները և նրանց բերածը զովելուց յետոյ զարդարում են ծառը:

Ապա երկու խմբի են բաժանում և սկսում են զովասանել ծառը հետևեալ կերպով: Առաջին խումբը հարցական ձևով դիմում է երկրորդին, իսկ երկրորդ խումբը պատասխանի ձևով զարձնում է առաջինին: Աստի, որպէս զի կրկնութիւն չլինի, առաջին խումբը նշանակում եմ ա տառով, իսկ երկրորդը բ տառով:

- ա. Օրհնեալ է Յիսուս,
 Օրհնեալ է Քրիստոս,
 Խաչս բազմանեցաւ,
 Ծառս բազմանեցաւ,
 Ծաղկեցաւ ծառս կանանց,
 Ինչո՞ւ նման էր,
 Լուսեղէն պտուղ տուաւ,
 Ինչո՞ւ նման էր:
- բ. Ծաղկեցաւ ծառս կանանց,
 Ինչո՞ւ նման էր,
 Լուսեղէն պտուղ տուաւ՝
 Նայվայ նման էր:
- ա. Այն ճեղքեր ալփին ալփին
 Ինչո՞ւ նման էր,
 Լուսեղէն պտուղ առաւ՝
 Ինչո՞ւ նման է:
- բ. Այն ճեղքեր ալփին ալփին,
 Աստուածածինն էր,

- Լուսեղէն պտուղ առաւ,
Տէր Միաձինն էր:
- ա. Այն էգուան հովն էր հովեց
Եւ աննման էր.
Աղուէնուն գելնէր, մտնէր,
Ինչո՞ւ նման էր:
- բ. Այն էգուան հովն էր հովեց,
Առաքեալներն էր.
Աղուէնուն գելնէր մտնէր,
Արդար հոգիքն էր:
- ա. Այն բախչէն, կանանչ բախչէն
Ինչո՞ւ նման էր.
Ծով մը կար բախչի դուռը,
Ինչո՞ւ նման էր:
- բ. Այն բախչէն, կանանչ բախչէն,
Այն մեր դրախտն էր.
Ծով մը կար բաղչի դուռը՝
Այն էլ դժոխքն էր:
- ա. Ղարդ (կանգ) եղաւ միջնաձովին,
Ինչո՞ւ նման էր:
Այն աղբիւր որ ոտնազնաց,
Ինչո՞ւ նման էր:
- բ. Ղարդ եղաւ միջնաձովին,
Ինչ մեղաւորներն էր:
Այն աղբիւր որ ոտնազնաց,
Գէտ Որդանանն էր:
- ա. Այն աղբիւր որ մկրտեցին,
Ինչո՞ւ նման էր.
Ճեղքերն ամէն ալփին ալփին՝
Եացվաչ նման էր:
- բ. Աղբիւր որ մկրտեցին,
Սուրբ Կարապետն էր,
Ճեղքերն ամեն ալփին ալփին,
Այն խնկէ ծառն էր:
- ա. Ին սեղան բարձրասեղան
Ինչո՞ւ նման էր.
Ինչ հնձան բոլոր հնձան,
Եացվաչ նման էր:

- բ. Ին սեղան բարձրասեղան
Եջմիածինն էր.
Ինչ հնձան, բոլոր հնձան,
Ինչ Երուսաղէմն էր:
- ա. Այն խաչեր, բարձրախաչեր
Ինչո՞ւ նման էր.
Բուրվառ ձեռք որ ժուռ կուգար՝
Ինչո՞ւ նման էր:
- բ. Այն խաչեր, բարձրախաչեր,
Տէր քահանան էր.
Բուրվառ ձեռք որ ժուռ կուգար՝
Այն սարկաւազն էր:
- ա. Այն սալամ (թռչուն) սար հնչելով
Տեսէք այն հրն է.
Ինչ կաքաւ կարկաչելով
Տեսէք այն հրն է:
- բ. Ին սալամ սար հնչելով
Վարդապետն է,
Ինչ կաքաւ կարկաչելով
Երիցաներն է:
- ա. Ինչ ճնճուղ ճըլլտալով
Տեսէք այն հրն է.
Երկու ճնճուղ կանանչ բաղչէն,
Տեսէք այն հրն է:
- բ. Ինչ ճնճուղ ճըլլտալով,
Տիրացուներն է,
Երկու ճնճուղ կանանչ բաղչէն
Արդար հոգիքն է:
- ա. Արեգակ նոր շաղէշաղ
Ինչո՞ւ նման էր:
Լուսնեակ նոր սարն ելաւ,
Ինչո՞ւ նման էր:
- բ. Արեգակ նոր շաղէշաղ,
Այն թագուհին էր.
Լուսնեակ նոր սարն ելաւ,
Այն թագաւորն էր:
- ա. Յիսուսի Քրիստոսի սուրբ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ.

- Սուրբ Կարապետի սուրբ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ:
- բ. Սուրբ Էջմիածնի սուրբ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ:
Սուրբ Լուսավորչի սուրբ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ:
- ա. Սուրբ Երուսաղէմի սուրբ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ:
Սուրբ Նարեկացու սուրբ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ:
- ա. Ծաղկեցաւ ծառս կենաց
Տեսէք այն հրն է,
Բազմեցաւ խէչն ի զլիւռն,
Տեսէք այն հրն է:
- բ. Ծաղկեցաւ ծառս կենաց
Էն թագաւորն է,
Բազմեցաւ խէչն ի զլիւռն,
Էն իւր պսակն է:
- ա. Այն խնձոր, գլխախնձոր,
Տեսէք այն հրն է,
Այն խնձոր, գլխազլոր,
Տեսէք այն հրն է:
- բ. Այն խնձոր, գլխախնձոր,
Թագաւորահայրն է,
Այն խնձոր գլխազլոր,
Այն ազափներն է:
- բ. Այն խնձոր աջ աթոռին
Տեսէք այն հրն է:
Այն խնձոր ձախ աթոռին,
Տեսէք այն հրն է:
- բ. Այն խնձոր աջ աթոռին
Այն խնձոր հայրն է,
Այն խնձոր ձախ աթոռին,
Էն թագուհին է:
- ա. Այն չոբան, բարձրաչոբան
Եւ աննման էր,
Հրեղէն թուրն ի ձեռին
Ինչո՞ւ նման էր:

- բ. Այն չոբան, բարձրաչոբան,
Այն հարսեղբայրն էր,
Հրեղէն թուրն ի ձեռին,
Այն խնձորահայրն էր:
- ա. Այն երկինք որ ամպ ու պարզ
Եւ աննման էր,
Երկու հաւք որ տետետափ (յոգնած)
Ինչո՞ւ նման էր
- բ. Այն երկինք որ ամպ ու պարզ
Այն խնամտիք էր,
Երկու հաւք որ տետետափ,
Խնամտոց խօսքերն է:
- ա. Այն խնձոր գլխազլոր
Ինչո՞ւ նման էր,
Փուռնջ մանուշակ որ ծաղկեցաւ,
Եւ պալապ նման էր:
- բ. Այն խնձոր գլխազլոր
Էն ազափներն է,
Փուռնջ մանուշակ որ ծաղկեցաւ,
Էն աղջիկներն էր:
- ա. Էն փտած կոճն ի որմին,
Տեսէք էն հրն է,
Էն կարաս գլխազլոր,
Տեսէք էն հրն է:
- բ. Էն փտած կոճն ի որմին
Հալւորներն է,
Էն կարաս գլխազլոր,
Պառաւներն է:
- ա. Զուռն եկաւ պարկն ի բերան,
Տեսէք էն հրն է,
- բ. Զուռն եկաւ պարկն ի բերան,
Գեղի գգիրն է:

Սուրանից յետոյ զիմելով անմիջապէս թագաւորին սկսում
են զովաբանել նորան հետեւեալ երգով:

Թագաւոր, ի՞նչ բերեմ քէ նման,
Քո կանանչ արեւուդ նման,
Էն բալասան ծաղիկն՝ որ կբացուի,
Բացուի արեւուդ նման:

Թագաւոր, ի՞նչ բերեմ քէ նման,
Քո կանանչ արեւուդ նման,
Էն կարմիր վարդն որ կբացուի,
Բացուի արեւուդ նման:

Թագաւոր, ի՞նչ բերեմ քէ նման,
Քո կանանչ արեւուդ նման,
Սիրուն մանիշակ, որ կբացուի,
Բացուի արեւուդ նման:

Թագաւոր, ի՞նչ բերեմ քէ նման,
Քո կանանչ արեւուդ նման,
Էն խունկի ծաղիկ որ կբացուի,
Բացուի արեւուդ նման:

Թագաւոր ի՞նչ բերեմ քէ նման,
Քո կանանչ արեւուդ նման,
Անթառամ ծաղիկ՝ որ կբացուի,
Բացուի արեւուդ նման:

Թագաւոր, ի՞նչ բերեմ քէ նման,
Քո կանանչ արեւուդ նման,
Ընդան ծաղիկ՝ որ կբացուի,
Բացուի արեւուդ նման:

Թագաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ինչէնի պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ պալատան պիտէր ծաղկունակ:

Թագաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ինչէնի պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ նունենի պիտէր ծաղկունակ:

Թագաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ինչէնի պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ համասփիւռ պիտէր ծաղկունակ:

Թագաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ինչէնի պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ պաքեօն պիտէր ծաղկունակ:

Թագաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ինչէնի պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ նունուֆար պիտէր ծաղկունակ:

Թագաւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ինչէնի պիտէր ծաղկունակ,
Ծաղիկ ոսկեծաղիկ պիտէր ծաղկունակ:

Վերջապէս գովաբանները դիմում են թագաւորի ծնողաց և ազգականներին հետեւեալ երգով՝

Գնացէք, ասէք թագւորահէր, թագւորահէր,
Ծառդ գոված է:

Եզ մի խորվու, տիկ մի զինի

Ծառ գովողինն է:

Գնացէք ասէք, թագւորամէր, թագւորամէր,
Ծառդ գոված է:

Սեւ մը սեղան, խոյ մը խորվու

Ծառ գովողինն է:

Գնացէք ասէք, թագւորաքուր, թագւորաքուր,
Ծառդ գոված է:

Ուլ մի խորվու, դաւ մի զինի

Ծառ գովողինն է:

Գնացէք ասէք, թագւորահարս, թագւորահարս,
Ծառդ գոված է:

Ձորս ջուխտ գուլպայ մի մահրամայ

Ծառ գովողինն է:

Գնացէք ասէք, թագւորաղբէր, թագւորաղբէր,
Ծառդ գոված է:

Երկու ճնճուղ, մէկ գարէ հաց

Ծառ գովողինն է:

Գնացէք բերէք սինով սեղան,

Գաւով զինի, ջուխտ գաթաներ,

Նախշուն գուլբէք:

Ծառ գովողին խալաթ տուէք:

Ծառ գովողներն ստանում են ձուածեղ, հալուա, զինի, սեր, և այլ ուտելիղէն: Ազափները ծառը զգուշութեամբ պահում են ապահով տեղ, որպէս զի աղջկունք չգողանան և տրդայոց վերայ չծիծաղեն:

Համախու դաւառում, ուր կան 24 մեծ և փոքր հայ զիւղեր Ղարաբաղի, Թաւրիզի, Սպահանի դաղթականներ, չունին հարսանիքի ժամանակ այն սիրուն հանդեսները, որ տեսնում ենք Բասենի, Զիրակի և կամ Գարալագեաղի զիւղերում: Սակայն այստեղ էլ հայ ժողովուրդը գուրկ չէ կրօնական զգացումներից. այստեղ էլ փեսան և հարսը իւրեանց ապագայ յաջողութիւնը և բարօրութիւնը յանձնում են տեղական ուխտա-

Ջիրակում, Բասենում, Երևանի կողմերում, Ղազախում և այլուր:

Աղջկայ տունը շինում են թախ/թ թաղաւորի նստելու համար: Աղջկայ հայրը նուիրում է թաղաւորին թաշկինակ կամ քիսա և կամ այլ իր և նուէրը կախում է թաղաւորի դռնից երևալու համար: Նոյնը նուիրում են և քաւորին:

Եթէ թաղաւորամայրը նոյնպէս եկել է հարս տանելու՝ նորա մասին երբեմն ասում են զուարճանալու և ծիծաղելու համար հետեւեալ խօսքերը.

Խնամի, դու խոշ ես եկել,
Դարդակ ու բոշ ես եկել,
Երկու բլոճ ես բերել,
Էն էլ ճամբին ես կերել.
Բերածդ է կանանչ կապաչ,
Թւերն ու՞ փէշը ծակ ա.
Խնամի, դու խոշ ես եկել,
Դարդակ ու բոշ ես եկել:

Հացկերույթից յետոյ հազցնում են հարսի հանգերձը: Հազցնում է մի կին, որ հարսի զուլիւր չէ կապում մինչև քաւորը նուէր չչնորհէ նորան: Պլուխն յարդարելու ժամանակ զուռնան նուագում է. աղջկունք պարում են, իսկ հարսը տխուր լալիս է: Ոչ մի երգ չեն երգում:

Ապա մօտենում է թաղաւորահայրը և կապում է հարսի քամարը երեք անգամ անցկացնելով նորա գլխից, մէջքից և ոտից: Հարսնահայրը նուիրում է իւր խնամուն մի գտակ ու ինքը նորանից ստանում է զրամական նուէր:

Աղջկը (հարսը) եօթն անգամ պտտում է հայրական թոնգլի շուրջ, մի անգամ ծնկաչօք համբուրում է թոնգլի շուրթը, համբուրում է հօր ոտքը, մօր ձեռքը, տան շեմի դետինը, դրսի դրան շրջանակը և հրաժարական է տալի հայրական տանը, մայրական օջախին:

Սաղանդարները կամ զուռնաչիները բռնում են շիմը և չեն թողնում որ հարսն անցնի, որպէս զի հարսի հայրը նուէր տալ նորանց: Նուէրը կոչւում է զուռնոնել:

Երկու աղջիկ, որ ասում են կըշտի քիւր (կողքի քոյր), իսկոյն բռնում են հարսի երկու ձեռքը, որ արանքով մարդ չանցնի և այդպէս պահում են նորան մինչև հարսանիքի վերջը:

Աղափները և թաղաւորի կողմի մարդիկ, դուրսը կանգնած, դիտմամբ զոչումներ են անում «ճինինի, ճինինի, հարսը տարան», որպէս զի բարկացնեն հարսի ծնողաց և բարեկամներին:

Այդ հրաժարականի, լացի, աղմկի և ուրախութեան ժամանակ աղափներից մինը, որ կոչւում է աղուէս, ընկնում է հարսի հօրանց հաւերի ետեւից և ծածուկ աշխատում է բռնել նորանց և տանել, որպէսզի յետոյ աղափները ուտեն, քէֆ անեն:

Այստեղ այդ անձը հաւագողութեան համար կոչւում է աղուէս և այս բառով մի անձնաւորութիւն հարսանիքի ժամանակ ամենայն տեղ հաչերի մէջ կոչւում է աղուէս, որի պատճառը շատ շատերը չգիտեն. բաց շատ տեղ էլ աղուէսը հաւ չէ զողանում, այլ լրբեր է հարսանիքի ժամանակ:

Թաղաւորը, ձեռի թաշկինակով մի խնձոր փաթթած, յեղմում է միշտ իւր շրթունքները նորանով: Եկեղեցին պսակի գնալու ժամանակ աղուէսներից մինը իւր հետ տանում է մի դաւաթ զինի և մի բաժակ: Իւրաքանչիւր հանդիսական իրադաւաթ զինի և մի բաժակ: Իւրաքանչիւր թաղաւորի բերանին ու լուռք ունի զինով բաժակը մօտեցնել թաղաւորի բերանին ու ասել. «Լիւսը Լիւսաւորչին, հաւատն է Քրիստոսին, օրհնալ Աստուած, անիւշ, անիւշ, անիւշ» և թաղաւորը անձայն անժպիտ, խոնարհ, սնտրտունջ, մի կաթիլ բերանն է առնում ու խնձորը նորից սեղմում շրթունքներին:

Ղազախում թաղաւորը աղափներով, բարեկամներով, զուռնայով գնում է հարսի տունը, այն գիշերը ընթրիք են անում, հարսի ընթրիքը (օթիտը), որ լինում է օրհորաբար գիւղի բաւեր, օրինակ. կարպետ, խալիչա, թոկ, դօշակ, վերմակ, բարձ, ներ, օրինակ. կարպետ, խալիչա, թոկ, դօշակ, վերմակ, բարձ, ձիու զարդն, խուրջին, ջուալ, պղնձէ կուժ, պղնձէ ամաններ և այլն, մի առ մի ցոյց են տալի հանդիսականներին և ամեն կողմից լսում է «Աստուած շնահաւոր անի, շէն կենայ»:

Եթէ փեսան ուրիշ գիւղից է գալի, նա նոյնպէս շրջապատուած է լինում խաչ եղբայրով, (որ թուրը ձեռին միշտ անանջատ լինում է թագաւորի մօտ և շրջում է նորա հետ), աղափներով և բարեկամներով: Գեռ սոքա կէս ճանապարհում՝ աղուէսը առաջուց արդէն լուր է բերում հարսանքաւորներին մօտենալու մասին: Գիւղին մօտեցած՝ ձիարշաւ են ուարժում, հրացաններ արձակում, ճարպիկութիւններ անում: Սոքա իւրեանց հետ բերում են աղջկայ գիւղի աղափների համար ուտելիք և ըմպելիք, որ կոչւում է ազափանայ:

Երբ աղջիկը հօր տանից պէտք է դուրս գայ, այդ տեղ կատարւում է մի շատ սրտաշարժ տեսարան: Զարդարուած նորահարս աղջիկը, շրջապատուած իւր ընկեր աղջիկներով, զուռնայի նուագածութեամբ բազմաթիւ հանդիսականների առջ ծանրաքայլ դնացքով պտտւում է տան օջախի շուրջը, ծնկաչոք համբուրում է օջախի քարը, դուռը, տան շեմը, պտտւում է թոնրի շուրջը և ծնկաչոք համբուրում է թոնդրի շուրթը և ապա համբուրում է ծնողաց ձեռքը, որ վերջին հրաժարականը տայ: Այս տեսարանը Ղազարի Ուղուցթալա գիւղում, դեռ ևս իմ մանկական ժամանակի յիշողութեանս մէջ խորին տպաւորութիւն է թողել:

Պսակ գնալու ժամանակ թագաւորը գնում է առաջից, նորա կողքին խաչեղբայրը իւր անբաժան թուրը ձեռին, իսկ մի քայլ թագաւորի յետևից գնում է հարսը երկու թևը բռնած հարսնեղբայրը և քոյրերը: Հանդիսականները շրջապատում են դորանց և զուռնան ամէնի առաջ մեղմ եղանակով «առաւօտ լուսոյի» նման նուագելով ծանր քայլերով յառաջ է շարժում բազմութիւնը:

Ճանապարհի վերայ եղած տներից իսկոյն և եթ անխտիր կերպով դուրս են բերում ձուածեղ և գինի և հիւրասիրում են աղափներին և միւսներին: Աղափները երբեմն թագաւորի բերանում դնում են ձուածեղի կտոր, որ ինքն իրաւունք չունի վերցնելու: Հէնց որ հասնում են եկեղեցու դուռը, զուռնան իսկոյն և եթ կտրւում է իւր ձայնը մինչև հարս ու փեսայի եկեղեցուց դուրս գալը:

Երևանի շրջակայ գիւղերում, երբ աղջկանը հագցնում են շորերը, զլուխ կապող կինը թագցնում է հարսի քամարը և չէ տալի քաւորին, որպէս զի սորանից զրամական նուէր ստանայ: Երբ քաւորը կապում է հարսի քամարը, ասում է. «Առջնէկդ տղայ լինի»: Քահանան հարս ու փեսային ձեռք ձեռքի տուած կանգնեցնում է և ծնողքը շնորհաւորում են:

Ազուլիտում, կիրակի առաւօտ, ազափբաշին մականերին (աղափներին) մօմեր է բաժանում, իսկ ազափբաշու կինը աղջկանցն է բաժանում մօմ: Ազափբաշին զրահաւորուած իւր իշխանական զաւազանով, բալին թաշկինակ կապած, բոլոր խումբն առած, աղմուկով և նուագածութեամբ տանում է հարսի տունը:

Հարսի հանդերձը հագցնում է քաւորի կինը, իսկ քամարը կապում է հարսի եղբայրը՝ նախապէս երեք անգամ անցկացնելով զլխով, և ոտքերի տակից հանելով: Ապա աղջկունք և կանայք համբուրում են հարսին և դուրս բերում փեսայի մօտ:

Հրաժարականի ժամանակ աղջկանը պտտացնում են տան բոլոր մասերը, սենեակները, ներքնատուներ, թոնդրատուներ և այլն, բայց առանց ծնրադրութեան և համբոյրների: Տնից դուրս գալու ընդմէջ տան ծառան ծածկում է դուռը և թագաւորից նուէր ստանալով՝ նորից բանում է:

Բարեկամները համբուրում են աղջկան, սա էլ համբուրում է նորանց ձեռքը. ծնողքը լալիս են և հանդէսը շարժւում է դէպի Լիկեղեցի: Զուռնայիք կանգ են առնում, երեսները դարձնում են դէպի հարսնահօր տունը, նուագելու եղանակը զըռզըռոցի փոխելով՝ բարկացնում են ծնողաց ու բալեկամներին:

Սանամայրը իւր հետ բերած շաքարի կտորը և կանաչ կարմիր թելը յանձնում է քահանային, որ սա թելից շինէ հարսի համար նալօտ, իսկ շաքարը ձգի աղջկայ տնից բերած գինու բաժակի մէջ:

Հին Նախիջևանի գիւղերում պսակ գնալու և պսակից

դառնալու ժամանակ հարսն ու փեսան բռնում են թաշկինակի երկու ծայրից, որ արանքով ոչ ոք չանցնի:

Բասենի, Ջիրակի և Կարսայ ղիւղերում նախքան հարսնառնելի դալը և հարսին տանելը, հարսի հասակակից սղջկունք մէն մենակ հարսին տանում են ուստի մօտ, ուր նորա զլուխը լուանում են, սանտրում են և երբ իրիցկինը կապում է նորա զլուխը, յղջկունք երգում են նախ և սուաջ հետևեալ տաճկերէն երգը: Նա կոչւում է «զլուխ դովալ»:

«Աղլամա, աղլամա,
Գեալին, աղլամա,
Իրիցկին, իրիցկին,
Բաշը բաղլամա:

Անամ չըխսըն եաչլարի եաչլսըն,
Իչսըն սովուղ սուլար՝ գեօնկլի աղլսսըն,
Անամն կըղ՛ը վար, բանի նէչնասըն,
Ազիլ՝ դաղլար, ազիլ, անամ գեօրընսըն:

Չաքտիլար, չաքտիլար օջաղն դաշի,
Ղուրգիլար, ղուրգիլար ղիւզկինըն աշի,
Չաղըրըն, չաղըրըն կովում դարդաշի,
Չէն անայ, շէն բաբայ, աւըն շէն օլսըն,
Ըշտայ բան գեղարամ՝ երըն ենդ օլսըն:

Աթլագըմ, աթլագըմ, չըխտըմ էշիկի,
Ղըրըլսըն, ղըրըլսըն ղըզըն բէշիկի,
Սուֆրադայ, սուֆրադայ ղօչըլըմ դաշըղի,
Չէն անայ, շէն բաբայ, աւըն շէն օլսըն,
Ըշտայ բան գեղարամ՝ երըն ենդ օլսըն:

Անամըն թիւթսիւսի ազրիճա թուլթար,
Աթամըն սուֆրասը, մէչլանի թուլթար,
Ղըզըն ուզանգըսի քիմլարդան թուլթար,
Չէն անայ, շէն բաբայ, աւըն շէն օլսըն,
Ըշտայ բան գեղարամ, երըն գէն օլսըն:

Չամ բաշընդա չրայ եախտըմ, եանմատի,
Բեադ բաբամայ Լիլի սալըմ, գեալմաղի,
Ղարդաշ քիւչիւզ իկղի, գեալայ բիլմաղի,
Չէն անայ, շէն բաբայ, աւըն շէն օլսըն,
Ըշտայ բան գեղարամ, երըն գէն օլսըն:

Յելէ երեկուան քամին, չելէ երեկուան քամին,
Բաղըրգեան մտել է գեամին, բաղըրգեան մտել է գեամին:

Աղջի, հարսնառդ եկաւ վերի կալերով,
Հինայ բերին քեզի թղթի ծալերով,
Ել հազի, ել կապէ. հարսնառդ եկեր է:

Աղբօրդ խաբեցին ջուխտմ ճըզմով.
Քրոջդ խաբեցին ջուխտմ փապուճով.
Հօրդ էլ խաբեցին լիւլըմ թիւթիւնով.
Մօրդ էլ խաբեցին թուղթմ պուռնուլթով:

Հարկաւոր եմ համարում վերոյիշեալ տաճկերէն երգի թարգմանութիւնը դնել այստեղ, նոյնպէս և միւս ստորև լիշեալ երգերի թարգմանութիւնը իւր տեղում:

«Մի լար, մի լար,
Հարս, մի լար,
Իրիցկին, իրիցկին,
Գլուխը մի կապիր:

Մայրս դուրս գայ ամարանոցներ՝ վայելի,
Խմի սառը ջրեր, որ սիրտը կանգնի,
Մօրս աղջիկ ունի, էլ ինձ ինչ անի,
Թեքուէք, սարե՛, թեքուէք, մայրս երևի:

Քաշեցին, քաշեցին օջաղի քարը,
Սարքեցին, սարքեցին բրինձով փաւը, (հարսանիքի կերակուր)
Կանչեցէք, կանչեցէք բարեկամիս, եղբօրս,
Չէն հայր, շէն մայր, տունդ շէն մնայ,
Ահա ես գնում եմ, տեղդ լայն մնայ:

Ձիաւորուեցի, ձիաւորուեցի, դուրս եկայ,
Կոտրուի, կոտրուի աղջկայ օրօրոցը.
Սուփրի մէջ, սուփրի մէջ թողի գդալը.
Չէն հայր, շէն մայր և աչն:

Մօրս ծուխը ծուռը կըծիւի,
Հօրս սեղանը հրապարակ կըբռնի.
Աղջկայ ասպանդակը հով կըբռնի,
Չէն հայր և աչն:

Չամաճառի գլխին հրադ վառի, չվառուեց,
Բէգ հօրս գեսպան ուղարկեցի, չեկաւ,
Եղբայրս փոքր էր, գալ չկրցաւ,
Ահա ես գնում եմ տեղդ լայն լինի:

Ապա աղջկունք երգում են այլ եղանակով հետևեալ երգը նորահարսի մօր, քրոջ, մայրաքրոջ մասին, որոնք այդ հանդիսին սովորաբար ներկայ չեն լինում:

Համամ ջուսպասի,
Թոխաթ վալասի,
Չաղըրն անասի՝
Գեալսն սարըլսն
Բոչննայ՝ աղլասն,
Եօլայ սալսն:

Համամ ջուսպասի
Թոխաթ վալասի,
Չաղըրն բաջըսի,
Գեալսն սարըլսն
Բոչննայ՝ աղլարսն,
Եօլայ սալսն:

Համամ ջուսպասի,
Թոխատ վալասի,
Չաղըրն խալասի,
Գեալսն սարըլսն
Բոչննայ՝ աղլասն,
Եօլայ սալսն:

Ահա երգի հայերէն թարգմանութիւնը.

«Բաղանիքի վերարկու,
Թոխաթ քաղաքի մետաքսէ թաշկինակ,
Կանչեցէք մօրը,
Գալ փաթաթուի,
Վզովը, լայ,
Ճանապարհ ձգի.»

Նոյնը կրկնում է քրոջ և մօրաքրոջ (խալա) մասին:

Երբ ուստի մօտ «գլուխ գովալու» հանդէսը կատարւում է, այդ միջոցին արդէն հարսնառնեքը զուռնայով, աղմկով մօտենում են գիւղին: Նորանց առաջ դուրս են բերում զինի, արաղ, հիւրասիրում են նորանց և ապա տանում են ուղղակի ուստի մօտ, ուր որ հարսն է:

Հարսին շրջապատող աղջկունք այդ տեղ նորից մի երգ են

երգում տաճկերէն, որի մէջ բացադրելով աղջկայ ազգականների բացակայութիւնը, նկարագրում են հարսի զրուծիւնը:

Արմըղի ալ դըր բունըն,
Ջիգիթը քեալ դըր բունըն,
Աթասը եօխ աղլասըն,
Կարդաշը լալ դըր բունըն:

Արմըղի ալ դըր բունըն,
Ջիգիթը քեալ տըր բունըն,
Բաջըսի եօխ աղլասըն,
Գալինի լալ դըր բունըն:

Արմըղի ալ դըր բունըն,
Ջիգիթը քեալ դըր բունըն,
Խալասի եօխ աղլասըն,
Բիբիսը լալ դըր բունըն:

Ահա սորա թարգմանութիւնը.

Սորա խնձորը կարմիր է,
Սորա սերմը խալ է,
Հայր չունի որ լայ,
Եղբայրը սորա համը է:

.
.
Քոյր չունի որ լայ,
Սորա հարսը համը է:

.
.
Մօրաքոյր չունի որ լայ,
Սորա տատը համը է:

Ապա զուռնան նուագում է, աղջկունք մի տեսակ պօր են բռնում, որ կոչւում է թեխմախ և դուրս են բերում հարսնացուին: Տղայքը ձայնում են շաքաշ: Արդէն երեկոյեան դէմ է լինում, որ բոլոր հանդիսականները հսրսին առած՝ ծանրաքալ շարժւում են դէպի հարսնահօր տունը:

Այս տեղ պէտքէ չիշել որ այն տեղի գիւղերում հազիւ է գտնւում այնպիսի մի տուն, որ իւր մեծութեամբ կարողանար տեղաւորել իւր մէջ գիւղի բոլոր հրաւիրուածներին, ուստի այդ պէտքի համար մաքրում յարմարեցնում են մեծ գոմեր:

Քաւորը, որ միշտ լինում է հարսնառների շարքում, բերում է իւր հետ հարսի հանդերձը և հինա, թղթի մէջ փաթըթած և սինու մէջ զրած: Հինայով սինին Ուստան զրնում է իւր գլխի վերայ և առաջինը ինքն է պարում. ապա տալիս է միւս աղջկանց, որոնք հերթով պարում են և վերջը սինին դնում են քաւորի առաջ, որպէսզի նա 15, 20 կոպէկ նուէր ձգի մէջը՝ պարող աղջկանց համար: Այդ գլշերը աղջկունք հինով ներկում են իւրեանց և հարսի ձեռքերը:

Հետեւեալ օրը, աղջկայ հայրը ճաշ է պատրաստում հիւրերի համար, կերակուր պատրաստող կիներ պղնձների բերանը չէ բանում և կերակուր չէ բաժանում, մինչև քաւորը նորան նուէր չանի, 20 կոպէկից մինչև 1 ռուբլի:

Ճաշը վայելելուց յետոյ, աղջկայ հայրը հանդիսականներին առաջ թափում է բոլոր օժիտը, ինչ որ պատրաստել է իւր աղջկայ համար, որ կոչւում է ջիէզ: Ջհէզը գիւղերում սովորաբար լինում է վերմակ, բարձեր, չգուլպաներ, մարբաշ, խուրջին և այլն: Կանչողը հատ հատ ցոյց է տալի հանդիսականներին, իրար վերայ դարսում և վրան նստելով չի վերկենում տեղից, մինչև նուէր չստանայ (երբեմն մինչև 10 ռուբլի) փեսասօրից հարսնահօր օգտին:

Տղամարդկանց մօտ ջհէզը գննելու միջոցին՝ կանանց բաժնում սովորաբար գիւղի իրիցկիներ, եթէ սա չկայ՝ մի այլ կին կապում է հարսի գլուխը և նուէր է ստանում քաւորից, որ ասում է *զլօխկապելիք*, և զօտիկ կապելու համար նոյնպէս նուէր, որէ *զօղելկապ*. իսկ աղջկունք, որ ըլուններից փնջիկ են շինում հարսի գլուխ զարդարելու համար, նոյն պէս նուէր են ստանում քաւորից-*իննջի փարս*:

Ուրիշ հայ երկրներում թագաւորն ինքն է գնում իւր հարսնացուն բերելու և առանց պսակուելու աղջիկը չի դուրս գալ գիւղից. իսկ այստեղ, Ֆասենում և շրջակայքում փեսան իւր իւղում սպասում է հարսին, որ պէտք է բերեն հարսնառները:

Հրաժարականի ըոպէին աղջիկը համբուրում է հօր, մօր, եղբօր և միւս բարեկամների ձեռքը, բայց հօր տան օջախը,

թոնդիրը, իւր առաջին սննդավայրը համբուրելու սովորութիւն չկայ: Աղջիկը հեծնում է ձի և նորան ուղեկցում է նորա եղբայրը, որ այդ դէպքում կոչւում է *ժաղար*:

Երբ փեսայի գիւղին մօտենում են՝ մաղարը, այսինքն հարսնեղբայրը, հանում է հարսի տակից թամբի բարձը և տալիս է հարսնառներից մինին, որ կոչւում է *աղուէս*:

Աղուէսը բարձն առած շտապում է գէպի թագաւորի տունը: Բայց աղուէսն ամենայն զգուշութեամբ և թագաւորին շրջապատող աղափներից խիստ ծածուկ, բարձր լանկարձ դնում է թագաւորի ոտաց տակը, որ այդ միջոցում աղափներով շրջապատուած *կանգնած* է և անպատճառ կանգնած իւր տան երգիկի բարձրութեան վերայ, սպասում է հարսի գիւղը մտնելուն:

Եթէ աղուէսի անզգուշութիւնից կամ անշնորհութիւնից աղափները բարձր նկատեն նախքան թագաւորի ոտաց տակը դնելը, այն ժամանակ աղուէսին՝ զուարճութեան համար խիստ դանակոծում են:

Թագաւորի ոտաց տակ բարձի դնելը նշան է թէ հարսը խոնարհութեամբ իւր գլուխը դնում է իւր ամուսնու ոտաց կամ իրաւանց տակ:

Թագաւորը հրամայում է ճարպիկ աղուէսի ձիու վրից կախել թաշկինակ, կամ երեսի սրբիչ կամ մի գոյգ գուլպա և այլն, իսկ ինքն թագաւորը իւր տեղը բարձի վերայ *անշարժ կանգնած* մնում է մինչև հարսի ձիուց իջնելը: Հարսը երբէք չէ իջնում թագաւորի տանը, այլ ընդունում են նորան քաւորի կամ թագաւորի ազգականներից մինի տանը: Թագաւորը իրաւունք չունի գնալ նորա տեսութեան, այլ գնում են նորա կողմից բարեկու նորա մօլբը, քոյրը և այլ բարեկամ կանայք և միմիայն կանայք և ոչ տղամարդիկ:

Հարսնեղբայրը միշտ անանջատ մնում է իւր քրոջ մօտ: Գիւղ մտնելու ժամանակ հարսի գաւակին նստացնում են մի երեխայ և հարսնեղբայրը երեխային իջեցնելու կամ հեռացնելու համար ընծայում է նորան մի ջուխտ գուլպա:

Տան տէրը, որի մօտ իջնում է հարսը, ճաշ է ուտեցնում

հիւրերին: Հարսը գիշերը մնում է այդ տանը և շրջապատում է աղջիկներով և երիտասարդ հարսներով, որոնք գիշերը աշխատում են աղափների ոտամանները կամ զօտիկ կամ այլ հագուստ դողանալ, իսկ աղափները, ընդհակառակը, աշխատում են դողանալ աղջկանցից որևէ հագուստ:

Վերջին աղափները պատահում է այն ժամանակ, երբ տղան և աղջիկը որոշ որոշ գիւղերից են. իսկ եթէ երկուսն էլ մի գիւղումն են, այն ժամանակ չեն լինում ոչ աղուէս, ոչ բարձ, ոչ հաշի գալուստ և այլն: Այլ սովորական կարգով թագաւորը իւրաքանչեքով գնում է հարսի մօտ և այն տեղից եկեղեցի պսակուելու:

Առաւօտը թագաւորը գնում է հարսի մօտ այն տունը, ուր նորան երեկեան օրը ընդունել են և այն տեղից իբրեւ մի գիւղացի, հանդիսականներով շրջապատուած, նուագածութեամբ գնում են եկեղեցի պսակուելու:

Եկեղեցի գնալու ժամանակ հարսը գնում է թագաւորի յետեից և թաշկինակի մի ծալքը բռնած, որի միւս ծալքը կապած է թագաւորի զօտիկից, որպէսզի երկուսի արանքով, նախքան պսակը, ոչ ոք չանցնի, որ շատ չարադուշակ նշան է: Պսակուելուց յետոյ նոքա գնում են արդէն իրար կողքի և առանց թաշկինակի:

Պսակուելու ժամանակ տղան ծածուկ աշխատում է հանել աղջկայ մատից մատանին և աղջիկն էլ աշխատում է չբտալ:

Եկեղեցուց դուրս գալով ում տան մօտով որ անցնի հարսանիքը, ամէն ոք թէ բարեկամ, թէ օտար, հարսի գլխին ձգում են դանաղան կտոր (չիթ, թաշկինակ և այլն), իսկ աղափներին ոչինչ չեն տալիս, ինչպէս անում են այդ այլ տեղերում, բայց պակ գնալու ժամանակ:

Եկեղեցուց մինչև թագաւորի տունը գուռնալի նուագածութեամբ վանդաղաքալ ընթանում է հանդէսը և պարում են հարսեր, սղջիկներ և տղալք: Թագաւորի տան առաջ պատրաստած է լինում սեղան դանաղան ուտելիքներով աղափների համար: Պարելով ընդառաջ են դուրս գալի թագաւորի

մայրը, հայրը. և վերջինիս երեսը, գուռնութեան համար, ալիւր են քսում, թաղիքի կտոր են դնում գլխին, քթոց են անցկացնում վիզը: Սնմից անցնելու ժամանակ հարսի գլխին թուր են բռնում:

«Կանչը», որ նշանակում է յիշատակել զանազան նուիրաբերութիւններ հանդիսականների կողմից, մէջոց մէջ լինում է երեկոյեան ընթրիքին, իսկ Բառնում լինում է պտակից վերադարձի ժամանակ, թագաւորի տան առաջ, ուր նորապատկերը պարտաւորուած կանգնում են մինչև կանչի վերջը:

Նորապատկերը տուն ներս մտնելուց յետոյ աւելը տալիս են հարսի ձեռքը, որ տան յատակը փռքը ինչ աւելում է դանաղան կողմերի վերայ: Քահանան «ծագման» երգելիս թագաւորն և քաւորը իրար կողքի և նորանց յետեից հարսը երեք անգամ պտտում են թոնդրի շուրջը, ու իսկոյն շերեփը և աղը տալիս են հարսի ձեռքը, որ շերեփով խառնի թոնդրի միջի գրած կերակուրը և աղ ձղի նորա մէջ: Այս հարսին տանում են վարադուրի յետև:

Գարալաղեալի խաչիկ գիւղում, հարսը, պսակուելուց յետոյ՝ կրկին վերադառնալով թագաւորի հետ հօրանց տուն, առաւօտը թագաւորի հետ միտին, շրջապատուած աղափներով և այլ հրաւիրականներով, գուռնալի ուղեկցութեամբ, պտտում է գիւղի մէջ, ուր բաղերում քլիւրների վերայ պատրաստուած է լինում ուտելիք, խմելիք (գինի, արաղ, միրգ, ձուածեղ): Ուտում խմում են ամէնքը, իսկ հարսն ընտանում է իսալաթ (նուէր). վերջը գնում է թագաւորի տունը, բայց ներս մտնել չէ ուզում առանց *ոտնափոխէրի*: Սկեսրալը ականջից բռնած մօտեցնում է նորան ձի, կով կամ երինջ կամ այլ անասուն իբրեւ նուէր, *ոտնափոխէր*, մակաղներն իսկոյն նշանում են անասունը, այսինքն ականջի ծալքը կտրում են, և «հուշտ» անելով իրտնացնում փախցնում են վախկոտ անասունին և իւրեանք ծիծաղում են:

Այս օրահի կտուրից չոր մրգեղէն են ցանում հարսի գլխին և մանր երեխայք մեծ աղմկով և իրար հրելով ժողովում

են: Ղեմում ոտաց տակ կոտորում են կաւէ աման և մակար-
ները կանչում են „կոտրեց:“ Հարսը գնում է իւր տեղը, բայց
մնում է կանգնած և չէ կամենում նստել, մինչև որ սկեսուրից
խալաթ ստանայ:

Հին ժամանակ սովորութիւն կար, որ մետաքսէ թելերով
պատած եղեգնեայ փոքրիկ խաչ տնկում էին խնձորի կամ նը-
ռան մէջ և դնում էին նորաստեղծ թագաւորի գգակի ծայրում,
որ փոխարինում էր թագը: Այժմ վերացել է:

Ղաղախի Ուզանթալա դիւղում պսակակատարութիւնից
յետոյ, հարսը եթէ նա գնալու է մի այլ դիւղ՝ հանդիսականներով
հանդերձ նորից վերադառնում է հօր տունը, ուր պստորաստութիւն
տեսնելուց յետոյ նորան ձի են նստացնում, ու եղբօր կամ մօր
ազգականի հետ, թագաւորի և նորալինների հետ ձիերով ընկ-
նում են ճանապարհ: Այստեղ էլ ազգականները ձիարշաւ են ա-
նում, բայց քիչ, ըստ որում ուժերը պահում են իւրեանց դիւղը
մտնելու համար:

Բայց եթէ հարսը մնալու է այն դիւղում, այդ ժամանակ
պսակը կատարելուց յետոյ հանդէսը շրջում է արդէն գէպի
փեսայի տունը: Գանդաղաքայլ գնացքին ուղեկցում են զուռ-
նան, գիւղի երեխայքը, որոնք բղաւելով, ուրախանալով զը-
նում են: Փեսի տան սրահին հասած՝ հանդէսը փոքր կանգ է
առնում, ընդառաջ են դուրս գալի փեսայի մայրը, քոյրը,
հարսը և միւս կին ազգականները, մին մին մօտենում թագա-
ւորին և հարսին և համբուրում են նորանց և պսակը շնոր-
հաւորում:

Չատ զուարճալի է այդ տեղ, որ երբեմն ծերունի փեսա-
հայրը սկսում է պար գալ, ճարպիկ շարժումներ անել, քաշ-
քշել իւր կնոջը, որ նա էլ օրօր գայ, ուժով բռնում է կնոջը
որ այնքան բազմութեան մէջ համբուրի, խախկ ու խախտա-
ռակ անի: Հանդէսը առաւել զուարճալի անելու համար
թագաւորի մակարները ալիւր են ցանում, քթոց են ծածկում
թագաւորահօր գլխին, բայց նա առանց մաղաչափ նեղանալու
շարունակում է պարել, ուրախանալ:

Սրահումը հարսի գլխին ցանում են չամիչ և այլ չոր

մրգեղէն, որ մանր տղայք իրար հրելով ժողովում ուտում են:
Ղեմը անցնելիս խաչեղբայրը թուրը բռնում է թագաւորի գըլ-
խին և թագաւորը կտրում է իւր ոտաց տակ գրած կաւէ
ամանը և անցնում է: Ապա հարսին տանում են կանանց բաժին:

Ղաղարշապատի գիւղերում սկեսուրը տան հարսի շնմում,
գլխին, դնում է մի կտոր հաց, իսկ տան ներսը՝ աւելը տալիս
են հարսի ձեռքը:

Հին Նախիջևանում, Հին Զուղայում, Աղուլիսում, Ղաղար-
շապատի և Բասենի գիւղերում հարսին հօր տանից դուրս բե-
րելու և եկեղեցի տանելու խառը ընդէին հարսնեղբայրը աշ-
խատում է համբուրել թագաւորի կողմից եկած հարսներին և
այդ համբուրը կոչում է խնամապաշ:

Հին Նախիջևանում պսակից հանդէսը վերադառնում է
ուղղակի թագաւորի տունը, ուր զիմաւորում և համբուրում
են հարսին, թագաւորին և խաչեղբօրը, պարում են, երբեմն
պարում է և թագաւորահայրը, որի երեսին այստեղ ևս ցանում
են ալիւր, գլուխը անցնում են մաղ, հարսին տալիս են խա-
լաթ և հրաւիրում են ներս:

Դաւալու գիւղում, խոր Վիրապի մօտ, հարսին եկեղեցուց
բերում են փեսայի տունը, նորա առաջ պարում են, դուրս են
բերում չոր մրգեղէն ափսէի մէջ, վրան խաչաձև դրած հացի
երկու լաւաշ և սոցա վերայ տնկած խաչաձև մեղրամօմեր:
Պարելուց յետոյ մերզը տանում են խուռն հանդիսականների
վերայ և լաւաշները դնում են հարսի գլխին և ներս տանելուց
ու իւր տեղը կանգնեցնելուց յետոյ վերցնում են: Ղեմում թա-
գաւորի ոտաց տակ կաւէ պղուղ են դնում ոտով կոտրելու
համար:

Աղուլիսում պսակակատարութիւնից յետոյ նախ գնում են
ազջկայ տունը, ճաշում են և ապա փեսայի տուն գնալու ժա-
մանակ նորաստեղծների բարեկամները փողոցում սեղան են ուր-
քում և հանդիսականներին հիւրասիրում են: Թագաւորի ծա-
ռան (եթէ կայ) խալիչա է փռում նուազականների ոտաց տակ
և նոքա, վրայից անցնելով, փող են նուիրում ծառային: Թա-
գաւորի տան ընդունում աթոռների վերայ նստում են հարսն ու

փեսան և ընդունում են իւրեանց բարեկամների շնորհաւորութիւնը և նուէրները (շալ, թաշկինակ, մետաքսէ կտոր և այլն) որ մատուցանում են պարելով ձեռքում բռնած: Ապա հարսին տանում են կանանց սենեակը:

Երեկոյեան դալիս է հարսնեղբայրը, բերելով կերակուր հարսի համար, որ այդ օրը և հետեւալ օրը կերակուրն ստանում է իւր հօր տնից:

Երեւանում և Վաղարշապատի զիւղերում պսակի ժամանակ, եկեղեցու մէջ, հարս ու փեսան աշխատում են իրարից խել մատանին և մինը միւսի ոտը սեղմել, ըստորում, նորանց կարծիքով, ով ում մատանին հանեց և ոտը սեղմեց, նա էլ կեանքի մէջ կիշխի միւսի վերայ: Այս սովորութիւնը կայ և Դարալագեագի բնիկ հայ զիւղերում (Սաչիկ, Կնիշիկ, Արփա, Աղաւնաձոր և այլն):

Թագաւորի տնից դուրս են բերում ձուածեղ, հալուս, զինի, որոնց համը տեսնում են թագաւորը և քաւորը: Հէնց այդ ժամանակ էլ խալաթ են նուիրում հարսին: Թագաւորի մայրը և ազգական կանայք պարելով՝ բարեւում են նորապսակներին, համբուրում են հարսին և թագաւորամայրը իւր նորապսակ որդու բերանը դնում է մի կտոր շաքար:

Ձեռով անցնելիս քաւորը թուրը բռնում է զլուրները վերայ և թագաւորի ոտների տակ փշրելու համար դնում է կաւէ ափսէ: Քահանան շուրջառը ծածկած՝ իրարից ջոկում է հարսի և փեսայի ձեռքերը և հարսին տանում՝ կանգնեցնում են կանանց բաժնում փափուկ բարձի վերայ: Սյդ բոպկից քաւորը լանձնում է թուրը թագաւորին, որ պահում է իւր մօտ մինչև հարսանեաց վերջը:

Փեսայի բարեկամ կանայք հարսին խալաթ են տալի, որ նա համաձայնի նստել: Խալաթը ժողովում է հարսի համար հարսնաքիրը, մի պառաւ կին հարսի ազգականներից, որ նորան ուղեկցում է և մնում է նորա մօտ մինչև հարսանիքի վերջը: Քերում են հարսի բերած բաժինքը և կանանց մէջ մի առ մի դնելով՝ ասում են «խնամին շէն կենայ». կանայք պարում են, ուրախանում են և երեկոյեան ցում:

Դարալագեագի գաղթական հայերի մէջ, երբ հարսանեաց հանգէսը պսակից վերագառնում է թագաւորի տունը, հարսի զլխին ցանում են չոր միրգ: Բարեկամները սովորաբար ընդառաջ դուրս գալով բարեւում են, իսկ ազգայիները ծիծաղելու և զուարճութեան համար երգում են հետեւեալ երգը՝ զիմելով թագաւորի մօրը:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քէ դաստա գիւլ եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Կարմիր խնձոր եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քէ աչքի լուս եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քէ ոժ (ոյժ) թագաթ (նոյնը) եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քէ ծամ փետոդ եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քէ աչք լսանոյ եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քերան ճոող եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուս արի,

Տես քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Ձերեփղ խլոխ եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուստրի,

Տէս քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Պուճաղ քանդող եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուստրի,

Տէս քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել.

Դուլխղ: Թագող եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուստրի,

Տէս քէ ինչեր եմ բերել,

Ինչեր մինչեր եմ բերել,

Քէ տնէ դուստրիս եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուստրի,

Տէս քէ ինչեր եմ բերել,

Քէ գեօլի դաղ եմ բերել

Լեզուն կէս գաղ եմ բերել:

Թագաւորի մէր, դուստրի,

Տէս քէ ինչեր եմ բերել,

Թոնդրին կոխող եմ բերել

Ակէն խանող եմ բերել:

Տանը մօտեցած՝ գուռնաչին ստանում է իւր խալաթը: Ստանում է խալաթ նոյնպէս և հարսնեղբայրը: Նորապսակները ներս են մտնում տուն և տեսնում են, որ Թագաւորի Թախտին նստած է մի երեխայ, իսկ հարսի տեղում նստած է մի աղջիկ^{*)} որոնք քաւորից մի քանի կոպէկ ստանալով հեռանում են տեղներից: Սակայն հարսը մնում է կանգնած իւր տեղը, չէ կամենում նստել. գալիս է սկեսրայրը, խոստանում է նուիրել նորան՝ օրինակ մի կով և ապա Թէ հարսը համաձայնում է նստել:

Երբ ամենքն էլ տեղաւորւում են և Թագաւորը իւր քաւորով և ազափներով նստում է իւր Թախտը, այդ ժամանակ սկսւում է ծաղը: Թագաւորի բարեկամները իւրեանց տներից բերում են Թագաւորի համար նուէր, այն է երկու երեք գա-

*) Երեխայքը նստացնում են որ նորապսակները ծննդաբեր լինի: Խմբ.

թայ, մրդեղէն, եփած հաւ, և այլն և վրան վառած մեղրամօմեր: Այդ նուէրը կոչւում է ծաղ:

Հէնց որ իւրաքանչիւր անգամ ծաղը դրսից բերւում է ներս, Թագաւորի երկու կողքին նստած երկու ազափներից մինը բացականչում է. «Ահա որ էկաւ, բարով էկաւ: Թագաւորի ճըճընէր.»

— «Համմէ» . իսկոյն պատասխանում է նորան միւս կողքի ազափը: Ապա շարունակում է առաջինը, լիշելով ծաղ բերողի անունը.

«Ներսօն չիշայ, Թագաւորին բարի,

«Ասված իւրը տայ հազար բարի,

«Ատն ոչխար, տկով գինի,

«Ասված Թագաւորին օխտը որդի,

«Օխտը որդու սեղան նստի,

«Կիւտանը դաշտը պանի,

«Չար կամը դուռը պատուի,

«Հայ տունը շէն՝ հայ տունը շէն.»

Նոյն Դարալագեաղի Ազատակ գիւղում նոյն խօսքերը կըրկնում են հետեւեալ կերպով.

Մարկոսն ուզեց Թագաւորին բարի,

Ասված տայ ընդարը հազար բարի,

Օխտը որդու սեղան նստի,

Կիւտանը դաշտը բանի,

Չար կամը դուռը պատուի,

Կատուն մըռնչայ,

Մուկը փըռնչայ,

Օխտը տարուայ փուշը կընանչայ,

Հայ տունը շէն, տունը շէն:

Ամեն մի ծաղ ներս մտնելիս բոլոր վերոյիշեալ խօսքերը նորից կրկնում են և ազափները ծաղերը վերցնում պահում են յետոյ վախելիւ. այդ բոլոր ծաղերը միասին կոչւում են Թագաւորի խազնա:

Երեկոյեան լինում է մեծ հրաւէր: Գիւղի իւրաքանչիւր տան մեծը հրաւիրւում է ընթրիքի և այդ երեկոյ, ընթրիքից անմիջապէս առաջ, լինում է կանչ, այն է որ իւրաքանչիւր

հրաւիրուած իւր կարողութեան չափ մի գումարով նպաստում է թագաւորահօրը: Մի մեծ սինի դնում են քահանայի և պատուաւոր հիւրերի առաջ, կանգնում է ճարպիկ դաւուլին, ու ամեն մի նուիրած փող ձեռքում պտտցնելով օդի մէջ՝ լիշատակում է տուողի անունը և դնում է սինու մէջ: Առաջին նուիրաբերութիւնը անում է քաւորը:

Կանչը վերջանալուց յետոյ սկսում է ընթրիքը, որից յետոյ պարողները՝ արք և կանայք կազմում են մեծ շղթայ և մինչի ժամի 3—4 առաւօտեան պարում են 12 տեսակ պար, որոնց եղանակները նախ ծանր են և ասլա աստիճանաբար արագանում են: Պարերի տեսակները սոքա են: 1. Ծանր գեօնդ. 2. Ծունկ կոտրուկ, 3. Մարմօ. 4. Երեք տո. 5. Մաշկէ. 6. Զէօրօր. 7. Եարդեօղալ. 8. Սէթալի. 9. Թալալի. 10. Սիւզմա. 11. Եալլի. 12. Թուուկ: Այս պարերի մանրամասն նկարագրութիւնը կարելի է կարդալ «Ճանապարհորդական նկատողութիւնք» աշխատութեան մէջ Քաջբերունոյ:

Հին հուշայում կամ հին Նախիջևանում հարսանիքի վերջին երեկոյին լինում է *կանչը*: Այս տեղ էլ առաջինը նուիրում է քաւորը: Կանչը կատարում է ազափներից մինը-ճարպիկը-որ իւրաքանչիւր նուէր լիշելիս զիմում է թագաւորի մականրերին (ազափներին) այս խօսքերով.

— Թագաւորի մականրեր:

— Ամէն, ամէն. պատասխանում են մականրերը միասին:

— Աստուած ձեզ բարի ամէն. Աստուած սաղ պահի քաւոր աղէն, Աստուած նորա որդուն (կամ եղբօրը և այլն) փոխանի, որ լիշեց մեր թագաւորին 10 մանէթ, շէն կենայ, շէն կենայ:

— Զէն կենայ, շէն կենայ. պատասխանում են մականրերը:

Այսպէս էլ շարունակում է իւրաքանչիւր նուիրողի համար: Ապա վերջում յայտնում է ընդհանուր գումարը, որից և ստանում է իւր վարձը ներկայ քահանայի ձեռքից, իսկ գումարը յանձնում է թագաւորահօրը:

Ղազարի Ա գունթալա զիւղում նոյնպէս լինում է վերջին զիշերը նուիրաբերութիւն, որ այն տեղ կոչւում է *լիշելիք*:

Մի ճարպիկ և լիզուանի մարդ, գլխաւորապէս դաւուլին (թմբկահար), կանգնում է տան մէջ տեղ, հանդիսականների առաջ և զանազան աւելցուկներով գովում՝ գովաբանում է նուիրողներին՝ ձեռքում խաղացնելով նուէրը: Զատ տասնեակ տարիներ առաջ, շատերը գիւղացիներից այդ *լիշելիքի* երեկոյին փողի փոխարէն լիշեցնում էին կով, խոզ, ձի, փեթակ մեղու և այլն:

Սովորաբար ճարպիկ լիշողը զիմում է թագաւորի մականրերին:

— Այ թագաւորի մականրի. կանչում է նա:

— Համմէ համմէ. պատասխանում են նոքա:

— Աստուած ձեզ պարի ամէն, շէն կենայ Ղուգեստանց Քիքին (Գրիգորը), Աստուած նրան հաստատ պահի, մեր զիւղից, մեր իշխաններից անպակաս անի, նրա մինը հարիւր տեառնայ՝ հարիւր հզար. Աստուած նրա սուփրան քցած պահի, թիւնգին դրած, էս ուրախութիւնը մի օր էլ Աստուած նրան արժանացնի, ըսօրէց էլ նրա որթու կարմիրը կապենք, որ լիշըցրել ա մեր թագաւորին մի լաւ կով՝ ֆորթը տակին, շէն կենայ, շէն կենայ:

— Զէն կենայ, շէն կենայ. կրկնում են մականրերը:

Գիւղի չարածըճի պատասխանները, որ իբրև հանդիսատես ներկայ են լինում, սկսում են կովի նման բառաչել, ձիու նման խրինջալ, խոզի նման կղկղալ, մեղուի նման բզզալ, նայած՝ թէ ի՞նչ է լիշեցրած: Սակայն այժմ լիշեցնում են միայն դրամ և դորանով փակուել է տղայոց չարութեան ասպարէզը.

Դարալագեազի գաղթական հայերի մէջ, կանչի զիշերը, երբ հրաւիրուած ժողովո ըզը անձնատուր է լինում պարի և ուրախութեան կամ մասամբ արդէն ցրուած են լինում, թագաւորը, ազափները և այլ մերձաւոր ընկերները հաւաքում են առանձին սենեակ կամ տուն և ուտում են հարսի հօրանց տնից ուղարկած ուտելիքները: Այս ընթրիքը ասում է «ակուժաժայ»:

Դաւալու զիւղում թագաւորի «որսից» յետոյ է լինում «ակուժաժայ»: Այդ տեղ զոքանչը փեսայի համար ուղարկում

է մի քանի դաթայ, եփած հաւ, մի աման հալուա, մէջ տեղը դրած արծաթ մանէթ, աւելի կամ պակաս, ըստ կարողութեան, իբրեւ նուէր փեսային: Զուռնան ուղեկցում է այդ ուտելիքը մինչև փեսայի տունը:

Բասենում և Ղերակում ասում է «առկաթաթուն» և լինում է այն երեկոյին, երբ «որսից» կամ նորանց բարբառով «հաւթուռնքից» մնացած հաւերը ուտում են ազափները և այլ մօտիկ բարեկամները: Այս ընթրիքի ժամանակ թագաւորը չէ կամենում ուտել, չէ կամենում ատամները շարժել, մինչև որ հարսնեղբայրը փող է նուիրում նորան:

Ազուլիս «առկաթաթի» փոխարէն, երկուշաբթի օրը լինում է խնամական: Ազափբաշին զուռնայի հետ դնում է հարսնահօր մօտ և հրաւիրում է հարսի ծնողաց և բարեկամներին փեսայի մօտ: Փեսայի տանը սորանց ընդունելու ժամանակ փոխադարձ տալիս են միմեանց կարմիր ձու:

Հին Զուղայում կանչի ընթրիքի հետեւալ առաւօտ, երկուշաբթի օրը, թագաւորի տան բազում, գորգի վերայ քաւորը դնում է խաչաձև թուրը և պատեանը: Մօտն էլ մի բաժակ զինի: Թագաւորը երեք անգամ ծունր է իջեցնում թրի վերայ և բաժակ զինին խմում: Ապա երկու ազափ բռնում են թրի երկու ծայրը՝ սուր բերանը դէպի վեր: Ազափբաշին տալիս է թագաւորին մի կենդանի հաւ, որ բերել էր նա հարսի հօրանց տնից: Թագաւորը հաւի ոտերը բռնած, նորա վիզը այնպէս է զարկում թրի բերանին, որ հաւի գլուխն իսկոյն և եթ թռչում է: Ազափներն էլ նոյն ձևով մորթում են իւրեանց տնից բերած հաւերը և այս ասում է «որս տալ»:

Որսի հաւերը եփում են և այգիներում վայելում են այն ուտելեաց հետ միասին, որ ազափբաշին բերել էր հարսի հօրանցից: Այդ երեկոյին նորահարսը պարում է:

Այս տեղ, ժողովրդի սովորութեամբ ազափբաշին, բացի վերոյիշեալ պարտաւորութիւնները, որ մենք արդէն տեսանք, ունի և հետեւեալ պարտականութիւնները. ապահով պահել թագաւորի գլխարկն ու կօշիկները, որ հարսնատան չար տղայք

աշխատում են գողանալ և փրկանքով դարձնել: Բ. հարսնատնում թագաւորի համար բերած «խոնչաները» պահել, որպէսզի տղայքը չգողանան ուտեն: Գ. հարսնահօր տնից որսի համար հաւ բռնել և դ. թագաւորի շորերը հագցնել:

Այս պարտականութիւնները վաղարշապատի գիւղերում դրուած են խաչեղբօր վրայ:

Դաւալու գիւղում ազափները բերում են մի մի հաւ և առաջինը թագաւորն է զարկում թրով հաւի վրին և գլուխը թռցնում, ապա ազափները: Սա ասում է «որս»: Մորթած հաւերը կանխապէս թագաւորի տան երդիկից ցած են ձգում և ապա պատրաստում են ու ուտում:

Դարալագեագի գաղթականների մէջ կանչի հետեւալ առաւօտ, երկուշաբթի, թագաւորը, քաւորը և ազափները սաղանդարներով կամ զուռնայով պտտում են բարեկամների տները և հաւեր ժողովում, որ ասում է «ղուշ» և ծառերի հետ միասին կազմում են թագաւորի խաղան:

Հրաւիրուածները, իբրեւ վերջին ճաշ, վայելում են խաշ, այսինքն ոտ ու գլուխ:

Սալմաստի գաղթականները հարսանիքի վերջը երբեմն պարում են և երգում հետեւալը.

Լուսնակը կըշտանց կէթայ,
Խարսները խերանց կէթայ,
Էշ կնիկը, գէշ կնիկը,
Մածուն կուգեմ թան կբերի,
Ալըմաղով ցան (աթարի փշրանք) կբերի:

Դարալագեագի Ազատակ գիւղում, հարսանիքի վերջը, երբեմն երգում են ստորեւ գրած երգը և հետը պարում են «ծունկ կոտորուկ» պարի եղանակով:

Խատի կէս կորեկ ունեմ ցանելու խամայ,
Տունը մէ ոսկի (վեցկի) տուէք վարելու խամայ,
Տունը մէ մանգեռ տուէք ցանելու խամայ,
Տունը մէ մալգէօն (մանգաղ) տուէք քաղելու խամայ,
Տունը մէ ջառջառ տուէք ծեծելու խամայ,
Տունը մէ քեռուէշք (որսելի) տուէք էրնելու (բամել) խամայ,
Տունը մէ սարաթ տուէք մաղելու խամայ.

Տունը մէ թիւրա ($1/2$ փթանոց չափ) տուէք չափելու խամայ.

Տունը մէ ճաղաջ տուէք աղալու խամայ.

Տունը մէ թոնդիւր տուէք թխելու խամայ.

Տունը մէ կնիկ տուէք խանելու խամայ.

Տունը մէ մարդ ժողուէք ուտելու խամայ:

Ժողովուրդը ցրուելուց յետոյ՝ թագաւորը, ազաւիները և մօտ բարեկամները բանում են թագաւորի *խազնան*, վայելում վերջացնում են, ապա ազաւիները դատաստան են բանում լուռ և համը թագաւորի անունից: Ներկայ եղողներէց ով քիչ փող է նուիրում ազաւիներին, վերջիններս խօսոյն են թարկում են նորան զանազան պատժի, կալանաւորում են, կապում են այլ և կնոջ միասին և այլն:

Ջիրակի, Կարսայ և Բասենի գիւղերում առաջինը թագաւորն է զարկում հաւի գլուխը և այդ հաւը պէտք է ուտեն պսակուած մարդիկ, իսկ միւս հաւերից մինը քահանայինն է, մինը քէհինը, մինը գուռնաչուն և մինը հարսին ու փեսային, մնացածն՝ ազաւիներին, որ յետոյ ուտում են: Հաւերը ժողովում են ազաւիները և դրանց մորթելը կոչում է «հաւթուռնք»: Սորանով էլ վերջանում է հարսանիքը:

Գարալագեաղի գաղթականների մէջ թագաւորի խազնան կողոպտելուց յետոյ՝ հարսի մօտ ժողովում են կանայք, բերելով իւրեանց հետ զանազան կերակուրներ, որ նորանցում անուանում է *քեսաւայ*: Ապա գուռնաչով գնում բերում են հարսի ջհէզը, որ մի ազաւի գլխի վերայ դրած պարելով բերում են: Գալիս է թագաւորի հայրը, որի բացակայութեամբ չէ կարող բացուել ջհէզը և տալիս է մի ուռբլի և աւելի ընըսումը (նուէր) ջհէզ պահող հարսնամօրը կամ հարսի քրոջը:

Կանայք մի առ մի գննում են ջհէզը և յետոյ յանձնում փեսայի մօրը, որը իւր կողմից նուիրում է այս կամ այն բարեկամին ջհէզից մի զոյգ գուլպայ, ձիու նոխտա, ջրի բաժակ և այլն:

Հարսնեղբայրը (խարսնաղբեր) որ մինչև այդ րոպէն լինում է նորահարսի, իւր քրոջ մօտ, ստանում է փեսայի հօրից իբրև նուէր մի կաբա, կամ գլխարկ կամ այլ հագուստ:

Խաշն ուտելուց յետոյ երեցփոխը կուտում է ուրցը և իւր զարդերով մի մի ձիւղ բաժանում է պատուաւոր մարդկանց, իսկ մէջ տեղի գլխաւոր ձիւղը նուիրում է քաւորին և նորանից եկեղեցու օգտին ստանում է նուէր: Քահանան բանում է նարօտը և խարջըլթը (ուսկապները):

Ազուլիսում թագաւորին արգելում է շիմում բարեկամներէց մի երեխայ և առանց նուէրի չէ թողնում որ մտնի հարսի սենեակը նարօտը վերցնելու քահանայի ձեռքով: Քաւորը թուրը հանած կանգնում է՝ քանի որ քահանան կատարում է կարգը, և ապա թրով կտրում է նարօտը և տալիս է թագաւորին բարձի տակ պահելու համար:

Գարալագեաղի Կորագիզ, Սէս և այլ գիւղերում, նարօտը անմիջապէս վերցնելուց յետոյ, ազաւիները բանում են փեսայի հագուստի բոլոր կապերն ու կոճակները, նոյնպէս և արիւնոտ դանակը, որ նորանց բարբառով աւելում է *խանգետօրձ*, այն է հանդոյց: Նոյնը անում են և հարսին նորա *հարսնքիւրերը*:

Հարսանիքը սորանով վերջանում է, բայց փեսան եօթ օր պաս է պահում, որ եօթն արու զաւակ ունենայ:

Պսակուելուց յետոյս երբ նորահարսը առաջին անգամ դրնում է եկեղեցի, նորա դէմի պատկերի շուրջը վառում են շատ մօմեր: Մեծ պատի միջինքին հարսի հայրը իւր աղջկայ համար բերում է *թարաղ*, այսինքն զանազան մրգեղէն և ուտելիք: Ծաղկազարդին իւր աղջկան հրաւիրում է իւր տուն և այդ կոչում է *գարձ*, և պահում են նորան մինչև համարձում:

Ն Ա Ն Ի Կ Ն Ե Ր

ԵՐԵՒԱՆԵՑ ՔԵՆԵՑԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿ.

(Օրօրոցի երգեր)

Ա.

Գարալագեաղի Կնիւիկ գիւղում:

Նանիկ ասեմ՝ քնես դու,
Ծածկեմ՝ քրտնես դու,

Ծածկածն եղ գցեմ,

Վարդի նման փռուես դու:

Սիրտս խոցով եարայ ա,

Թաքուն չի, աշկարայ ա,

Դեղ կանեմ, դարման կանեմ:

Դեռու էն եարէն եարայ ա:

Աստըծունէ նման ա,

Թող (անձրև) կայ, տափը նամանայ,

Նանին բերի քիանայ (քեզանից)

Բաջու սիրտը թռուանայ:

Ես նան ունեմ մոլորած,

Գիշերը քունը կորած.

Նանն ու բաջին ի՞նչ անի.

Պուճուր տղայ մլորած:

Չարդախը ցան եմ ածել,

Բոյիդ նման եմ ածել,

Ես էլ քեզ ջան եմ ասել,

Մեծացրած ման եմ ածել:

Նանիկ արա, մեր պղտիկ,

Չամիչ բերեմ՝ կեր պղտիկ,

Ծառի տակին ձնէ բուկ,

Քաղեմ եփեմ, կեր պղտիկ:

Բ.

Դարալաղեազի խաչիկ զիւղում պապը իւր թուռն խա-
զացնելու ժամանակ:

Ձիւնն եկաւ քուլայ քուլայ,

Պապն ասեց դանեն ուր ա,

Գէլն ասաց, հրէս տարայ,

Ջուլն ասեց, հրէս բերի,

Պոչիկ թիւլայ,

Մեղրը կերար, պուրիկս ուր ա:

Գ.

Նոյն զիւղում, յուսարացին, երեխային խաղացնելու ժա-
մանակ մայրը երգում է:

Լիսը լիսացաւ,

Հարսը վերկացաւ.

Հացը գողացաւ.

Կերաւ կշտացաւ.

Սկեսուրն իմացաւ.

Պատրոնը կռուացաւ.

Գնաց թուրքացաւ.

Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա:

Դ

Ղաղախի Ուզունթալա զիւղում տատն իւր թուռն խաղաց-
նելու ժամանակ:

Պապար կանի կըտիտը,

Հարսն ու աղջիկ խտիտը (գիրիլը).

Խնձորը կճի, ծուլ անի,

Զիզի հարսին կուլ անի:

Ծառի ծէրի չարթն (կաշաղակ) եմ,

Աղջկերանց մարդն եմ,

Ծառի ծէրի հոպոպն եմ,

Աղջկերանց փոփոքն եմ.

Ծառի ծէրի ճիւղէն եմ,

Աղջկերանց զիւղէն եմ:

Ե.

Հին Ղախիջլանում:

Լալա ասեմ քունդ տանի,

Չար կամարիկ ջուրը տանի,

Ով որ քեզ չի սիրում,

Թող նրան ջուրը տանի:

Իս օր մեր տունն խան ա գալու,

Բաղ ու բաղչէն ման ա գալու.

Հարս ու աղջիկ էջվանումը,

Թուփ ծաղիկը մէջդանումը,

Ոսկին ծոցին ճնկճնկաց.

Այ ձին տակին խրխնջաց:

Զ.

Երևանում և Ղաղախի Ուզունթալա զիւղում, ձեռքերի
վերայ թռցնելով երեխային:

Էդ ով էր էդ կտերը,

Թուցրէք էդ ծտերը,

Ազափ տղի տեղն ինչ ա,

Կոկոմ կոկոմ ծծերը:

Թուփ, թուփ, թուցնեմ,

Սև հաւի միս կերցնեմ,

Ազափ բաշուն հասցնեմ:

Է.

Հին Նախիջևանում աղջիկ մանկան համար:

Դանդանի դանդան պիտի,
Մի լաւ տղայ բանդ պիտի,
Ջիբը քար ու քանդ պիտի,
Դան դանի դան դանեցի,
Բերանը եկեղեցի,
Տուն եկաւ համբուրեցի,
Դուրս եկաւ բարեւեցի,
Աղջիկ ունիմ նմանի,
Ձենք տալ հազար թիւմանի,
Բուրդ բերէք բաժինք անի,
Ուղտ բերէք բարձի տանի,
Կտանք մի բազիրդեանի,
Ջորին գալ ճեհէզը տանի:

Ը.

Ալէքսանդրապօլում:

Ծափին ծափին կուլկուլայ,
Հալուայ շաքեար կուլ կուտայ,
Ելէք, աշեցէք վե գուբայ,
(Տուբիթ) խանումը տուն գուբայ,
(Կաբիթ) աղան տուն գուբայ,
Չի խորոզը (աքաղաղ) մորթ եցէք,
Թղթով թնդիր վառեցէք,
Տուբիթ խանումիս փայլը պահեցէք:

Թ.

Դարալադեաղի էրզափին գիւղում, երեխային լողացնելիս և քուն գնելիս:

Էրկնը վզիկ,
Թափտէր ճրիկ,
Եռնէր քնիկ,
Ջաղամաթի քունը քեզիկ:

ԵՐԵՍԱՅՈՑ ԱՍԵԼԻՔՆԵՐ

1.

Աղէքսանդրապօլում ամպը որոտալու ժամանակ երեխայքը,
մէջքը պատին քսելով, արտասանում են.

Ամպը գոռաց
Մուկը ճռռաց,
Մալքամ խաթուն
Թախտը նստաւ:

2.

Ղազախի Ուզունթալա գիւղում:

Ա՛ կնանիք,
Եկէք, գնանք Ձըրթմակը,
Ձըրթմակայ ճամփէն դէօրն ա.
Ալա քօլի խնձեօրն ա,
Խնձեօրը կճեմ ծուլ անեմ,
Ջիզի հարսին կուլ անեմ,
Պատրիք անեմ պատ քցեմ,
Սաղրուն (ձիու գաւակը) նի ըլեմ (հեծնեմ) չափ քցեմ:

3.

Դարալադեաղի խաչիկ գիւղում, ցուրտ եղանակին, երբ արևը թաղնուած է ամպերի յետև, երեխայքը կամենալով տաքանալ, աշխատում են դուրս կանչել արեգակին:

Արև, արև, եկ, եկ,
 Զիզի քարին վեր եկ,
 Հորն ընկնեմ, ձորն ընկնեմ,
 Կարմրագլուխի դուրս ընկնեմ,
 Քու հէր, քու մէր եկել ա,
 Թուր ու թուանք բերել ա,
 Գոմշու ոտին տուել ա,
 Դռան տակին հորել ա,
 Մուկն եկել ա, հանել ա,
 Կատուն ետնէն վազել ա:

4.

Նոյնը ձարուրի խանլըխար գիւղում:

Արև, արև, եարի,
 Դայա բաբադ էկիրի,
 Ոսկի թանան պիրիլի,
 Ծառը տակը դրիլի,
 Աքլեօրն էկէ՝ կճրճէ,
 Կոր քեալն էկէ կոխրճէ,
 Տէրտէրն էկի օխնիրի,
 Տիրօխնին էկէ՝ լացիրի
 Կնեաց խօրնը մօրը ճիւր տաչ իկեաց,
 Սողսողիկ, դողդողիկ,
 Ս'է տաք արև տու տաքնամ:

5.

Նոյն խանլըխար գիւղում և Հին-Նախիջևանում աղքատ գերդաստանի մասին ասում են:

Կար մէ իրիկ,
 Կար մէ կնիկ,
 Զինեցին թաղկէ տնիկ,
 Աւին գիդան մէ կոր պլիկ,
 Էն էլ տուին ծամունի,
 Ծամունն եկաւ մուկը տարաւ,
 Զքեաթ, շքեաթ, մուկն ի շքեաթ
 Զարկին մկան պոչը կրրին:

6.

Դարալագեազի բնիկ հայերի մէջ ցուրտ եղանակին:

Ցուրտ ա, ցուրտ ա,
 Մօլլէն քիւրդ ա,
 Տէր տէրը հայ ա,
 Զուալի թայ ա:

7.

Նոյն տեղում զկրտոցը կտրելու համար:

Քեռին եկաւ պակը,
 Սև պտուկը շալակը.
 Պտուկն ընկաւ, կտրվաւ,
 Զկրտիկը կտրվաւ:

8.

Երևանում եթէ երկուսը իրար կենաց խմելով, ուշադրութեան չեն առնում ուրիշներին, այդպիսիների մասին ասում են:

Սաղաթը խմեց Մաղաթին,
 Մաղաթը խմեց Սաղաթին,
 Մեռնեմ ձեր անկարգ աղաթին:

9.

Երևանի շրջակայ գիւղերում աղջիկունք ասում են:

Հայ, հարայ անգս } ներքին ծնօտ.
 Կոտրուեց տանգս }
 Մէկ պառաւ աղջիկ
 Ընդել ա ճանկս.
 Ծեծում եմ, լալիս ա,
 Կանչում եմ դալիս ա,
 Սիրում եմ խօսում չի:

10.

Հին Նախիջևանում նոր նշանուած երիտասարդի համար ասում են:

Փեսայ, փեսայ, փստացնեմ,
 Դռան տակը նստացնեմ,
 Մի ճոթ հացով կշտացնեմ,
 Մի թաս գինով գծուացնեմ,
 Երկու բարձով քնացնեմ:

11.

Դարալագեազի հին և նոր հայերի մէջ պտտուում է մի անէկզոտ մի քահանայի ու նորա տիրացուի մասին, որ հրա-
ւիրուած են եղել մի աղքատ հիւանդ կնոջ ճաշակելու և քա-
հանան շարականի երգեցողութեամբ հասկացրել է տիրացուին,
որ պառաւ հիւանդի կացինը գողանայ:

Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ն

Մոնթիկ, մոնթիկ,
Առջի քոնթիկ,
Նաչիր պառւի գլխատակին,
Կացինն առ դիր կռնատակիդ,
Ողորմեա քո ստեղծուածոց
Յուսով ի քեզ ննջեցելոց:

Պ Ա Ռ Ա Ի

Տէր տէր, տէր քահանայ
Փորդ մտնի սև սատանայ
Առ քո օրհնանքն ու յետ դնա,
Թող մեր կացինը մեզ մնայ,
Ողորմեա քո ստեղծուածոց,
Յուսով ի քեզ ննջեցելոց:

12.

Նոյնը Դարալագեազի նոր հայերի բարբառով:

Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ն

Ինդա կացին,
Դռան տակին,
Վերու, կոխա
Մէջ տոպրակին:

Տ Ի Ր Ա Յ Ո Ւ

Պոճն երկան է անիրաւի,
Չի պարտկուիր
Մէջ տոպրակին:

Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ն

Վերու, տար,
Զարկ ընդա քարին,
Պոճը կոտրա
Մէջ տոպրակին:

13.

Նոյն հայերի մէջ հարսն սկեսուրի հետ կռուելուց յետոյ:

Կեսուր ինձի զրկիրի,
Անթրոցով մրկիրի,
Կեթամ՝ խանին դատ կանեմ,
Ճօշ տունը վերան կանեմ,
Փստիկ տունը շէն կանեմ:

14.

Դարալագեազի Էրզրումի գիւղում, երեխայոց խմբից ճա-
նապարհ գնալու առաջ ընկնողների համար ասում են:

Առջին, առջին
Գէօյարչին (աղանի)
Դաշագ (մօրդ) բռնի
Կոր չարչին:

Իսկ յետ մնացողների համար ասում են:

Իտին, իտին,
Իտմը կծի,
Խարիր մանգաղ
Դաշուդ կցին:

15.

Դարալագեազի Քարազլուխ գիւղում աղջկունք վերվեր
թռչկոտելով երգում են:

Խըշ, խըշ, իգդա (փշատ) խըշ,
Իգդա բըզըմ բաղդա խըշ,
Ես խսանի (հիւսնի) թոռն եմ,
Կիր Մարանի խարսն եմ,
Կինդս ընկաւ բըլըխտօր, (անցատ բառ)
Պտիսի, հայ պտիսի:

Ալ արբշում կծիսի,
Գեղի ըռէս խէրիկս ի,
Տայք տանտիկին մէրիկս ի,
Քեարվան զռան քեռիս ի:

16.

Նոյն տեղը երեխայք միմեանց խարդախութիւնը տեսնելով:

Սատանայ, հայ սատանայ
Պոչիդ, տակը տիտանայ
Քանի զարկեմ խաստանայ,
Աղջիկներուն մօտանայ,
Պառաններին զատանայ:

17.

Չարուրի Ուլիանորաշէն գիւղում խաղին չմասնակցող երե-
խային բարկացնելու համար ընկերները ասում են:

Զըռպօ, զըռպօ, զըռպ անեմ,
Ճախայկ թալեմ՝ խըրկ անեմ:

Իսկ չմասնակցող երեխան պատասխանում է.

Ընկերս պէ,
Կորկոտս կէ:

18.

Պարալագեազի Աղատակ և միւս գիւղերում:

Ա.

Էս քշեր մէ երազ եմ տըսէ,
Ղամբար գեօլերն եմ լողցէ,
Մէ կուց աւազ եմ կողցէ,
Տէր տէր, մեղայ Աստըծու:

Բ.

Խաւերը մտան կեօրծի խորը,
Աղուէսն է կերաւ խարսի փորը:

Գ.

Եարէք էթանք ինձի,
Մէ փարա տանք բրնձի,
Ես քէ թալեմ, դու ինձի:

Դ.

Հալաչ, հալաչ, բալլարի,
Ալըրմ սալամ բալլարի.
Ես լուսնակ, դու արև:

Ե.

Չաղանայ չաղչաղանայ,
Մալէ, մալէ, դարկէ դարկէ,
Սև սամաթեռ օղն ու կօճակ,
Մէ բողոճակ թէիս վեր դուռը:

19.

Նոյն գիւղերում կորուստ որոնող երեխայքն ասում են.

Սատանայ, սատանայ,
Ինչ կիտեր ես՝ եարի կիսենք,
Չատը քեզի, քիչն ուր է.
Սատանայ, սատանայ,
Ջարկեմ, պոչիդ տակը փետանայ:

20.

Նոյնը Ալէքսանդրապօլում:

Սատանայ,
Պօչիդ տակը բանըմ կաչ,
Կէսն ընձի, կէսը քեզի:

Նոյնը Չամախի:

Սըտանայ, մտմտանայ,
Մին զագիկ ամ կորցրալ,
Նաչիզը քիթի, ինձի տուր:

21.

Երևանի կողմերում երգում են.

Հէքեաթ, հէքեաթ, պապս ա,
Ղաշղա քուռակ տակս ա,
Հեծնեմ, էթամ էրևան,
Էրևանայ կուտ բերեմ.
Կուտը տամ հաւերին,
Հաւերն ինձի ձուձու տայ:

Ձուձուն տանեմ դարփինն,
 Դարփինն ինձի շղփինկ տալ, (անկոթ դանակ)
 Զղփինկ տանեմ, հարսներին,
 Հարսներն ինձի գաթալ տան,
 Գաթէն տանեմ չոբանին,
 Չոբանն ինձի գառ տալ,
 Գառը տանեմ Աստըճուն,
 Աստուած ինձ մի աղբէր տալ,
 Աղբէր, աղբէր, ջան աղբէր,
 Դու բերդի գլխին՝ աղբէր,
 Ես բերդի տակին՝ աղբէր,
 Չալ չալ կովերն ինչ էլան,
 Նախրատափին զիւմ էլան,
 Մերայ, մերայ, գիշերն արի կաթ կթի,
 Կաթը դրի կրակին,
 Ման եկալ չալ տօրակին,
 Այ գալըմ աղբէրակին,
 Դու իմ աղբօրն ի՞նչ արիր,
 Քէ դնեմ իշի քուռակին։

22.

Դաւալու գիւղում, գարնանը, երեխայքը խմբովին դաշտ
 զբօսանքի գնալու ժամանակ ասում են.

Չա, չա, չալթուկ չա,
 Չալթուկ փռեմ չորանայ,
 Տամ հաւերին կուրանայ,
 Հաւերն ինձի ձուձու տան,
 Ձուձուն տանեմ դարբնին,
 Դարբինն ինձի շղփինկ տալ,
 Զղփինկ տանեմ հարսին,
 Հարսն ինձի գաթալ տալ,
 Գաթէն տանեմ չոբանին,
 Չոբանն ինձի գառ տալ,
 Գառը տանեմ Աստըճուն,
 Աստուած ինձի աղբէր տալ,
 Աղբէր, աղբէր, ջան աղբէր,

Ջանս քէ դուրբան աղբէր,
 Դու բերդի գլխին աղբէր,
 Ես բերդի տակին աղբէր,
 Բերդը պլուցին, աղբէր,
 Գլխին թափեցին, աղբէր։

23.

Ղաղախի Ուղունթալա գիւղում:
 Հէքիաթ, հէքիաթ էս պապս,
 Ղաշղա քուռակ էս տակս,
 Գնացի ձուլաւէր,
 Տեսայ մի հիւվեր (ալեոր)
 Մտայ մի ճաղաց,
 Միջին մի կտաղած,
 Մի հաց ունէր մկան կերած,
 Մի հարսն ունէր թօնրի էրած.
 Լինդը քաշեց կոճերն աղաց։

24.

Ալէքսանդրապօլում.

Հէքիաթ, հէքիաթ պապս,
 Ղաշղա քուռակ տակս,
 Հեճնեմ, էրթամ երևան,
 Կինի խմեմ, գիրանամ.
 Հաւերիս կուտ ու ջուր տամ,
 Հաւերս ինձի հաւկիթ տան,
 Հաւկիթը տանեմ խառատին տամ,
 Խառատն ինձի շուի տալ,
 Զուին տանեմ չոբնին տամ,
 Չոբանն ինձի գառ տալ,
 Գառը տանեմ Աստըճուն տամ,
 Աստուած ինձի աղբէր տալ,
 Աղբէր, աղբէր, ջան աղբէր,
 Դու բերդի պատին աղբէր,
 Ես բերդի տակին աղբէր,
 Զաքար մաղեմ, կեր աղբէր։

25.

Չարուրի Ուլիա Նորաշէն գիւղում խմբուած երեխայքը
Հանելուկները ասած վերջացրած, այլևս չեն գտնում, ասում են.
Խանելիւք, խանմանելիւք,
Քեզի խանեմ մէ բալաք ձմերուկ: (գոչնգգոչն):

26.

Նոյն գիւղում, դարնանը, առաջին անգամ ամալը որոտա-
լիս, երեխայքն աչքերը դէպի երկինք, ձեռքերը լայն բանում
են և ասում երեք անգամ:

«Մեր ծծումի (խնոցի) կարագը էդ ղըդայ ընի»:

Կամ պատի քարը կրծելով՝ ասում են երեք անգամ:

«Իմ ատամները քեզ պէս պինդ ըլի, քար»:

Կամ մէջքը պատին երեք անգամ դիպցնելով ասում են:

«Պատ, իմ մէջքի թուլութիւնը տամ քեզի,

Քու մէջքի պնդութիւնը տու ընձի»:

27.

Նոյն տեղում կարճահասակ՝ մարդուն երեխայք ծաղրում են.

«Ակլի (Յակոբ) կաքաւ,

Վեարդի՞ տափար, (թագնուար)

Փետով զարկեմ,

Փխուր թափար:

28.

Նոյն տեղում ընդունելով, որ կաջադակի (ղաջըլայ) կարկա-
չելը նշան է հիւր գալուն, երեխայքն ասում են:

Ղաջըլայ, բարով էկար, խաղար բարի

Թէ խէր ես, քելի, մէյն էլ եարի,

Թէ շառ ես, ոտդ կոտրուի, էլ մի եարի:

29.

Նոյն տեղում աղջկունք, մի ոտի վերայ պինտ պտտունե-
լով ու փէշերը քամուն տալով, լանկարծ նստում են գետնին և
ասում:

Անթրան (անուն).

Պատէն թռամ,

Ինգեամ, մեռամ:

30.

Նոյն տեղում:

Աւաշան (անուն).

Թումաշան. (անուն)

Գնացին, պոլորին բերին քեանս մէ շան

Վե՛աւ էր տըսէ էդ թամաշան:

31.

Ալէքսանդրապօլում աղջկունք վեր վեր թռչկոտալով:

Ելայ էրդիկ, վեր վեր ընկայ,

Խաչքը կոտրաւ, ես նես ընկայ,

Գլօրեցայ, թնդիր ընկայ,

Օխտը պուտուկ տօլմա կերայ,

Ելի ըսի՝ չկտացայ:

32.

Նոյն քաղաքում Կարապետ անունով մարդուն ծաղրելու:

Կարապետ,

Կարմիր վարպետ,

Չան վարդապետ,

Իշու կարպետ:

33.

Նոյն տեղում աղջիկները թռչկոտալով երգում են միասին:

Զփիկ, գփիկ զարն է,

Ալուան ծաղիկն առնէ,

Իմ տալը տախտակումն է,

Կանանչ կապան գլխուն է,

Բերանն առած լեղի է,

Բերնես թափածն գինի է,

Գինի, գինի լաջերուն,

Վարդ մանուշակ հարսներուն.

Տանձ ու խնձոր աղջկներուն,

Քթոցմ աղբ մանչերուն:

34.

Նոյն տեղը խաղացող խումբը ցրուելու ժամանակ:

Ծտի բուն, ծտի բուն,
Երբ պտի մթնի գնանք տուն,
Գնանք տեսնանք հարսը քուն,
Կեսուրը կշտին, քոփակ շուն:

35.

Նոյն քաղաքում աղջկունք գնդակ խաղալու ժամանակ:
Մէկ, երկուս, տասներկեց,
Ես էլ ըսի տասներկեց,
Դուն էլ ըսիր տասներկեց,
Ձես հաւատաց, համբէ տես:

36.

Նոյն տեղում երեխայքը թռչկոտալով:
Մէկ, էրկուս, չերկննաս,
Յերեկ, չորս, չորնաս,
Հինգ, վեց, վերնաս,
Օխտը, ութը հարկերթաս,
Իննը, տասը տուն կերթամ:

37.

Ղաղախի Ուզունթալա գիւղում «չիլգի» կոչուած խաղի
ժամանակ:

Սըրմի (կապույտ) վիլա, (օղականման փաթթած թել)
Կուռդ թիլ ա,
Ընկերը հետուկ, (ընկերիդ նման)
Աչքիդ ծետուկ,
Ընկերիդ ճաթէն կտրես,
Բաբինանց Ձատինի կօլօլ աչքն ուտես:

38.

Նոյն գիւղում:

Ա.

Սյբ, բէն,
Տաշտին դմփեմ,
Օխտը պաղարճ խրտրտեմ,
Գնամ զեղը պտտեմ,
Դամ կլեօխդ դմփեմ:

Բ.

Հրէս կկեայ փաւը,
Թակուրճակիս ղլաւը:

39.

Նոյն գիւղում, երբ երեկոյեան դէմ, եկեղեցու զանգերը
զարկում են, որպէս զի իմացնեն ժողովրդին վաղուայ տօնը,
երեխայքը ուրախութեամբ թռչկոտում են և ասում:

Եզուց կիրակի,
Երմանի բեագի,
Ձալ հաւը ծրտեց,
Ձուն քամակից շարտեց:

40.

Ջամախու գիւղերում երկ երկու կամ խմբովին ձայնով եր-
գում են ու ծափ տալի.

— Արա հօ, քո մար հօր ա,
«Արա հօ, քեացալ ա Ջաբի».
— Արա հօ, հինչ կրպիրի,
«Արա հօ, զար ու զարբար»,
— Արա հօ, ինձ էլ կտան.
«Արա հօ, պա խէ չըմ տալ:

41.

Նոյն տեղում թւի շարժումը նմանեցնելով ճախարակին
ասում են.

Տըզ, վըզ չխարակ,
Ես հաստ մանեմ
Դու պերակ:

ԳՈՒԹԱՆԻ ԵՐԳԵՐ

Ա.

Բասենի գիւղերում գութան վարելիս հօտաղները երգում են:

Խըլըսուն (առաւօտ) թթու թան,
Կէս օրին ոսպէ վաիկ (ապուր)
Իրիգուան աւելուկի աղցան,
Դէհ, հոռովել արան,
Մուխսի (մահտեսի) գութան:

Բ.

Նոյնը Ղազարի գիւղերում:

«Մաճկալը մաճին,

Դիւռն ընկաճին,

Ճիտ անեմ (գրկեմ) մաճկալի բաջին,

Հորիքը պտտեմ

Մաճկալի բաջին խտրտեմ:

ԱՊԱՆՈՎՈՒԹԻՒՆ «ԽԱՐԲՈՒՄ» ՅԱՒԻՅ

Ջարուրի Ուլիանորաշէն գիւղում ով կամենում է խար-
բուխով չվարակուել, ասում է խարբուխով հիւանդին.

Ճաղցէն եմ իկեալի,

Կլոխս արոտ է:

Հիւանդը հարցնում է.

— Դաւան (ուղտը) քանի՞ ոտէն կլլի.

— Չորս, պատասխանում է առողջը.

— Խազ ու խարբուղս քեզ խէտ փոխս

շարունակում է հիւանդը:

Ե Ր Ե Մ Ա Ն Յ Մ Ա Ղ Ե Ր

1. Մ Ա Տ Խ Փ Ո Ւ Կ

Ա.

Դարալագեագի նոր հայերի մէջ աղջկունք ժողովում են
և իւրեանց միջից ջոկում են մի վրուխ, որ կոչւում է պապ:
Ապա բոլորն էլ իւրեանց ձեռի ցուցամատը դնում են մի տեղ
և պապն իւր աջ ձեռքի ցուցամատը կարգով դիպցնում է նո-
րանց մատերին և արտասանում է այս խօսքերը:

Ուկուլ, դուկուլ, դինազէ

Չամիլ, մամէլ պիպազէ,

.

.

Դանակ սրեմ,

Սև խաւու վիզը կտրեմ:

Վերջին խօսքը որի մատին ընկաւ, մատը բռնում են և
աղջկան ծեծում են, մինչև խոստովանի թէ որ տղային պէտք
է ուզէ:

Յ.

Մատխափուկ Հին Նախիջևանում:

Ովի, վանի, կապիտան,

Չեմի, կոմի, գապիտան,

Լատտան, բիտտան,

Ռոզ, բռոզ,

Քէրվա, իզդա,

Կոկին կնեազ:

Գ.

Նոյն խաղը Երևանում և Դաւալու գիւղում:

Աբլոր դիբլոր,

Չարուզ, չամբար,

Ոսկէ դամբար,

Հաչի հուզի,

Թուրքի թազի,

Պոմբլա պզի,

Նալալի,

Ղըլըջ, մըլըջ,

Դօլդուր բիստի,

Աբասի:

Դ.

Նոյն խաղը Դարալագեագի Ազատակ գիւղում:

Ուկուլ, տուկուլ,

Չարէ, չըմբէ,

Հաւթէ կոճակ,

Մէ պողոճակ.

Դանակ սրի,

Սև խաւի վիզը կտրի:

Ե.

Կարբի գիւղում Բաջազէթի գաղթականների մէջ:

Ակկէ, դուկկէ Օմրզա,

Մախտէ կոճակ կոկոզա,

Լուսու մտաւ քարվազա,

Ճուկ պողոճակ ճանին ճուկ:

Զ.

Նոյն խաղը երևանում:

Ատատէ, բատատէ Զամշուկակին
 Զամամ շուկ, Մի դամբուկ:

Ի.

Նոյն խաղը Ալէքսանդրապոլում.

Ա.

Հատիկ, հատիկ, հալուատիկ, Կուտ ուտեմ, կուտման ուտեմ,
 Չալ խնձորիկ, փշատիք, Աւագ դռան պանակնեմ. (պարկեմ):

Բ.

Ալըմ, ալըմ, ափանայ Արը գեազար կորխընդայ
 Գեալդը, չըխտը քեափանայ Ալըմ, սալըմ սալա բուենի
 Սուլէյմանըն սուչինայ, Չալք շուենի:
 Բինդմ հալաւ բոյնընդայ

2.

Թ Ի Զ Մ Ա Թ Ի Զ

Ա.

Գարալագեաղի Նոր Հայերի մէջ աղջկունք բաժանում են երկերկու ընկեր և ապա երկու ընկեր իրար դէմ նստած, լայնացնում են մատերը և չորս ձեռքը իրար վերայ տնկում: Ապա միւս աղջկունք թռնում են այդ ձեռքերի վրայից այնպէս զգոյշ, որ չգիպչի ոչ ոտերը, ոչ էլ շորի ծայրը: Եթէ գիպչի, գիպչողն իւր ընկերով փոխարինում է նստողներին: Առաջին թռչողն ասում է հետեւեալ երգից մի-մի խօսք և միւսները իւրեանց թռչելու ժամանակ կրկնում են առաջինի ասածը:

Ըսմըլէ, հայ ըսմըլէ, Գեթն խիար իւստիւնա,
 Ըսմըլէ բաբէ տաչա, Աթայ մաթայ դայմասըն,
 Բաբէ տատը խաւէլա Թաուը դոյան տիւշմասն,
 Խաւէլա խըզմաթ էլա, Այ հաւալայ հաւալայ,
 Խզմաթի բաշ իւստիւնա Բեօրքն գեթըր, դաւալա:
 Բաշն դուար իւստիւնա,

3. Ա Ր Թ Ո Ւ Ր Մ Ա

Ալէքսանդրապոլում տղայ երեխայք արթուրմա խաղալիս մինը կռանում է, միւսները նորա վրայից թռնում են: Առաջինն ասում է հետեւեալ երգի մի մի տողը և միւսները թռն-
 չելիս կրկնում են:

Կտի կտի մաստանայ, Թաուլի կոչին դիւշըմադ,
 Կտիկմ գեալդի բոստանայ, Աւլն էլաւ սարը,
 Բոստանչի դէօյդի, դէօյդի, Քար կերաւ, քացալս խմեց,
 Դէօյդի, կըլը կըռըլդի, Արիւն շուեց, պանիր թափեց,
 Թանուլ ապուր թէյրանի, Կօզմ կօրէկ էի ցաներ,
 Կարպետը ծակ ջէյրանի, Հաւքերն էին կերեր
 Գնացի մի մարագ, Գնացի բերդի դուռը,
 Գտայ կճուճ մի կարագ, Գտայ մի նուռը.
 Զարկի պատին կոտրեցի, Կէսը հոտած էր, կէսն անուշ,
 Կանթը էրդիկ թաբեցի, Զապղայ դնել թռնել հէյրանի,
 Աթակ մաթակ հէյ բակմադ, Զապղայ տանել հէյրանի:

Բ.

Նոյն խաղը Մշու գաղթականներու մէջ:

Մամուլա, ջան մամուլա, Բաբաս եկաւ ճնկլ մնկլ
 Մամուլա կու բաւէ տա Արտմը կորէկ եմ ցանել
 Կուբաւէտա տոմահոլէ, Զիֆրի հաւերն իկերան,
 Տղմահոլէ ճանճէ մնճէ, Աթակ մաթակ հէյ դազման
 Զանճէ մնճէ, կոնճէ, Տիրուն սիրուն նախստորու:

Գ.

Նոյնը Ղազախի Ուզունթալա գիւղում:

Ըսմըլէկ, ջան ըսմըլէկ, Կըսմաթմ բաշիւստիւնայ,
 Ըսմըլէկ բաւէ կալէ, Բաշմ դուար իւստիւնայ
 Բաւէ կալէ չար հաւալ է Տիվիս տիվիս կաւանօ,
 Չար հաւալ կըսմաթ էլա. Ա դըռճօ զըռճօ ըկվանօ:

4. Ա Լ Ի Ս — Պ Ա Լ Ի Ս

Ա.

Դարալագեազի Էրզափին գիւղում երկու, երեք չորս կամ աւելի աղջկունք միասին խաղալիս, մինը նորանցից ձեռքի բըռնում թագցնում է, որ և է մի առարկայ (մատնոց, թել, մրգեղէն և այլն) և բոլորն էլ բռնաները սեղմած դնում են միասին: Մինը, որ կանխապէս հեռացած է, մօտենում է և և իւր ձեռքը կարգով դնելով ընկերների ձեռքի վերայ, ասում է մի մի խօսք ոտանաւորից, որի վերջին խօսքը եթէ վերջանայ առարկան պահող ձեռքի վերայ, այն ժամանակ զտնողը իւրեան կվերցնի առարկան, իսկ եթէ չգտնի, ինքը կտայ այդպիսի մի առարկայ:

Ալիս, պալիս
Քելի, եարի,

Ժամտան
Դուռը բաց:

Բ.

Նոյն խաղը Դալարագեազի Այնազուր գիւղում:
Ըստում Ընդում, Վեր տամ ըստում
Քարէ տնդում, Գտնեմ ըստում:

5. Ո Տ Խ Փ Ո Ւ Կ

Ա.

Դալարագեազի Արփա գիւղում մի քանի տղայք բոլոր ի շուրջ նստում են և ոտները ձգում շրջանի կէդրոնը: Մինը հետեւեալ ոտանաւորից մի մի տող իւրաքանչիւր ոտի վերայ արտասանում է և վերջին տողը որի ոտին վերջացաւ, նա պէտք է դուրս գայ շրջանից: Այդպէս մէկ մէկ հանելով մնում է վերջինը, որին կանգնեցնելով մէջ տեղ հարհրում են ոտերով:

Մօթալ մօթալ,
Թարսի մօթալ,
Դին աթար,
Դամար զաթար,
Հէյրան զուլի,

Քէյրան զուլի,
Նամարասի,
Լակոտ գցի,
Էս դուս գցի.

Բ.

Կամ այսպէս:
Հոսպան, գեօպպան, Բողոճ գցեմ,
Խառլ, երթիլ. Վեր նաղարայ,
Սու իչ, կուրթիլ, Չըխ կըրաղայ:
Աղ գցեմ,

Գ.

Նոյն խաղը Ղաղախի Ուզունթալայ գիւղում:
Բիրան բիրան, Դեօքմազ,
Իքեան իքեան, Ղարայ դըր,
Արխղը խան, Գեօմիւր,
Հէօքմազ, Գեօթըր:

6. Թ Ը Ռ Ք Ն Ճ Ղ Ի Կ

Ա.

Դարալագեազի Էրզափին, Քարազուլի և այլ գրացի գիւղերում փոքրիկ աղջկունք, բռնելով իրար ձեռքերի մօրթը, բարձրացնում են միմեանց ձեռքերը և երգում:

Ճիւ, ճիւ, Բամբակ չիբրից,
Աղաճիւ, Զալ արաց,
Աղաճիւ, Զալուար չարաց,
Աղաճիւ, Թը... ճնճղիկ:

Վերջին խօսքի վերայ բարձրացնում են ձեռքերը և ուլ լաւ չէ ասում, նորան տալիս են «լոսլուղ» այսինքն ձեռքով կամաց զարկում են ուռցրած երեսին:

Բ.

Նոյն խաղը Ալէքսանդրապոլում, առանց ծեծի:

1.

Միօ միօ — Չիր ու չամիչ,
Փիշօ, փիշօ, Ում կտանես,
Ում կտտուն ես, — Իմ ձագերուն,
— Ալաբազի. Փիշտան կորի:
Ի՞նչ կուպես,

2.

Ճիւ, ճիւ ճիտոնա,	Հեճնեմ էրթամ Հնդստան,
Հարսին տարան բատոնա,	Քեզի բերեմ մատնստան,
Ես պարոնին տղան եմ,	Մատդ գնես փոկստան
Թագաւորին փեսան եմ,	Բու դաղլարը հաբ (բոլորը)
Պարոն աղբար դուրս արի,	բոստան:
Ձիդ ու ջորիդ ինձի տուր.	

7. Պ Ո Ւ Տ (Կ Ա Կ Ա 2)

Ջարուրի Ուլիա Նորաշէն գիւղում երկու աղջիկ մէջք մէջքի տուած բռնում են միմեանց ձեռք և երրորդ աղջիկը կանգնելով նորանց ձեռքերի վերայ ծափ է տալի և երգում է.

Պուտ ձեր էքին,	Էքի ջրեմ,
Պուտ մեր էքին,	Էքի քաղեմ.
Պուտ ձեր էքին,	Կալկուճ (վարսակապ) կարեմ,
Պուտ մեր էքին,	Օրոճ (ապակէ կոճակ) շարեմ:

Երգողին ձեռքերի վերայ պտտցնում են: Եթէ նա սխալուեց, այն ժամանակ ձեռք կբռնի երկու աղջիկներից նորա Հետ նա, որի ընտուլիւնը որոշւում է քարէ վիճակով, այսինքն քարի մի կողմը թաց, միւս կողմը չոր, քարը ձգում են վերև, որ ընտրած կողմը վերի կողմը լինի, ընտրողը կբռնի ձեռքը:

8.

Ալէքսանդրապօլում երկու աղջիկ, մէջք մէջքի տուած, միմեանց փոփոխակի բարձրացնում են և տակինը հարցնում է ու պատասխան ստանում:

—Տակդ ի՞նչ կայ.	—Վրէդ ի՞նչ կայ
«Յօրդան դօշակ.	«Աստղ ու լուսնեակ:

9. Զ Ա Ն Գ Ա Կ

Ջարուրի Ուլիա Նորաշէն գիւղում երկու տղայ կամ երկու աղջիկ, մէջք մէջքի տուած, երեք անգամ փոփոխակի իրար բարձրացնում են մէջքի վերայ և տակինը հարցնում է

«զայցանգ», վրայինը պատասխանում է «պամբեաք»: Իւրաքանչիւրը երեք անգամ բարձրացնելով և ասելով, վերջապէս տակինը հարցնում է և ստանում է պատասխան.

—Էդ վեճաւ ի ելէ տնիսը,	«Չամիչ, փշատ.
«Ես եմ,	—Իմ պեաժինը կպախւնս.
—Ի՞նչ ես ուզելի.	«Կպախեմ.
«Քար քշերք:	—Ի՛է ար տար:
—Ի՞նչ ես քշուելի.	

Այդ բոլոր խօսքերի ժամանակ Հեծածը մնում է անշարժ և միայն վերջին խօսքից յետոյ իջնում է և մի ըոպէից յետոյ նորից Հեծնում է և տակինից հարց ստանալով ինքը պատասխանում է:

—Էդ վեճաւ ի ելէ տնիսը,	—Իմ պեաժին փշատը պէրիւր.
«Ես եմ, քար քշերք եմ պէ-	«Կատուն տարաւ:
րէ, առ տար.	

Այս խօսքի վերայ՝ տակինը վրայինին կատու ընդունելով, սկսում են միմեանց զգզզել:

10. Մ Ա Լ Ե Ա Ք Ս Ի Մ Ա

Ալէքսանդրապօլում աղջկունք երկու բաժին լինելով, միմեանց ձեռք բռնած, բաժինը բաժնի դէմ կանգնում է և իրար հարց ու պատասխաններ են տալի:

—Մալեմքսիմա,	—Վեարա վեարա քիմ երիշայ
«Մեալքի դուդայ	«Հոռոմսիմայ (տալով մինի անունը)
—Փերոնշայ.	գեալդի բու դաթլար:
«Փերդին դիւշայ.	

Յիշած անունը սըընթաց վազելով՝ եթէ դէմի բաժնի շղթան կարողացաւ կտրել, իւր ցանկացածին տանում է իւր բաժինը, ապա եթէ չկտրեց, ինքը մնում է միւս բաժնում:

11. Զ Ը Խ Կ Ը Բ

Ալէքսանդրապօլում խաղացողները երկու խմբի են բաժանում և իւրաքանչիւրի պարազլուխները իրար հարց ու պատասխաններ են տալի:

—Խնամի Խորան.

«Ի՞նչ է:

—Հաւերս կորան, ձեր տունն է.

«Մեր տունն է:

—Քշէ, քշէ գայ.

«Քշեմ, քշեմ, չի գայ:

Տաք տաք ապուռ վրէն լից գայ.

«Լընեմ, լընեմ չի գայ:

Մախաթ կոխէ թող գայ.

«Կոխեմ, կոխեմ չի գայ:

—Հաւերս քանի՞ հաւկիթ են ածէ,

Այս անուան վերայ երկու բաժինն էլ խառնուելով իրար թռչկոտում են և ծափահարում և մի քանի անգամ ասում են «չըխկըր, չըխկըր, Ստեփան»:

12. ԱՆՈՐԹԻ, ԿԱՄ ԱՅԻ

Առաստաղից, ծառից կամ այլ չարմար տեղից թոկ կախելով մէջը նստում են և ճօճւում: Խաղը կոչւում է Ղաղախում և Երեւանի կողմերում ձորթի, Բասենում ծոծր, Գարալագեազի նոր հայերի մէջ չամչիկ կամ քըշկո, իսկ հին հայերի մէջ քիւլանջի:

ձորթի ընկնելու համար խմբւում են աղջկունք կամ տղայք կամ երկուսն էլ խառն: Երբեմն ճօճւողի ոտերին զարկելով պահանջում են, որ նա իր սրտի ընտրածի անունն ասի: ձորթի ժամանակ երգում են:

Ա.

Երեւանի կողմերում:

Չու, չու, չուանդի,

Իմ աղբերը Գեանջաւ ա,

Գեանջի խանի դռանն ա,

Սամուր քիւրքը կռանն ա,

Փետէ փետէ մարդիկը,

Երկաթէ կնանիքը,

Փունջ մանիշակ աղջկերքը

«Մաղ ու կէս:

—Քա, ան օր ես ձեր դռնէն ան-

ցայ, ան ի՞նչ պարակ մուկս կել-

լէր ձեր յերդիկէն.

«Հարսս պարկեր էր՝ տղայ էր պե-

րէ, ձուածեղ էփեր էի:

—Ի՞նչ է պերէ:

Մանչ.

—Անունը ի՞նչ դրիք.

«Ստեփան:

Գ.

Ղաղախի Ուզունթալայ գիւղում:

Չիր, չիր, չիչանջաւ,

Իմ աղբերս Գեանջաւ,

Գեանջու դալի դռանն ա,

Թաւալ քաշեմ ձիանն ա,

Կտլի կտալը կեցին, (հազաճ)

Ոկալ քցի ծալքին,

Ծալքը դումշով լիքը,

Տիւնը թուխ կեօմշով լիքը

Փուղաու փուղաու (կարճ,

անշնորհ) մարդիկը,

Ոսկէ քեաքիւլ տղերքը.

Փունջ մանիշակ աղջկերքը:

Գ.

ձորթի բաղի,

Չիմշիրի թաղի,

Չիմշիրը փուլ կեայ

Տակովը ճիւր կեայ:

Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

Ա.

Ղաղախի Ուզունթալայ գիւղում:

Ծիծեռնակ

Սև սա տանայ

Բարձր տանն ա:

Մ ո Ր Ի

Ես լալագարն եմ,

Խոտ խոտի խառնեմ,

Գիտես թէ զառն եմ,

Կարմիրն խլար եմ:

Պիր կախ արա:

Պղինձը եւ կասկարինքը

Սրաքը չոքեց,

Ասլանը նի ըլա:

Մ ա Տ Ն Ե Ր

Իմ հօրանց տասը եղը,

Տասն էլ զաշղայ:

Արեգակ եւ լուսին

Սար ու լար,

Երգեան ու լար,

Երկու կաքաւ գնալ ու գալի:

Մ կ Ր ա Տ Ը

Մի կով իմ հօրանք,

Մատերս կոխեմ քամակը,

Արուճ (որոճ) է անում:

Ս ա Ղ Ը

Ալալա, վալալա,

Տար խաղ արա,

Ոսայնահորի ոսալախակները

Մի ձորում երկու աղուէս

Ճուկն են դնում:

Հրացան եւ գնդակ,
Կովը պառանչեց
Հորթը փախաւ:

—
Կամը

Փէտէ կիւշ
Քարէ բրդիւշ:

—
Դրգալ

Սլ կընկղիկ,
Չալ կընկղիկ,
Քանի բեռնեմ,
Տար, կընկղիկ:

—
Ածելի

Ասլանը նի ըլաւ,
Անհամբարքը վեր բերեց:

—
Երկիցն ու ասդեր
Գոմշի կաշին չի ծալուիլ,
Աւաղը չի համբրուիլ:

—
Գլխարկ

Վեր առնես՝ կղարտակուի,
Վեր զնես՝ կլցուի:

—
Ասեղն ու բելը
Լըպըստեմ՝ ծակդ նիտամ:

—
Կաչաղակ

Խոջան եկաւ,
Գաղը ետքին:

Ծիածան

Ըստի չոքեմ,
Դաղստան ճիւր խմեմ:

—
Միսֆ

Ըստիանց քէ նի թողեմ:

—
Ոսերը եւ ոսնամաները
Կոթաւորը մաշոււմ է,
Ձուածեղը չի մաշոււմ:

—
Հրացան

Երկաթ է մեռել,
Փետէ գերեզման:

—
Գինի (եռացող)

Տափի տակին բուղան գոռոււմ ա:

—
Ոջիկ

Սարից ընկնի, չի ջարդուիլ,
Ըղունկներից կջարդուի:

—
Նուռը

Փստի թորոն,
Ըեղջով լիքը:

—
Վիլա եւ վիկնֆ

Ինքը կգնայ վագէ վագ,
Գօտիկ ունի հարիր գագ:

—
Սեղու

Պգնայ, կգնայ, իզ չունի,
Մեր ունի ու հէր չունի:

Ճրագի լոյս

Բռնեմ բռնովս մին,
Բաց թողնեմ տանովս մին:

—
Ա չ ֆ

Սև սալայ, սիպտակ սալայ,
Խաթունը միջին կճկվայ:

—
Չիու ոսերի հեֆ

Ըստեղից Երևան,
Մանր քրեղան:

—
Արեւի շողը

Էստեղ պուպուզ,
Էնդեղ պուպուզ,
Կտրովը դուս:

—
Անկողին

Յերեկն աղայ,
Գիշերը նեօքար:

—
Օ ձ ք

Մսէ շամփուր տափի տակը:

—
Ոս եւ գուլպա

Կոկլիկս բրդբրդոտդ:

—
Մասուր

Սև սիրէզ, կարմիր պուլիկ:

—
Հաւկիթ

Դուրսը արծաթ
Մէջը ոսկի:

Խնոցի

Իմ հօրանց մի եղը,
Պորտը քամակին:

—
Մուկը

Հողէ լուլայ,
Մսէ գիւլլայ:

—
Մոս

Կանանչ հինեմ,
Կարմիր թել տամ,
Սև կտրեմ:

—
Սաջ ¹⁾

Եզը չուլեմ,
Չուլն ուտեմ:

—
Իլիկ եւ ուս

Զուներ մոռաց,
Դունչը ուռաւ:
Ջրաղացի փռաւ

Մի ոտ,
Երեսուն թիւ:

—
Ջրաղացի ֆար

Երկու սար,
Կրծում են իրար:

—
Բահով վար

Յետ յետ գնաս,
Առաջը սևանայ:

—
Ջրաղաց

Տըտինգ կանի եամաճ եամաճ,

¹⁾ Բոզ, որի վրայ սարումը հաց են թխում:

Աշխարհ կուտի կամաց կամաց: Էն թեխը դար,
 — Մէջ տեղը անդադար,
 Մրջիւնի բուն —
 Մի գոմ ունեմ մի խորում —
 խոտ չի տանիլ.
 Տրեխ
 Հագար գլուխ ոչխար կտանի:
 —
 Չորան
 Բ. Ամառը կսպղի, ձմեռը կբացուի:
 —
 Դարալագեաղի զիւղերում:
 —
 Մոռքե գսակ
 Ծծում
 Հետ ինձի կերթաց կիկայ
 Զինքը մի թիզ, մրուսը խաղար:
 Մօր բուխն բարե կտաց:
 —
 Անուն
 Գուլպա
 Քեզի գրիմ, կսլաւ:
 —
 Առատունը ոտերս ճխտեմ մէջը:
 —
 Թոնդիր եւ ծուխ
 Ջրաղաց
 Կարմիր ծովը նետը կբռնայ,
 Ջուրը կապեն տակը կկատորի:
 Սև կովը դուռը:
 —
 Գեսն իւր ջրով, ափերով
 Էս թեխը դար,
 —

Թ Ա Փ Մ Ա Ջ Ա

Երեխայքը ազատ ժամանակ, զլիաւորապէս տօն օր կամ երեկոյեան խմբում են և առաջարկում միմեանց յանգով վերջացած հարց ու պատասխաններ, շատ անգամ սրամիտ բովանդակութեամբ: Հարցերին կամ ուղղակի անպատրաստից պատասխանում են կամ հարցը կրկնում են և հարց առաջարկողը պատասխանում է: Դարալագեաղի նոր հայերի բարբառով կոչուում է թափմաջա աչիւնքն դտնելիք և դա շատ յաճախ հեղինակում է իսկոյն, առանց նախապատրաստութեան, հակառակ հանելուկների, որոնք մի անգամ ընդ միշտ հեղինակուած են:

Ա.

Ջարուրի Ուլիա Նորաշէն զիւղում:
 —Ասը՝ ճաղչի ակնատը լինքը ճան. — Հայ՝ ասիր քսան.
 «Մկները պերնիդ մրմնջան. «Դաչա բաբաղ փափսան:
 —
 —Հայ՝ ասիր Ենգիջայ, (զիւղ —Հայ՝ ասիր ջուայ, (կարաս).
 Ջարուրում) «Էշու պէս բըռայ:
 «Աւտես մի դուռտ (բորոտ) ջիւջա:
 —
 —Հայ, ասիր գետին, —Հայ՝ ասիր ետինջա.
 «Աւտես վարդպետին խետին: «Աւտես շան փաչա:
 —
 —Հայ՝ ասիր նարդիվան. —Հայ՝ ասիր երթանք իւր.
 «Բողկ ուտես կաշնես դիվան: «Քէ տանեմ մի կեխտոտ խուր:
 —
 —Հայ՝ ասիր Էրդիս, —Հայ՝ ասիր երթանք ցախի,
 «Աւտիս հաւի միս: «Ես կոլոնեմ, տիւ խլի փախի:
 —

Բ.

Ուղու թալայ զիւղում, ուր չէ կոչում թափմաջա:
 —Ասա՝ իմ հօրանց տան եղբ. —Ասա՝ պատի տակին սուր կացին,
 «Մեզ պահապան Սրուէղը (վանք —Փորիդ կտամ էս քացին:
 զիւղի մօտ): —Ասա՝ ապի.
 —
 «Ջին սարում կապի, յետնէն տապտապի:
 —
 —Ասա՝ մին, երկու, չորս, —Ասա՝ ջորի,
 «Թուանքդ առ՝ գնա չորս: «Ես վրայ պրճնեմ, դու կորի:
 —
 —Ասա՝ մեծ գէլ, փստիկ աղուէս. —
 «Մեղը ու կարագ մէջը թաղուէս:
 —
 —Ասա՝ տանուհինդ. —Ասա՝ կիւթան
 «Աչքդ գնեմ երկաթէ լինդ: «Ես եղ ուտեմ դու թան:
 —
 —Ասա՝ յերինջ. —
 —Ասա՝ մեր տան մէջը մի թո- «Ես հաց ուտեմ դու քերինջ
 րոն (թոնդիր)
 «Թորնի մէջը մի մերոն (ճնի խող.) — Ասա՝ մարդ.

- «Մարդը բռնեց մի չարթ (կա- —Ասա՛ խոզ,
չաղակ): —
—Ասա՛ մորի.
Արի գլուխս քորի: —
—Ասա՛ մարագ.
«Ես սեր ուտեմ, դու կարագ: —
—Ասա՛ տասը.
«Ուտես թանով սպասը, —
—Ասա՛ քսան.
Պապդ գնաց Խորասան: —
—Ասա՛ իրեք.
«Երեսիդ քաշեմ սիրեց:
- Ասա՛ խոզ,
«Ճակատիդ դնեմ իձի պող:
—Ասա՛ դուռը.
«Դու շլոր կեր, ես նուռը:
—
Ասա՛ սապուն.
«Ես քեզ դնեմ հաւաքուն:
—
—Ասա՛ ձեռքինս դանակ ա.
«Ինչ որ ասեմ հանաք ա:
—
—Ասա՛ չիւթն ու կիւթան ճա-
լումն ա.
«Հարսն ու աղջիկ Ուզումթան-
լումն ա:

ԱՐԱԳԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Ա.

- Ուզումթալայ.
1
Ուլն ըլաւ ուռի ծառը,
Ուլ պոչովը ուռ չորրեց.
Ուռի պէս չորրած ուռով
Ուլ ձեռովը դիւռ չորրեց:
2
Ծառի ճուղի ճիտը ծուռ:
3
Ըստեղ նօթատուռ,
Ընտեղ ձիթատուռ,
Չալ ծառին չալ ծտաճուռ:
4
Սեռն ի վեր գնամ, սերն ուտեմ,
Յենն ի վեր գնամ, սէրն ուտեմ:
- 5
Փոկակապ Ակոփ ապի,
Ինձ համար մի փոկ կապի,
Ես քէ ասեմ փոկակապ Ակոփ ապի:
6
Եղդի սախկալ թափանջ չափիչ:
Բ.
Էրդափին (Դարալաղեաղ).
1
Էրկըթէ էրդսկալ:
2
Ձուկը մուկը մէկ տապակ,
Ձուկը ուտեմ մուկը թալեմ:

Գ.

Ուլիա Նորաշէն (Չարուր).
Տանձ գլղեօրեմ, տանձ ուտեմ,
Բողկ գլղեօրեմ տանձ ուտեմ:

Դ.

Համախի.
Ճորին էնա ճրին ձորում,
Հայ ճորատէր, հայ ջրատէր,
Ճորուն ճիւղը ճուռել ա:

Ե.

Ալէքսանդրապօլ.

1

Մեր դուռը կայ բանցր, բանցր,
Ծանդը ծանդը տանձի ծառ,
Ձեր դուռն էլ կայ բանցր, բանցր
Ծանդը ծանդը տանձի ծառ:

2

Բեռի, ալի (էլի, (կրկին) առ ադ
ալըրէն:

3

Թըրըփ, թըրըփ, փէտի փեթակ
Դըմկի դանակ:

Ա Ղ Օ Թ Ք Ն Ե Ր

Ա.

- Վախ բռնելու աղօթք Էրդափինում (Դարալաղեաղ).
Որդի դաբալաբղի,
Հէր կիլաս, հէր կվախնաս.
Ասաց, կլամ, կվախնամ,
Գիշերուայ գիշութենէն,
Յերեկուայ փորձութենէն:
Ասաց, մի լա, մի վախնա,
Չէ դու խովիւ ես Քրիստոսին,
Գնա եկեղեցին, զիրեն
Զինջիլ դիր վիզնը գողուն,
Կապա ձեռնը դեռն,
Անօրէն ետե պատին
Թամք դոճուն՝
2ուր գայ բարի լուս Քրիստոսին:
Քրիստոսի դալուս,
Չար խափանոս,
Էկեղեցի պախպանեցի,
Որ պախեցիր տէրնը խաչին,
- Կուսը յերին
Գերեզմանը Քրիստոսին,
Մեռած մարմինը մութը գիշերին,
Դուռը բացինք անմահութենին,
Մեր Տէրն էրէւեցաւ,
Ձէն սուեց չորս կողմը ցաւ,
Չորս կողմը աշխարհ թնդաց.
Որն արդար էր՝ դա խնդաց,
Որ մեղաւոր, քզուռ (քանդ ուռ)
դողաց.
Մարիամ չոքաւ վըր ուր ճնկան,
Արցունքով դուր ծունկ լուաց,
Ասաց, Տէր, մի տանիր մեղաւորս
մեղաց,
Քու յաւազան ա մկրտած,
Քու խաչին ա դիպուցած:

Բ.

Դարալագեաղի Ազատակ զիւղում պառաւ կինը իւր զըլ-
խածածկի (լաչակ) մի ծայրը տալիս է վախեցած երեխայի
ձեռքը, միւսն ինքը բռնած՝ երեք անգամ մօտեցնում է երե-
խայի սրտին և հետեւեալ աղօթքներէն մինն արտասանում:
Կամ բամբակից պատրուկ է ոլորում երկարութեամբ երեխայի
գօտիկից մինչև նորա քիթը և աղօթելուց յետոյ այլում է նորան:

1

Սուրբ Դանիէլ, մեղաց քեզ,

Բան որ մտաւ նեղ տապան,

Կապեց ինձ. առիւծ,

Դէլը կճաւոր,

Օձը թունաւոր,

Կարիճը խիթաւոր,

Ձին ձիաւոր,

Ութը մատով,

Երկու բոթով,

Սողոմոնի ձիան ծարով,

Աստուածազնի քաղցրիկ կաթով

Կալած կենաս ընդ գալուստ Քր-
իստոսի:

2

Թաղաց հացի հոտ եկաւ,

Քելէք տեսէք դոր էկաւ,

Հետ էկաւ իրեք ձիաւոր,

Մէկն ի կանանչ կապաւոր,

Մէկն Յիսուս, մէկն ի Քրիստոս,

Մէկն ընձանոց Ասուրածին,

Ելաւ սարով, իջաւ ձորով,

Էդ դոր կըթաք խաղար բարով.

Կէթան գուռն ի յերին,

Մարիամ նստեց զէմ խաչաքարին.

Աստուած տուեց Յիսուսի որդին,

Ել չվախենայ սիրտն ի փորին.

Զինչիլ թալի բոլոր պատին:

3

Մեր տէրը մէ խուր,

Տեղիկը մսուր,

Հացիկը զարի,

Թանիկը թթու,

Քթեկը պոչատ,

Մարդիկը պարի,

Կնիկը չարի,

Յիսուս Քրիստոս Աստուած:

4

Յոյս ունիմ յուսիս.

Ասուած ունիմ մտիս.

Ածամէր զէմ երեսիս.

Դաբբէլ խրեշտակ վըր աչ թեւիս

Ոչ վախենամ, ոչ զարգնդիմ,

Ունչու գալուստն Քրիստոսի:

5

Ուսին ուսին

Զսուրբ կուսին,

Ընկոյ էկաւ Քրիստոս որդին.

Խրեղէն խաչը վըր թեւին.

Երեք բեռն կար վըր խաչին:

Մէկը սիրտն ի սատանային,

Մէկն ամէն չար խախանի,

Մէկը չվախենայ սիրտն ի փորին:

Գ.

Ալէքսանդրապօլում նորաճնունդ մանկան փաթեթելուց
յետոյ տատմայրն առնում է նորան իւր գիրկը և թուրը կամ
թաթակիշը ձեռքն առած, կամ երեխայի վերայ մի հաց-լա-
ւաշ սփռած, տանում է դուրս և զէմքը զէպի արեւելք՝
տատմայրը եօթն անգամ տեառնակնքում է իւր երեսը և յե-
տոյ արտասանում է այս աղօթքը:

1

Երկիր աշխարին խաղաղութէն, Կապելոց արձակութէն,
Թագաւորաց հաշտութէն, Ամենան փափկաց լիութէն,
Քրիստոնէից ապստութէն, Մենձերուն արքայութէն,
Ծախորթութ'ան մարդկանց աջո- Զահլիներուն արեւշատութէն:

ղութէն,

Սորան կրկնում է տուն մտնելիս և ապա երրորդ անգամ
մանկամօր առաջ կանգնած:

2

Վերոյիշեալ աղօթքից անմիջապէս յետոյ տատմայրը ասում
է հետեւեալը:

Պօղոս Պետրոս, զուր կերթաս,

Դուռը կերթամ հիւնդի,

Երգիկ կերթամ ճնդկանի,

Ոչ վախենայ սիրտը փորին.

Օսկուր տեղը չթնգայ,

Խան էկաւ Խուս որդին,

Սուռչալեցին Քրիստոսին.

Հէրն աչեց, որդին խաչեց,

Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:

Էս տունը տուն է,

Քրիստոս մէջը քուն է,

Կաւաղանը դռան փաղիչ,

Սուռչալը էրդեց ծածկոց,

Տէր մեր Խուս Քրիստոս,

Աստուծոյ աչը, Քրիստոսայ խաչը.

Վրէն եղնի, ամէն:

3

Ընդունելով որ իբրեւ թէ հրեշտակները մանուկ Քրիստո-
սին բերել տուել են սուրբ կոյս Մարիամին և ասել են ստորեւ
յիշեալ խօսքերը, Ալէքսանդրապօլում տատմայրը այդ խօսքերը
հարց ու պատասխանով երեք անգամ կրկնում է և իւրաքան-
չիւր կրկնութեան ժամանակ մանկանը զիպցնում է մօր ծնկներին:

— Մարիամ, ես եմ ծանդը թէ դու. հարցնում է տատմայրը.
«Տու ծանդը, ես թեթեւ. պատասխանում է մայրը:

4

Անդրանիկ ծննդի ժամանակ նոր ազատուած կնոջ փորի ցաւը կտրելու համար՝ տատմայրը թուրը աջ ձեռքով եօթն անգամ մանգաղի նման անց է կացնում իւր ձախ ձեռքի տակով՝ կնոջ փորի վերայ և ամէն մի անցկացնելու ժամանակ հարց և պատասխանով ասում է հետևեալը:

— Ահան, ես կքաղեմ.

«Ի՞նչ կքաղես.

— Հեղինէի (ազատուածի անունը) սանջուն կքաղեմ:

Դ.

Ա Ղ Օ Թ Ք

Վախ չափելու համար:

Թաւրիզից դաղթած հայերի մէջ պառաւ կանայք երեւոյն վախը չափելու ժամանակ, տէրունական աղօթքից յետոյ ասում են հետևեալը:

Եկաւ, եկաւ երեք ձիաւոր,

Մէկը Խոստ, մէկ Բրիստոս,

Մէկը մայր Աստուածածին,

Ելաւ սարով, էջաւ ձորով,

Ուր էս էթում,

Դուռը խիւանդին,

Մի վախացիր սերտը փորին,

Ժնջել (շղթայ) քցեմ բարձր բոլոր,

Տէր (մինչև) դատաստանը դալը.

Բարեխօս մայր Աստածածին,

Թաթոս առաքել,

Օհանէս Մկրիչ

Զօրաւոր սուրբ Գէորգ,

Զօրաւոր սուրբ Սարգիս,

Օգնական պախապան ըլէս,

Տասներկու առաքել,

Օգնական պախապան ըլէս.

Չարից, փորձանքից ազատես,

Աստած օղորմի Գրիգոր լուսա-

ւորչաց ասկին,

Աստած օղորմի Կողանդայ թա-

ղաւորին,

Կուշտը խաչով,

Կուշտը մանիշակով,

Ամէն:

Ե.

2 Ա Ր Ն Ի Ա Թ

Չարուրի Ուլիա Նորաշէն գիւղում հիւանդ կամ վեր թրուչող երեխային աղօթում են այսպէս: Փոքր ալիւրի խմոր քրտում են հիւանդի մարմնի զանազան մասերին և շինելով նո-

րանից եօթը գնդակ, որ կոչւում է *Բլօլլայ*, իւրաքանչիւրը մեծ առեղով եօթը տեղ ծակում են և ամէն մի ասեղ դարկելիս ասում են:

Չար աշկը չար փուշ, Չար նիւթը չար փուշ:

Ապա բոլոր գնդակները ձգում են վառ թոնրի մէջ և եթէ նորանցից մէկն ու մէկը տրաքի, հիւանդի լաւանալու նշան է:

Զ.

«ԳԵՂԵԱՊ» ԱՂՕԹՔ

Ջիրակի Հոռոմ գիւղում, որպէս զի դաշտում գիշերը մնացած անասունին դալը չվնասի, անասունի տէրը դիմում է *գէլկապ* անողի օգնութեան: Մաղից հիւսած թոկով աղօթարարը կապում է շէրեփը սիւնին գլուխի վայր և երեք անգամ իւր մտքում կրկնում է հետևեալը:

Գէլ, գէլ,

Բերանդ ինչը կապեմ,

Ութ մատով, երկու բթով

Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով (վզի մաղ),

Մայրամ Աստածածնայ կլխու ճամով:

Է.

ԻԻՂՆ ԱՌԱՏԱՑՆԵԼՈՒ ՀԱՆՐ

Ուլիա Նորաշէն գիւղում, ու կամենումէ որ իւր կովերի իւղն առատ լինի, Համբարձման նախընթաց երեկոյին, որ կոչւում է *կաթնաւի իրիկու*, նա մի պղուղ առած, լուռ և անձայն, հարցնողին առանց պատասխանելու, գնում է առու և պղուղի բերանը միշտ գէպի առուն բռնած: Պղուղը լցնում է ջրով առուից և գնում է ուղղակի թուրքի հանգրտարան, ուր երեք անգամ ասում է:

Մօլլիա ահմաթ, ինչըմ առ- «Երանելի մօլլա, մեր տունը հիւր է

դայ զօնաղ գեալը.

Եաղըմը կուրթուրուր,

Դուր, բըզայ բիր աղ եաղ վեր:

Եկել, մեր իւղը վերջացել է,

Վեր կաց մի փոքր իւղ տուր մեզ:

Այսինքն.

Ը.

ԱՆՁՐԵՒ ԲԵՐԵԼՈՒ ՀՆԱՐ

1

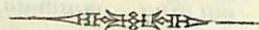
Սպահանի զաղթականների մէջ երաշտ տարին անձրև
բերելու նպատակով խորտուիլակ են ման ածում, որ նորանցում
կոչւում է «թաքեամ» և դռնէ դուռ պտտցնելով երգում են:

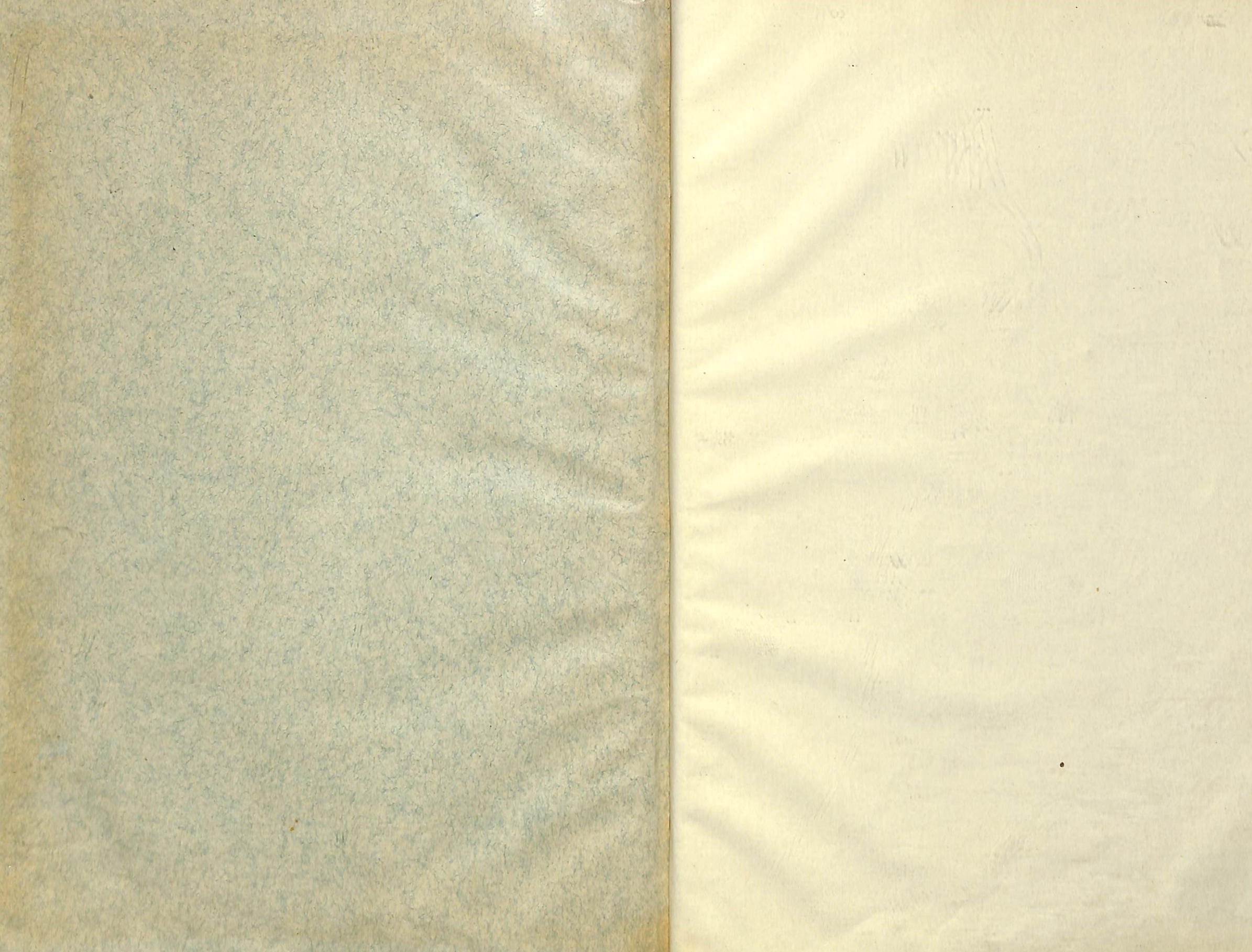
Թաքեամ, թաքեամ եկել ա,	Բրինձ տուէք փլաւ անենք,
Ձեր դռանը չոքել ա.	Ձու տուէք ձուածեղ անենք,
Եղ տուէք պորտը քսենք,	Քուր տուէք լողացնենք:

2

Ղափանի գիւղերում անձրև բերելու նպատակով մի կին,
շէրեփը ձեռքում, թարս նստացնում են իշու վերայ, իշու զը-
լուխը թանով սպիտակացնում են: Ապա այդ իշու տիկինը ամ-
բոխի հետ շրջակայում է գիւղի մէջ, տնէ տուն և երգում է
հետևեալը:

Գեօղի, գեօղի գեօրդմի,	Կազմալաղըմ չխարդտըմ,
Գեօղիս սալամ վերդմի,	Գըզըլ կասս զիբըննան
Գեօղի գեղաննան սոնդրայ	Գըզըլ գիւնը չխարդտըմ:
Գըզըլ գիւնի գեօրդննի,	

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0239867

55.371

39

P-22